

Zbornik radova

Medunarodni naučni skup

STARE I RIJETKE RUKOPISNE KNJIGE

GDJE SU I KOLIKO UČIMO I KORISTIMO
STOLJETNO KNJIŽNO BLAGO

Izdavač

JU Specijalna biblioteka
"Behram-beg" u Tuzli

Za izdavača

Admir Muratović

Uredništvo

Admir Muratović
Elmedina Ćetin
Emir Šećić
Sead Husić

Urednik

Sead Husić

Lektor

Sead Husić

Korektor

Elmedina Ćetin

Prijevod na engleski jezik

Asmir Dorić

Tehničko uređenje i dizajn

Elvedin Kozarević

Štampa

OFF-SET D.O.O.

Za štampariju

Sadika Murić

Tiraž

500

CIP – Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

091(063)(082)

MEDUNARODNI naučni skup Stare i rijetke rukopisne knjige - gdje su i koliko
učimo i koristimo stoljetno knjižno blago (2018 ; Tuzla)

Zbornik radova / Medunarodni naučni skup Stare i rijetke rukopisne knjige -
gdje su i koliko učimo i koristimo stoljetno knjižno blago, Tuzla, 17-18. 12. 2018. ;
[prijevod na engleski jezik Asmir Dorić]. - Tuzla : Specijalna biblioteka "Behram-
beg", 2019. - 212 str. : ilustr., faks. ; 25 cm

Bibliografija uz svaki rad. - Summaries.

ISBN 978-9958-0384-1-9

COBISS.BH-ID 27387654

Zbornik radova

Međunarodni naučni skup

STARE I RIJETKE RUKOPISNE KNJIGE
*GDJE SU I KOLIKO UČIMO I KORISTIMO
STOLJETNO KNJIŽNO BLAGO*

Tuzla, 2019.

RIJEČ UREDNIKA

Poštovani čitaoci i saradnici, pred vama se nalazi Zbornik radova sa Međunarodnog naučnog skupa *Stare i rijetke rukopisne knjige - gdje su i koliko učimo i koristimo stoljetno knjižno blago*. Prije nego što kažem nešto više o ovom zborniku, neka mi bude dopušteno da kažem koju riječ o pomenu-tom naučnom skupu. JU Specijalna biblioteka "Behram-beg" u Tuzli 17. i 18. decembra 2018. godine organizirala je Međunarodni naučni skup pod naslovom *Stare i rijetke rukopisne knjige - gdje su i koliko učimo i koristimo stoljetno knjižno blago* i izložbu pod naslovom *Izložba rukopisa i starih knjiga*. Pomenute aktivnosti organizirane su u sklopu jubileja Biblioteke – 25 godina od osnivanja. Skup je bio jako dobro primljen od akademske i šire društvene zajednice, ali i, također, medijski jako dobro pokriven. Na skupu su uzeli učešće izlagači iz Bosne i Hercegovine i Srbije. Prije početka skupa upriličeno je otvaranje Izložbe, koju je otvorio direktor Biblioteke Admir Muratović. Izložbu su pripremili direktor i uposlenici Biblioteke. Na izložbi, koju su posjetiocim imali priliku pogledati u danima održavanja

skupa, bile su izložene knjige na arapskom, perzijskom i bosanskom jeziku, među kojima je i *Đulistan hafiza Sadija Širazija* iz 1668. Naučni skup je otvorio muftija tuzlanski Vahid-ef. Fazlović, koji je uručio vakufnamu profesoru emeritusu Omeru Nakičeviću. Professor Omer Nakičević je ovoj Biblioteci poklonio 2454 monografske i 1868 serijskih publikacija i na taj način Biblioteka je oformila Legat dr. Omera Nakičevića. Također, profesor Nakičević je poselamio prisutne i obratio im se kraćim izlaganjem. Tokom dva dana trajanja Međunarodnog naučnog skupa, u tri sesije, prisutni su imali prilike čuti 13 izlaganja (13 radova a 15 autora jer su dva teksta bila koautorska) o književnim fondovima, sakupljanju i čuvanju starih knjiga, rukopisnim zbirkama, prepisivačkoj djelatnosti, raritetnim rukopisima i knjigama. Ovim naučnim skupom uspjeli smo povećati interes za rukopise i stare knjige od šire društvene zajednice i stavljen je fokus na proučavanje istih, tj. kako se trebamo ophoditi prema tradiciji i kulturi kojoj pripadamo.

Kao što se može primijetiti, na skupu je izlagano 13 radova dok ovdje objavljujemo 12 radova iz razloga što jedan rad nije poslan u terminu koji smo dostavili autorima. Zbornik otvara govor poštovanog muftije tuzlanskog Vahid-ef. Fazlovića. Nadamo se da smo ovim naučnim skupom i, evo, Zbornikom uspjeli završiti jedan dobar posao, koji je već prepoznat i koji će, u vidu ove knjige, ostati trajno upamćen u našem društvu. Naravno, lijepa je prilika da zahvalim svima onima koji su nas podržali, a to su: Federalno ministarstvo kulture i sporta, Muftijstvo tuzlansko, Uprava za obrazovanje i nauku Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i Ministarstvo za kulturu, sport i mlade Tuzlanskog kantona. Također, izražavam zahvalnost medijskim pokroviteljima: Radio televizija Tuzlanskog kantona i Media centar Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Do nekog drugog sličnog skupa svako dobro.

Sead Husić

BIBLIOTEKA BEHRAM-BEG U TUZLI – RIZNICA ZNANJA I KULTURE – SVJEDOK NAŠE DUHOVNOSTI¹

Poštovani sudionici ovog cijenjenog skupa, es-selamu alej-kum! Svima vam želim Božiji mir i blagoslov. Posebno selamim stručnog saradnika za kulturu u Upravi za obrazovanje i nauku Rijaseta, našeg vakifa, cijenjenog profesora dr. Omera Nakičevića, poštovanu ulemu, cijenjene znanstvenike izlagače, direktora, članove Upravnog odbora i zaposlenike Biblioteke Behram-beg, i još jednom sve vas naše drage prijatelje.

Povjesni poziv spušten s *Najvišeg horizonta «ikre' bismi rabbike – uči u ime tvog Gospodara»*, koji se pronio surom mekanskom dolinom i plodnom medinskom oazom, utemeljio je kulturu učenja, čitanja i prenošenja znanja kod muslimana.

Ta iskra, zasjala iz kur'anskog svjetopogleda, pretvorila se u veličanstvenu luč koja je vrlo brzo obasjala većinu tadašnjeg čovječanstva. Učenje, čitanje, prenošenje znanja,

¹ Obraćanje muftije tuzlanskog Vahid-ef. Fazlovića na otvaranju međunarodnog naučnog skupa povodom dvadeset pet godina biblioteke Behram-beg u Tuzli (Tuzla, 17. decembar 2018. god.)

naučne rasprave i njihova primjena u svakodnevnički uspostavljeni su kao paradigma, kao obrazac ponašanja ljudi i utemeljenja društvenih normi u njihovim zajednicama. Tako je višestoljetna misija islama donijela muslimanima vođstvo u svijetu i dominantnu ulogu u civilizacijskim i kulturnim postignućima.

Ta paradigma se prenijela i na ovaj bosanskohercegovački dio svijeta. Njegovanje i poštivanje lijepe i mudre riječi našlo je utočište i u bosanskim kasabama i čaršnjama. I naši su se ljudi nadmetali u tome ko će veća i značajnija znanja steći, napisati vrednija djela, ljepše zbirke poezije... U takvom ambijentu nastajala su najcjenjenija naučna i umjetnička ostvarenja, kojih se i danas s ushićenjem i ponosom sjećamo.

Istovremeno, kod nas je napredovala i bogata prepisivačka djelatnost. Mnoga djela svjetske baštine su tako ostala na rafama naših bosanskih kuća i biblioteka, da se izučavaju i da se o njima pišu nove knjige. Značajan broj njih su na raznim svjetskim jezicima.

Bosna se može ponositi svojim brojnim, i privatnim i javnim, bibliotekama, u kojima su se čuvala i u kojima se i danas čuvaju velika naučna i umjetnička djela svjetskog ranga. Skoro svaki naš grad ih je imao i njima se dičio.

I ova naša Biblioteka *Behram-beg* zasnovana je na najljepšoj našoj tradiciji i na golemoj povjesnoj potrebi da obnovimo duhovno, kulturno i intelektualno sjedište koje pripada ovom gradu.

Danas, nakon dvadeset i pet godina njenog postojanja, radosni smo što nosi ime Behram-bega, čovjeka čija plemenita oporuka je utemeljila duhovni i kulturni habitus ovog grada. Kao i on svojevremeno, i mi smo u ovom našem vremenu htjeli da priskrbimo riznicu znanja i kulture – svjedočanstvo duhovnosti, a jedno od takvih stjecišta je i tuzlanska biblioteka *Behram-beg*. Razvijamo je po uzoru na najbolje bosanske biblioteke, među kojima je kod nas najpriznatija, te i na Istoku i na Zapadu najpoznatija, *Gazi Husrev-begova biblioteka* u Sarajevu.

Također, nastojimo da u ovoj biblioteci skupimo što više djela i rukopisa koji su ranije nastajali, kako bismo imali cjelovitija znanja

o našoj tradiciji i prošlosti, a kako bismo se na njima poučili i nadahnuli i što bolje pripremili za izazove koji predstoje.

Zahvalni smo svima koji su osnivali i u ove dvije i po decenije gradili Biblioteku *Behram-beg* u Tuzli. Zahvalni smo Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini, Reisu-l-ulemi i Rijasetu na utemeljivanju ove važne institucije u Tuzli. Zahvalni smo Skupštini i Vladi Tuzlanskog kantona što su prihvatili ulogu suosnivača ove biblioteke, kao i na velikoj podršci koju su angažovanjem nadležnog ministarstva do sada pružili. Muftijstvo tuzlansko i Medžlis Islamske zajednice Tuzla su u proteklom periodu osigurali optimalne prostorne i druge uvjete za rad Biblioteke, a pred svima nama su važni planovi i vizija za uspješan razvoj ove ustanove, ako Bog da.

Molim Allaha, dž. š., da nagradi pojedince koji su do sada stručno i nesebično na sve načine pomogli rad Biblioteke. Među njima su posebno zaslužni entuzijasti koji su dugo nosili ideju o potrebi za ovom bibliotekom u našem vremenu i oni koji su je razvijali kao njezini uposlenici. Posebnu pažnju i zahvalnost iskazujemo vlasnicima porodičnih biblioteka što su to svoje, s najvećom ljubavlju sakupljano, blago uvakufili Biblioteci. Nadamo se da će se njihov primjer slijediti u svakoj generaciji.

Poštovani sudionici ovog cijenjenog skupa, dozvolite mi da direktoru mr. Admiru Muratoviću i osoblju Biblioteke, kao i nemalom broju korisnika njenih usluga, čestitam ovu godišnjicu i poželim puno uspjeha u radu u okrilju ove ustanove.

Osjećam veliku čast i zadovoljstvo dok proglašavam otvorenim današnji međunarodni naučni skup organiziran povodom dvadeset pet godina od osnivanja Biblioteke *Behram-beg*.

Želim vam svako dobro.

Dr. sci. Šefko Sulejmanović, naučni saradnik
Institut za društvena i religijska istraživanja

STARI RJEĆNICI U KNJIŽNOM FONDU BIBLIOTEKE "BEHRAM-BEG"

Sažetak

U knjižnom fondu Biblioteke "Behram-beg" u Tuzli nalazi se preko 150 rječnika različite forme, leksikografske vrste i žanra. Prema nazivu i sadržaju najveći broj rječnika je orijentalne provenijencije, što je u očekivanoj korelaciјi sa stručnim profilom i nazivom Biblioteke. Među njima se nalaze stari štampani i rukopisni rječnici, pisani arapskim pismom. Upoznavanje naučne, stručne i kulturne javnosti s ovim knjižnim blagom jedan je od primarnih ciljeva ovoga rada, u kojem je predstavljeno ukupno 20 rječnika s navedenim inventarnim brojem i osnovnim bibliografskim podacima, od čega je samo jedan rukopisni. Najstariji rječnik, spomenut u ovome radu, nastao je 1214/1799. godine, dok vrijeme datiranja rukopisnog rječnika nije bilo moguće utvrditi. Uz neospornu polivalentnost navedenih rječnika, od sadržajnosti do raritetnosti, veoma su značajne naknadno pridodane posvete i rukopisne bilješke na marginama jednog broja rječnika, u knjižnom fondu Biblioteke "Behram-beg".

Ključne riječi: Biblioteka "Behram-beg", knjižni fond, rukopisne knjige, rječnici, arapsko pismo, osmanlijski jezik, legatori.

Uvod

O kontinuitetu pisane riječi na našim prostorima možemo govoriti tek od pojave bosanskih i humskih banova i bosanske srednjovjekovne samostalnosti. Dolaskom Osmanlija na ove prostore krajem XV stoljeća započeo je proces formiranja potpuno nove društveno-političke i duhovno-semantičke ambijentalnosti u čijem ozračju se razvijala i pisana riječ. U okrilju crkava, pravoslavne i katoličke vjere, nastaje književnost na vlastitom jeziku, a dijelom i na latinskom i crkvenoslavenskom. Stanovništvo, koje je prihvatiло islam, počinje pisati arapskim pismom, školovati se po tursko-osmanskim centrima i sve više se koristiti arapskim, turskim i perzijskim jezikom. Taj proces trajao je više od četiri stoljeća, koliko je Bosna bila dijelom Osmanlijske države. Na matricama navedenih jezika nastala su brojna književna djela. Manji dio ovdašnjeg stanovništva pisao je na svome maternjem jeziku, koristeći, pri tome, arapsko pismo. Ova književnost poznata je u našem jeziku kao al-hamijado književnost.

Arapski jezik je bio jezik vjere, tako da su na njemu pisane *tefsirske* teme, odnosno tumačenje i rasprave o *Kur'anu*, tradicija (*hadis*), islamsko pravo (*fikh*), islamska filozofija, logika i druge znanosti. Lirska poezija nastajala je, uglavnom, na perzijskom, dok je na turskom jeziku nastao najveći broj književnih djela. Od epskih pjesama i razuđene lirike do bogate proze, koja je sadržavala kratke priče, hronike, putopise, ljetopise, epistolografske spise i sl. Tako su pred kraj osmanske¹ uprave u Bosni i Hercegovini pokrenuti neki listovi i časopisi na turskom jeziku, pa čak i u početnom periodu austrougarske vlasti.²

U sredini u kojoj se govorilo jednim, a pisalo na četiri jezika, bilo je neophodno pisanje i korištenje priručnika za učenje jezika.

-
- 1 Pojmovi "osmanski" i "osmanlijski" sinonimno su korišteni u ovome radu, kao i "osmanski/osmanlijski jezik" i "turski jezik". Zvanični naziv jezika Osmanske države bio je "Osmanlidža" (tur. "Osmanlica"). Više o navedenom v. u: Nerkez Smailagić, *Leksikon islama*, Sarajevo, 1990, "Osmanska dinastija", 467-469 i "Tursko-osmanska književnost", 620-636.
 - 2 Usp. Fehim Nametak, *Pregled književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih muslimana na turskom jeziku*, Sarajevo, 1989, 8.

Posebno su bili značajni leksikografski priručnici, kako kod muslimana tako i nemuslimana, radi sporazumijevanja s ljudima iz zvanične državne administracije. Pored velikog broja rječnika, za koje se zna da su korišteni u muslimanskim školama (*medresama*), postojali su i rječnici na jezicima naroda iz našeg okruženja. Tako se u našoj leksikografiji spominje tursko-latinski rječnik iz osmanskog doba, pronađen u franjevačkom samostanu u Mostaru, što ne isključuje mogućnost da takvih i sličnih primjera nema i više.³

Stoga, upoznavanje kulturne, naučne i publicističke javnosti o postojanju jednog broja starih štampanih i rukopisnih rječnika u knjižnom fondu Biblioteke "Behram-beg" jedan je od primarnih zadataka ovoga rada. Zbirno gledajući, iznenađuje veliki broj starih arapsko-turskih rječnika. Očito je da se arapski jezik učio u našim medresama posredstvom ovih rječnika, a kao da se podrazumijevalo da učenici medrese dobro poznaju turski, odnosno osmanski jezik. Na osnovu toga se da zaključiti do koje mjere je obrazovni sistem na prostoru Bosne i Hercegovine bio involuiran u državni sistem Osmanskog carstva.

Kod sakupljanja i unosa podataka o rječnicima iz knjižnog fondu Biblioteke "Behram-beg" koristili smo nekoliko metoda. Najveći broj podataka prenesen je iz Inventarne knjige, onako kako su tamo rukopisno i uneseni. S obzirom na to da neki rječnici nisu zavedeni u Inventarnu knjigu, podaci o njima upisivani su neposrednim pretraživanjem knjiga u policama i unosom inventarnog broja i raspoloživih podataka na licu mesta, što ostavlja prostora za indicije da postoji još rječnika koji nisu evidentirani. Smatramo neophodnim napomenuti da, kod prenosa i transkripcije termina s arapskog na latinično pismo, posebno kod naziva rječnika na turskom i perzijskom jeziku, nije dosljedno primjenjivan princip *nacionalne naučne transkripcije*,⁴ na što je skrenuta pažnja u podnožnim

3 Isto, 42.

4 "Istina, postoji jedna takva transkripcija koja sve više dobija međunarodni značaj i sve širu primjenu. To je tzv. ZDMG sistem transkripcije arapskog pisma, tako nazvan jer je prvi put upotrijebljen u njemačkom časopisu *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*. Taj se sistem sada upotrebljava i van Njemačke, u raznim zemljama, a djelimič-

napomenama. Jasno je da ovako *kolebljiv i nedosljedan* postupak nije naučno opravdan, ali se to u ovome radu, iz više razloga i okolnosti, nije moglo dosljednije učiniti. Nadamo se da to neće bitnije utjecati na naučni determinitet i informativni karakter ovoga rada.

Na kraju, želim se srdačno zahvaliti direktoru i zaposlenicima Biblioteke "Behram-beg" na razumijevanju, strpljenju i pomoći koju su mi pružili u vrijeme prikupljanja podataka i nastanka ovoga rada.

Rječnici u historijskoj vertikali

U okviru ovoga poglavlja, radi što jasnijeg uvida u historijsku situiranost starih rječnika u knjižnom korpusu Biblioteke "Behram-beg", navest ćemo neke opće podatke o pojavi i štampanju prvih rječnika u svijetu i kod nas, bez nakane da ih dublje analiziramo i naučno valoriziramo, jer to i nije intencija ovoga rada.⁵ Najstariji rječnici, za koje se u povijesti zna, nastali su u okviru Akadskog carstva, čiji je centar bio u Mezopotamiji, današnji Irak, u XXIII stoljeću p. n. e. Sadržavali su riječi na sumerskom i akadskom jeziku. U staroj Grčkoj, u V stoljeću p. n. e., Protagora je sastavio rječnik manje poznatih pojmova iz Homerovih tekstova. Smatra se da je najstariji preživjeli rječnik, kineski jednojezični rječnik poznat kao *Erya*, nastao dva stoljeća p. n. e. Nije poznato ko ga je napisao, a tradicija njegov nastanak veže za Konfučijeve učenike. Također, dva stoljeća p. n. e. Marcus Verrius Flaccus sastavio je prvi latinski leksikon. Na području Indije prvi rječnik se spominje u četvrtom

no i u nas."⁶ O navedenom više v. u: Teufik Muftić, *Gramatika arapskoga jezika*, Sarajevo, 1998, 45-49; v. i: Teufik Muftić, *Transkripcija arapskih riječi, Arapsko-srpskokohrvatski rječnik, tom I*, Sarajevo, 1973, XIII-XVI.

5 "Naziv rječnik prevladao je i ustalio se u hrvatskom jeziku u drugoj polovini XIX stoljeća. Dotada su, nerijetko, istodobno u uporabi bili mnogi nazivi stranog podrijetla (*dikcionar, gazofilacij, glosar, leksikon, tezaurus, vokabular*) ili postanjem hrvatski (*blago jezika, riječna knjiga, ričopis, ričoslovnik, rječosložje, slovar, slovnik, slovoknjiga, zvanik*).", Marko Samardžija, *Hrvatski rječnici, Leksikologija s poviješću hrvatskog jezika, Udžbenik za 4. razred gimnazije*, Školska knjiga, Zagreb, 1995, 92, (dalje: M. Samardžija, *Leksikologija s poviješću hrvatskog jezika*).

stoljeću n. e. na sanskritskom jeziku, napisan u stihu. Pojava arapskih rječnika vezuje se za period od VIII do XI stoljeća. Prvi rječnik,⁶ enciklopedijskog tipa, štampan je 1460. godine, a sedamnaest godina kasnije, 1477. u Veneciji je štampan prvi dvojezični rječnik. Prvi latinsko-engleski rječnik u printanoj formi pojavio se u Engleskoj 1499. godine.⁷

Što se tiče leksikografa i prvih rječnika na južnoslavenskim prostorima, stajališta nisu ujednačena.⁸ Hrvatska leksikografija svoj početak naslanja na 9. stoljeće, vezujući to za *popis hrvatskih riječi u hrvatskim zemljama*.⁹ Kao prvi leksikograf srpskohrvatskog jezika u hrvatskoj leksikografiji navodi se Bartol Đurđević i njegovo propagandno-političko djelo iz 1544. godine, a prvi štampani rječnik na srpskohrvatskom jeziku od Fausta Vrančića (Mleci 1595), *rječnik je u kojem se naš [srpskohrvatski] jezik obrađuje s izričitom leksikografskom namjerom*.¹⁰ Najstariji rječnik na bosanskom jeziku, prema većini leksikografa i znanstvenika, napisao je Muhamed Hevai Uskufi. U jednoj studiji o bosanskom jeziku o ovom rječniku se navodi sljedeće: "Prvi tursko-bosanski rječnik (drugi naš rječnik po starini

-
- 6 Izraz "rječnik" u latinskom obliku "dictionaru", što znači "skup riječi", pojavio se kao naslov jednog rukopisa 1225. godine. "Dictionarum" se upotrebljavao isključivo u školama za učenje latinskog jezika. <https://www.kako.hr/karijera-edukacija/kako-su-nastali-rjecnici-2>, (dostupno 6. 1. 2019.).
- 7 <https://hr.wikipedia.org/wiki/Rječnik>, (dostupno, 6. 1. 2019.).
- 8 Hrvatska leksikografija kaže: "Naš najstariji rječnik tiskan je 1595. godine u Veneciji. To je rječnik pet jezika (latinskog, talijanskog, njemačkog, 'dalmatinskog' i mađarskog) Šibenčanina Fausta Vranča. Tek poslije pola stoljeća, 1665. godine, tiskan je u Anconi u Italiji drugi po redu rječnik, i to rječnik Jakova Mikalje Blago jezika slovinskog ili slovnik u kome izgovaraju se riječi slovenske latinski i dijački, koji sadrži riječi štokavskog ikavskog narječja.", <https://www.kako.hr/karijera-edukacija/kako-su-nastali-rjecnici-2>, (dostupno 6. 1. 2019.).
- 9 M. Samardžija, *Leksikologija s poviješću hrvatskog jezika*, 98. Više o rječnicima i njihovom historijskom pregledu u hrvatskoj leksikografiji vidi u nav. dj. na str. 98-104.
- 10 Ismet Smailović, *O Uskufjinu rječniku Maqbūli 'Ārif (Potur Šāhidija)*, Muhammed Hevai Uskufi, Tuzla 1990, 91-92, (dalje: I. Smailović, *O Uskufjinom rječniku Maqbūli 'Ārif*).

uopće) sačinio je Hevaija iz Donje Tuzle 1631. godine ("Bosanski da vam besidim, bratani...")..."¹¹ O navedenom rječniku, jedan od najistaknutijih bh. lingvista, dr. Ismet Smailović kaže:

"Drugi naš samostalni rječnik pojavio se u rukopisu 1631. godine. To je *Maqbūli 'ārif*, a popularni naslov mu je *Potur-Šāhidija*.¹² Napisao ga je u stihovima Muhamed Hevai Uskufi iz Tuzle, ili iz okolice Tuzle. [...] Ako uzmemo u obzir da je Vrančićev rječnik pisan uglavnom čakavskim dijalektom, onda bi Uskufijin rječnik bio naš prvi samostalni dvojezični rječnik pisan štokavskim dijalektom."¹³

Ima mišljenja da je *Maqbūli 'ārif* najstariji rječnik na Balkanu. Međutim, u vrijeme pojavljivanja rječnika pod nazivom *Maqbūli 'ārif* u Bosni su postojala najmanje dva rječnika: *Perzijsko-turski* (Osman ibn Husejn Bosnevi, 1583) i *Arapsko-turski* (Muhamed ibn Er-Rumeli Bosnevi, 1624), ali ne i za bosanski jezik.¹⁴

11 Alija Isaković, "Bosanski jezik", *Ogledalo*, I/1991, br. 3-4, 9 (januar-februar); "Bosansko-turski, odnosno tursko-bosanski rječnik Muhameda Hevaije Uskufije predstavlja značajan događaj u historiji južnoslavenskih jezika, a pogotovo bosanskog jezika." Svein Monnesland, "Bosanski jezik prije četiri stoljeća – Makbul-i Arif", u: *Bosansko-turski rječnik, Muhamed Hevai Uskufi*, 1631, Tuzla, 2012, 21, (dalje: S. Monnesland, *Bosanski jezik prije četiri stoljeća*); "Rječnik Tuzlaka Muhameda Hevaije Uskufije, koliko je nauči dosad poznato, je najstariji bosanski rječnik i prvi južnoslavenski rječnik napisan štokavskim dijalektom." Jasmin Imamović, "Riječ izdavača", u: *Bosansko-turski rječnik*, Muhamed Hevai Uskufi, 1631, Tuzla, 2012, 10.

12 Prema vlastitom iskazu, Uskufi je svoj rječnik napisao po ugledu na turskog leksikografa po imenu Ibrahim Shahidi. Vidi: *Bosansko-turski rječnik*, Muhamed Hevai Uskufi, 23; v. *Šahidi ta'rib*, Arapsko-perzijski rječnik u stihovima od nepoznatog pisca. *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, 329; *Tuhfa-i Šahidi*, "Poznati perzijsko-turski rječnik u stihu. Napisao Ibrahim b. Salih Šahidi, umro 957/1550." *Isto*, 432. Pored navedenih, prema Katalogu, u Gazi Husrev-begovoj biblioteci se nalazi veći broj rječnika pod ovim nazivom.

13 I. Smailović, *O Uskufijinom rječniku Maqbūli 'ārif*, 92-93.

14 S. Monnesland, *Bosanski jezik prije četiri stoljeća*, 24.

Vrste rječnika

Radi boljeg razumijevanja osnovnog sadržaja ovoga rada, smatramo korisnim, u kratkim crtama, dati osnovne napomene o vrstama i karakteristikama rječnika. Rječnik se, uglavnom, definije kao *leksikografsko djelo koje sadrži popis riječi, odnosno leksičkih jedinica nekog jezika, ili više jezika, odabranih, sistematizovanih i objašnjениh prema nekom načelu, poredanim abecednim, ili konceptualnim redoslijedom.* Rječnici se mogu razvrstati po nekoliko kriterija. Osnovna podjela rječnika je na enciklopedijske i jezične. Enciklopedijski rječnici sadrže podatke o izvanjezičnom svijetu, dok se jezički rječnici primarno bave jezikom, odnosno objašnjavanjem riječi kao leksičkih jedinica. Po opsegu enciklopedijski rječnici se dijele na enciklopdijske i leksikone. Po sadržaju dijele se na opće i posebne.

Jezični rječnici se, također, mogu razvrstavati po različitim kriterijima. Po sadržaju dijele se na općejezične i posebne ili specijalizovane. Po opsegu jezični rječnici dijele se na džepne (male), srednje (priručne) i velike. Po broju jezika, čija je leksika u njima zastupljena, dijele se na jednojezične, dvojezične ili višejezične. Rječnici u kojima su obrađeni leksici triju ili više jezika zajedničkim se imenom zovu višejezični rječnici.¹⁵ Postoje namjenski rječnici za odrasle i rječnici za djecu, rječnici za strance i izvorne govornike. S obzirom na medij, dijele se na rukopisne, štampane, elektroničke, online rječnike i sl.

S obzirom na prirodu ovoga rada, čini se najvažnijim spomenuti leksikografsku podjelu rječnika prema njihovom organizacijskom načelu, odnosno podjeli rječnika prema redoslijedu leksikografskih jedinica. Postoje abecedni, konceptualni ili tematski, inverzni ili odostražni, te frekvencijski ili čestotni rječnici. Abecedni rječnici razvrstavaju riječi prema redoslijedu početnih slova. Konceptualni ili tematski razvrstavaju građu prema određenim pojmovima ili temama. Inverzni ili odostražni rječnici sadrže natuknice složene abecednim redom zdesna na lijevo. Frekvencijski ili čestotni

¹⁵ Kao primjer za višejezične rječnike navodimo sljedeći rječnik: Krsto Spalatin, *Peterojezični rječnik europeizama*, Zagreb, 1990.

rječnici razvrstavaju riječi prema frekvenciji njihovog pojavljivanja u leksičkoj upotrebi.¹⁶

Sastavljanjem rječnika i njihovim proučavanjem bavi se leksikografija. Sastavljanje rječnika je izuzetno zahtjevan posao i traži krajnju predanost i sistematičnost u radu. Stoga, rječnike su u prošlosti i mogli pisati samo oni koji su se odlikovali erudicijom i širokim obrazovanjem. U današnje vrijeme rječnike pišu timovi vrhunskih eksperata određene oblasti. Uz to, leksikografski postupci moraju biti sinhronizovani kako bi se dobila jedna zaokružena cjelina i kako bi svi leksikografski elementi bili na isti način prezentirani u rječniku.¹⁷

Stari rječnici u knjižnom fondu Biblioteke "Behram-beg"

Kao što je na početku ovoga rada spomenuto, u Biblioteci "Behram-beg" nalazi se preko 150 rječnika različite vrste i starosti, od starih rukopisnih do savremenih i moderno opremljenih rječnika. Najstariji rječnici u knjižnom fondu Biblioteke "Behram-beg" navedeni su u ovome radu hronološkim redom, prema godinama njihovog nastanka (izdanja), bez obzira na njihov naziv, leksikografsku razvrstanost te druge sadržajne i fizionomske karakteristike. Ukupno je tretirano 20 rječnika, s navođenjem inventarnog broja i osnovnih bibliografskih podataka, stanje i očuvanost knjige, te naknadno pridodanih bilježaka i napomena, kako slijedi.

16 Općenito o leksikografiji i razvrstavanju rječnika vidi opširnije u: M. Samardžija, *Leksikografija, Leksikologija s poviješću hrvatskog jezika*, 91-97.

17 "Želeći istaknuti upravo težinu leksikografskog rada francusko-talijanski filolog i erudit Joseph Justus Scoliger (1540-1609) ustvrdio je kako najgore kriminalce ne bi trebalo ni kažnjavati prisilnim radom ni pogubljivati, nego da bi ih trebalo osuđivati da sastavljaju rječnike jer da su svi napori i muke uključeni u taj posao." M. Samardžija, *Leksikologija s poviješću hrvatskog jezika*, 97.

1. Perzijsko-turski rječnik

Inv. broj: 642 (836)

Autor nepoznat, naziv rječnika nepoznat, mjesto izdanja nepoznato, godina izdanja 1214/1799, pismo arapsko, jezik perzijsko-turski, primjerak 1, broj stranica 863, format 29x17, povez tvrdi kožni, ukrašen utisnutim ornamentalnim motivima. Rječnik je štampan u atipično leksikografskoj formi, gusto složen tekst, gdje se teško prepoznaju natuknice od leksikografskih definicija.¹⁸ Na prvoj unutrašnjoj stranici knjige rukom je ispisan tekst arapskim slovima: “Sāhib ve mālik Čokić Abdurahman Adil, 1953”, latinicom “Uspomena dra Si...” (nečitko).¹⁹

2. Ahtar-i Kabīr²⁰ – svežak I

Inv. broj: 638 (497)

Autor Mustafa ibn Šemsuddin Ahmed al-Qarahisārī al-Ahtarī, poznat kao Ahteri (u. 1560), Arapsko-turski rječnik, Istanbul, 1275/1858,²¹ državna štamparija Istanbul, izdanje I, pismo arapsko,

18 V. faksimil u prilogu ovoga rada pod rednim brojem 1.

19 Ovakvih i sličnih bilježaka bit će zastupljeno u nekoliko rječnika predstavljenih u ovome radu.

20 U Katalogu arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu navedena su 22 rječnika pod nazivom *Al-Ahtari fi al-luga* (Arapsko-turski rječnik), od 307. do 316. stranice. Pod rednim brojem 4493 (R-7562) navodi se da je rječnik napisao Mustafa b. Šemsuddin Ahmed al-Qarahisārī, umro 968/1560. Dakle, radi se o rječniku od istoga autora kao i kod rječnika navedenih u ovome radu, s tim što je bilo više njihovih prepisivača, sve do pojave štampanih primjera. O navedenom više vidi u: *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, svežak 7, Gazi Husrev-begova biblioteka Sarajevo, London – Sarajevo, 2000, 307-316, (dalje: *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*).

21 Najstariji Ahtarijev rukopisni rječnik u Gazi Husrev-begovojoj biblioteci u Sarajevu prepisan je 962/1554., a sljedeći nešto kasnije 985/1577. godine. Na ovome mjestu ukazao bih na postojanje rukopisnog Ahtarijevog rječnika u Analitičkom inventaru Orijentalne zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona, zaveden pod inventarnim brojem: OZ – 27. Navedena godina njegovog datiranja je 971/1563. što znači da je samo jedan rukopisni rječnik u Gazi Husrev-begovojoj biblioteci stariji od ovog Ahtarijevog ru-

jezik arapsko-turski (osmanski), primjerak 1, svezak I, broj stranica 711, format 30x20. Na prvom listu knjige napisano je arapskim slovima: "Sāhib ve mālik" s nečitkim potpisom na arapskom jeziku.²²

3. Ahtar-i Kabīr – svezak II Inv. broj: 639 (496)

Autor Mustafa ibn Šemsuddin Ahmed al-Qarahisārī al-Ahtarī, Arapsko-turski rječnik, Istanbul, 1283/1866, štamparija Amira, pismo arapsko, jezik arapsko-turski (osmanski), primjerak 1, svezak I (dvije knjige u jednom svesku), prva knjiga – broj stranica 383, druga knjiga – broj stranica 392, ukupno stranica 711, format 32x22.²³ Na prvom listu napisano je crvenom olovkom Mehmed Sarihodžić, ispod ovog potpisa flomasterom je napisano šire objašnjenje porijekla ove knjige.²⁴

kopisnog rječnika. V. *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, 307-308; Nermana Hodžić, *Orijentalna zbirka Arhiva Tuzlanskog kantona 1563-1936, Analitički inventar*, Tuzla, 2017, 88.

- 22 Prema potpisima na nekim drugim primjercima knjiga, s velikom sigurnošću se može tvrditi da je to potpis Abdurahmaba Adila Čokića, koji je uobičajeno na svojim knjigama pisao "Sāhib ve mālik". Na posljednjem listu knjige crnim mastilom je napisan kraći tekst, veoma čitljiv, u kome se navodi da je knjigu uvakufila Naza-hanuma, porijeklom iz Banja Luke, 1290/1873. godine. Vidi faksimil u prilogu ovoga rada pod rednim brojem 2.
- 23 Vidi faksimil u prilogu ovoga rada pod rednim brojem 3.
- 24 O porijeklu ove knjige se kaže: "Ovaj kitab (Ahteri kebir) je došao u moje vlasništvo 1935. godine kada sam učio Behram-begovu medresu u Tuzli vjerovatno od mog medresanskog kolege Sarihodžić Mehmeda iz Tuzle ili od mog đeda Bećira čistog zemljoradnika koji se je vječito družio sa hodžama. Odlaskom moga i moje žene na hadž 1982. g. poklanjam ga rođaku moje žene hadži-hafiz ef. Muftiji Mujiću za Tuzlansko područje a ujedno i mom kolegi iz Medrese koji je proučio dovu meni i mojoj ženi odlaskom na hadž mene i moje žene Hanke, rođena hadži Smajlović Husejna iz Čehaja 10. 9. 1982. g. u našem mektebu u Avdibašićima kod Tuzle." U potpisu Hasić Ahmet.

4. *Burhān-i Kati*

Inv. broj: 644 (546)

Autor nepoznat, *Burhān-i Kati*, Perzijsko-turski rječnik, Istanbul, 1302/1884, pismo arapsko, jezik perzijsko-turski (osmanski), primjerak 1, broj stranica 495, format 24,5x18, povez kožni sa zlatnim ornamentima. Na korici, kao ni na prvim listovima knjige, nije nazačeno ime autora, ili se to nije moglo primijetiti.²⁵ Na posebnom listu unutar knjige navedena je napomena da je knjiga kupljena od h. hfz. Husejn-ef. Mujića.²⁶

5. *Ahtar-i Kabīr*

Inv. broj: 2761

Autor Mustafa ibn Šemsuddin Ahmed al-Qarahisārī al-Ahtārī, Arapsko-turski rječnik, Istanbul, 1303/1885, pismo arapsko, jezik arapsko-osmanski, primjerak 1, broj stranica 475, format 26x18, povez kožni.²⁷ Knjiga je evidentirana u legatu Dr. Omera Nakičevića.

6. *Ahtar-i Kabīr – svezak II*

Inv. broj: 640 (498)

Autor Mustafa ibn Šemsuddin Ahmed al-Qarahisārī al-Ahtārī, Arapsko-turski rječnik (*Ahterija*), Istanbul, 1303/1885, štamparija Hadži Muharem-efendi u Istanbulu, pismo arapsko, jezik arapsko-turski (osmanski), primjerak 1, svezak II, broj stranica 493, format

25 Vidi faksimil u prilogu ovoga rada pod rednim brojem 4.

26 Husein-ef. Mujić rođen je 1918. godine u G. Orahovici kod Gračanice. Sresku medresu završio je u Gračanici a Behram-begovu medresu u Tuzli. U vrijeme školovanja u Tuzli 1936. godine završio je i hifz pred poznatim hafizom Ahmed-ef. Redžebašićem. Studije arapskog jezika i književnosti završio je vanredno na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu 1980. godine. U Islamskoj zajednici radi od 1938., prvo kao imam i vjeroučitelj u Zvorniku, zatim u Srednjoj Zelini kod Gradačca, zatim Gračanici. 1960. godine izabran je za glavnog imama tuzlanske oblasti a 15 godina kasnije postaje muftija tog regionala. Sa te funkcije je izabran za reisu-l-ulemu, a menšura mu je predata, po njegovoj želji, 11. decembra 1987. godine u beogradskoj Bajrakli džamiji.

27 Vidi faksimil u prilogu ovoga rada pod rednim brojem 14.

28x19, povez je improvizovan – kartonski, početni listovi oštećeni, u dosta rasutom stanju.²⁸

7. Qāmūs

Inv. broj: 646 (656), 647 (655), 648 (654)

Autor Hasan Hilmi-efendi, potpuniji naziv rječnika *Kamus terdžemesi*, (tur. *Kamus tercemesi*), Arapsko-turski rječnik, Istanbul, 1304/1886, pismo arapsko, jezik arapsko-osmanski, broj svezaka 3, broj stranica – prvi svezak 1272, drugi svezak 1299, treći svezak 1464, format 19x13.²⁹ Na početku svakog sveska nalazi se *fehrest* (registar) sa odjelima / poglavlјima (bab) prema slovima. Npr. "Bab al-fai..." Poglavlje sa slovom F. Na početku prvog toma rukom je napisano "Arapsko-turski rječnik".³⁰

8. Qāmūs

Inv. broj: 225 (399)

Autor Hasan Hilmi-efendi, potpuniji naziv rječnika *Kamus terdžemesi*, (tur. *Kamus tercemesi*), Arapsko-turski rječnik, Istanbul, 1305/1887, pismo arapsko, jezik arapsko-osmanski, svezaka II, broj stranica 1299, format 19x13. Rječnik je u prilično očuvanom stanju, s platnenim povezom crne boje, ukrašen utisnutim ornamentima, i kožnim hrbatom s natpisom *Qāmūs*. Knjiga je dospjela u Biblioteku kao poklon djece Zejnil-ef. Čolića, kako je navedeno u inventarnoj evidenciji.³¹

28 Vidi faksimil u prilogu ovoga rada pod rednim brojem 5.

29 Vidi faksimil u prilogu ovoga rada pod rednim brojem 6.

30 Na kraju svakog sveska nalazi se ovalni pečat na kome je latinicom i cirilicom ispisano: "Gimn. prof. knjižnica Tuzla". Na početku trećeg džilda (toma) rukom je napisano, crnim mastilom: "Zamijenio sa direkcijom Gimnazije u Tuzli za druge knjige, Čokić Abdurahman Adil, februar 1930."

31 Na prvom listu Rječnika nalazi se utisnut pečat s natpisom: ZEJNIL EF. ČOLIĆ, V. BIBL. Ispod je upisan broj 4/1305. Isti pečat i broj nalaze se i na posljednjem listu ove knjige.

9. Ahtar-i Kabīr

Inv. broj: 641 (688)

Autor Mustafa ibn Šemsuddin Ahmed al-Qarahisārī al-Ahtarī, Arapsko-turski rječnik, Istanbul, 1305/1887. Djelo je štampano u štampariji Hadži Muharem-efendi Bosnevi u Istanбуlu. Pismo arapsko, jezik arapsko-turski (osmanski), primjerak 1, broj stranica 475, format 26x18, povez kožni s prilično oštećenim hrbatom.³²

10. Al-Qāmūs al-muḥīṭ³³

Inv. broj: 637 (500-505)

Autor Madždudīn Abū Tāhir Muhammed al-Firuzabādī, Arapsko-turski rječnik, Istanbul, 1305/1887, osmanska štamparija, pismo arapsko, jezik arapsko-turski (osmanski), primjerak 1, svezak I (broj svezaka: I, II, III, broj stranica: 943, 939, 972), format 32x23.³⁴

32 Vidi faksimil u prilogu ovoga rada pod rednim brojem 7.

33 Pod istim nazivom spomenuto je osam rječnika u *Katalogu arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa* Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu od 287. do 291. stranice pod rednim, odnosno kataloškim brojevima: 4469 / R-7564; 4470 / R-88 (drugi svezak); 4471 / R-464; 4472 / R-3750; 4473 / R-4781; 4474-4475 / R-179,372 i 4476 / R-433. Kod objašnjenja prvog, od navedenih osam rječnika, pored ostalog, navedeno je sljedeće: "Arapski rječnik. Napisao Abu Muhammed b. Ya'gub b. Ibrahim al-Firuzabadi aš-Širazi, umro 817/1415. [...] Prepisao u Mekki as-Sayyid Bašir Fathullah b. al-'Afif b. 'Abdulqadir al-Hurmuzi, u nedjelju, 2. zulhidždžeta 921/1515. [...] Rukopis je donesen iz Odbora IZ Mostar." *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, svezak 7, Gazi Husrev-begova biblioteka Sarajevo, London – Sarajevo, 2000, 287-291.

34 Na prvom listu, između teksta i prve korice, napisana je rukom biografija autora na arapskom jeziku, i napomena "Rječnik složen po hurufatu he..." (nejasno). Na listu prije zadnje korice nalazi se zabilješka crvenom olovkom: "Ahmed O. Mešić, Puračić, 18. V. 1947. " Vidi faksimil u prilogu ovoga rada pod rednim brojem 8.

11. Qāmūs qavānīn

Inv. broj: 645 (384)

Autor Toma Andiniyadi, rječnik zakonskih izraza (osmansko zakonodavstvo), Istanbul, 1310/1892, pismo arapsko, jezik osman-ski, svezak I, knjige 2, broj stranica 320 + 668, format 23x16.³⁵ Na posebnom listu unutar knjige navedena je napomena da je knjiga kupljena od h. haf. Husejn-ef Mujića.³⁶

12. Ahtar-i Kabīr

Inv. broj: 130 (1839)

Autor Mustafa ibn Šemsuddin Ahmed al-Qarahisārī al-Ahtarī, Arapsko-turski rječnik, Istanbul, 1310/1892, izdavač (štamparija) Dāru Sa'ādat, pismo arapsko, jezik arapsko-osmanski, svezak 1, broj stranica 1198, format 20x14. Rječnik je u prilično očuvanom stanju s višebojnim kartonskim povezom i kožnim hrbatom. U inventarnoj dokumentaciji je navedeno da je rječnik "Poklon Medžlisa Tuzla".³⁷

13. Qāmūs al-a'lām

Inv. broj: 165

Autor Š. [Šemsuddin] Sami (Ch. Sami-bey Fraschery), pot-puniji naziv rječnika *Qāmūs al-a'lāmtārīh wa ḡugrafa luga, Dictionnaire Universel D'histoire et de Geographie, Opći rječnik historijskih*

35 Vidi faksimil u prilogu ovoga rada pod rednim brojem 9.

36 Na većem broju knjiga u Biblioteci "Behram-beg" navedena je napomena da su iste u Biblioteku dospjele otkupom od hfz. Husejn-ef. Mujića. Prema nekim indicijama, hfz. Mujić je knjige prodao Biblioteci zbog teškog materijalnog stanja u kome se našao u poznim godinama svoga života, iako je svojedobno obnašao najznačajnije dužnosti u Islamskoj zajednici.

37 Na prvom listu Rječnika nalazi se ovalni pečat Behram-begove medrese s natpisom na cirilici, arapskim pismom i latinici, što znači da je Rječnik prethodno pripadao biblioteci ove škole. Iznad pečata je upisano: broj 35, što je, vjerovatno, oznaka za inventarni broj.

i geografskih pojmova, mjesto izdanja Istanbul, 1314/1896, štamparija Mihran. Svezak V (bešinci cild), od *ajn-mim-elif* do *lam-waw-elif*, pismo arapsko, jezik osmanski i francuski (uz svaku natuknicu na osmanskem naveden je i naziv na francuskom jeziku), strana 3204-4000, format 24x17. Na prvoj stranici uvodnog dijela nalaze se osnovne informacije o knjizi na francuskom jeziku. Povez je platneni s kožnim hrbatom. Na prvom listu rječnika navodi se da je knjigu Behram-begovoj biblioteci poklonila Mirsada Nuhanović, u Tuzli, 24. 09.2003. godine.³⁸

14. Ferheng-i šu'ūrī

Inv. broj: 651 (544)

Autor nepoznat, *Rječnik pjesništva*, Istanbul, 1314/1896, štamparija Džemal-efendi u Istanbulu. Pismo arapsko, jezik perzijski-turski-arapski, broj primjeraka 1, broj stranica 480, format 23x15. Knjiga je pregledno pisana, korice su improvizirano urađene od kartona, a listovi naknadno broširani.³⁹

15. Qāmūs-i Turkī

Inv. broj: 685 (635)

Autor Šemsuddin Sami, Arapsko-turski rječnik (tur. *Kamusı Türkî*), Istanbul, 1317/1899, pismo arapsko, jezik arapsko-turski (osmanski), broj primjeraka 1, broj stranica 1584, format 24,5x17. Knjiga je u prilično očuvanom stanju.⁴⁰

38 Na istom listu suhom olovkom je napisano latinicom "Islamska kiraethana", a ispod "Islamska čitaonica", a na zadnjem listu je napisano čirilicom "Islamska čitaonica", što govori da se ova knjiga ranije koristila u ovoj čitaonici, te da su se u Islamskoj kiraethani koristila dva pisma, latinica i čirilica.

39 Vidi faksimil u prilogu ovoga rada pod rednim brojem 10.

40 Vidi faksimil u prilogu ovoga rada pod rednim brojem 11.

16. Ahtar-i Kabīr

Inv. broj: 177

Autor Mustafa ibn Šemsuddin Ahmed al-Qarahisārī al-Ahtarī, Arapsko-turski rječnik, mjesto izdanja nepoznato, godina izdanja 1321/1903, izdavač (štamparija) ‘Ārif, broj svezaka 1, strana 1.204, format 20x14. Povez je platneni s kožnim hrbatom na kome je utisnut naziv rječnika arapskim pismom i veoma bogatim floralnim i geometrijskim ornamentima. Rječnik je prilično oštećen tako da nema prve korice i prvih pet stranica teksta.⁴¹

17. Ahtar-i Kabīr

Inv. broj: 224 (33)

Autor Mustafa ibn Šemsuddin Ahmed al-Qarahisārī al-Ahtarī, Arapsko-turski rječnik, Istanbul, 1322/1904, izdavač (štamparija) Daru Se’ādat, pismo arapsko, jezik arapsko-osmanski, svezak 1, broj stranica 1204, format 20x14. Rječnik je u prilično očuvanom stanju, s crvenim platnenim povezom i kožnim hrbatom. Knjiga je dospjela u Biblioteku "Behram-beg" kao poklon djece Zejnil-ef. Čolića, kako je navedeno u inventarnoj evidenciji.⁴²

18. Ahtar-i Kabīr

Inv. broj: 49 (305/499)

Autor Mustafa ibn Šemsuddin Ahmed al-Qarahisārī al-Ahtarī, Arapsko-turski rječnik, Istanbul, 1324/1906, izdavač (štamparija) Ahmed Kamil, pismo arapsko, jezik arapsko-osmanski, svezak 1, broj stranica 1204, format 20x14. Rječnik je u prilično očuvanom stanju s platnenim povezom. Prema bilješkama na prvim

41 Na kraju rječnika nalazi se godina izdanja, dok mjesto izdanja nije bilo moguće utvrditi. Na zadnjem listu nalazi se rukom pisani tekst od čega se jasno vidi "sāhib wa mālik" ali ime nije bilo moguće pročitati.

42 Na prvom listu Rječnika nalazi se utisnut pečat s natpisom: ZEJNIL EF. ČOLIĆ, V. BIBL. Ispod pečata rukom je napisano *Ehtira*, što se vjerovatno odnosi na *Ahtar-i Kabīr*. Na zednjem listu je ispod pečata vlasnika biblioteke upisan broj: 5/1322, što upućuje na broj knjiga koje je posjedovao Zejnil-ef. Čolić u svojoj bogatoj biblioteci.

listovima rječnika, knjiga je prethodno pripadala Behram-begovo medresi u Tuzli.⁴³

19. Muhtār al-qāmūs

Inv. broj: 643 (512)

Autor Al-Zāhir Ahmed al-Zāvī al-Tarāblīsī, *Leksikon arapsko-arapskog jezika*, Halep(?), 1383/1964, štamparija Īsā al-Bābī al-Hālabī, izdanje I, pismo arapsko, jezik arapski, primjerak 1, broj stranica 677, format 24x17, povez tvrdi, papir i platno.⁴⁴ Knjiga je dobro očuvana i navedenaje kao primjer komparacije sa starim, ranije štampanim rječnicima. Na posebnom listu unutar knjige navedena je napomena da je knjiga kupljena od h. hfz. Husejn-ef. Mujića.

20. Arapsko-bosanski rječnik (rukopis)

Inv. broj: 74

Autor i prepisivač nepoznati, kao i mjesto i godina nastanka Rječnika. Pismo arapsko/arebica, uvez kožni – improvizovan, materijal na kome je pisan tekst je papir, format je 12x10. Ovo je za sada jedini rukopisni rječnik koji se nalazi u Biblioteci "Behram-beg" i zaslužuje posebnu naučnu i stručnu pažnju.⁴⁵

U okviru ovoga poglavlja, kako je već naznačeno, predstavljen je bibliografski opis 20 rječnika iz knjižnog fonda Biblioteke "Behram-beg". Nastali su od kraja XVIII do početka XX stoljeća, jedan rječnik je iz novijeg doba (1964), koji je na ovome mjestu razložno naveden, dok se za rukopisni rječnik nije mogla utvrditi godina datiranja. Pod nazivom *Ahtar-i Kabīr* pojavljuje se čak devet rječnika⁴⁶,

43 Na prvom listu Rječnika nalazi se ovalni pečat s nazivom medrese na cirilici, arapskim pismom i latinici. Iznad pečata je upisano: broj 35. Na listu se nalaze i dva okrugla pečata s natpisom: "Islamska vjerska zajednica: Vakufsko povjereništvo Tuzla". Na drugom listi između korica i teksta rukom je napisano *Ahteri kjbir*, kako se vjerovatno kod nas uobičajeno nazivao ovaj popularni rječnik.

44 Vidi faksimil u prilogu ovoga rada pod rednim brojem 12.

45 Vidi faksimil u prilogu ovoga rada pod rednim brojem 13.

46 Primjetno je da je bilo više izdavača rječnika pod nazivom *Ahtar-i Kabīr*, te da je njegovo izdavanje bilo veoma frekventno, posebno, krajem 19.

dva pod nazivom *Qāmūs*, dok se drugi rječnici pojavljuju pod različitim nazivima. Za svaki rječnik date su osnovne bibliografske naznake do kojih se moglo doći na osnovu podataka u Inventarnoj knjizi i neposrednim uvidom na licu mjesta.

Na osnovu naknadno unesenih bilježaka moguće je utvrditi ko se služio navedenim rječnicima, te kako su dospjeli u biblioteku "Behram-beg". Na marginama njihovih listova i unutrašnjem dijelu korica zapisana su mnoga znamenita imena, među kojima su i Abdurahman Adil Čokić⁴⁷, Omer Nakičević⁴⁸ i dr. Ova dva alima predstavljaju simboličke paradigmе obrazovanosti i učenosti na našim prostorima u dva dodirna vremenska perioda dvadesetog stoljeća. Vidimo da su se na putu svoga obrazovanja, i u svome naučnom i pedagoškom radu, služili rječnicima koje navodimo u ovome pregledu. I jedan i drugi imali su u svojoj biblioteci znameniti rječnik *Ahtar-i Kabīr*, nastao polovinom XVI stoljeća,⁴⁹ a koji se, očito, izdašno koristio u našim medresama. Najveći broj rječnika dospio je u Biblioteku poklonom, a neki i otkupom, uglavnom od pojedinaca. Iako ovi rječnici imaju neprocjenjivu kulturno-historijsku vrijednost, za štampane rječnike ne može se kazati da predstavljaju raritete, posebno oni koji se pojavljuju u više izdanja, pod istim nazivom, kao što je *Ahtar-i Kabīr*. Međutim, neki od njih to zasigurno jesu, a posebno rukopisni rječnik. Danas ovi rječnici nemaju praktičnu upotrebnu svrhu, s tim što treba znati da je nekada bilo nezamislivo školovanje i ozbiljnije bavljenje naukom bez njih.

i početkom 20. stoljeća, što govori o popularnosti ovoga rječnika i njegovoj višestoljetnoj upotrebi. U metodološkom smislu, svi ovi rječnici podijeljeni su na poglavља (*bab al-alif...*), a poglavљa na razrede/odjele (*fasl al- alif...*), prema redoslijedu arapskog hurufata.

- 47 Vidi: Vahid Fazlović, "Abdurahman Adil Čokić", *Preporod*, br. 01/1131, 1. 1. 2019. (Sarajevo), 37; bibliografiju Čokićevih radova vidi u: Vahid Fazlović, *Islamska apologetika Abdurahmana Adila Čokića*, Sarajevo, 2015, 207-2011.
- 48 U knjižnom fondu Biblioteke "Behram-beg" nalazi se 20 rječnika iz zbirke (legata) emeritusa prof. dr. Omera Nakičevića.
- 49 Pod ovim nazivom je evidentiran rječnik kao najstarije rukopisno djelo u okviru Orijentalne zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona. N. Hodžić, *Orijentalna zbirka*, 1.

Kao takvi, zaslužuju posebno mjesto i dodatnu brigu u okviru ove Biblioteke. Prvi korak na tom putu, pored brižnog zbrinjavanja, jeste njihova stručna obrada i katalogizacija.

Zaključak

U zaključnom dijelu ovoga rada podsjetit ćemo se na jednu sentencu koja kaže: "Jezik je živa snaga sa kojom je vezana ne samo kultura nego i samo postojanje jednog naroda" (Ivo Andrić). Svakako da ovu misao možemo ovovremeno konotirati i prostorno situirati na bosanskohercegovačke prostore. Iz toga je proisteklo i naše htijenje da podsjetimo, kako naučnu tako i stručnu i publicističku javnost, na bogato knjižno blago koje čuva Biblioteka "Behram-beg" u Tuzli, radi njegovog intenzivnijeg korištenja i afirmacije. U konkretnom smislu, opredijelili smo se da predstavimo stare rječnike kao vjerne čuvare jezika, jer jezik čuva ne samo kulturu nego i samo postojanje jednog naroda. Svako društvo koje drži do svoje današnjice, a svakako i sutrašnjice, mora voditi računa o svojoj tradiciji, ali i dijalektičkom afirmiranju kulturnih i jezičkih vrijednosti, i znanstvenom normiranju svoga jezika. U Biblioteci "Behram-beg" čuva se preko 150 rječnika, različite vrste, forme i starosti, koji su nastali u Istanbulu, Bejrutu, Moskvi, Sarajevu, Zagrebu, Beogradu, Kairu, Damasku i drugdje. Nadamo se da su svi ugledali svjetlo dana sa iskrenom namjerom njihovih autora, da se prostorno i generacijski razdvojeni svjetovi učine razumljivijim, bližim i dostupnijim, i da budu mostovi za međusobno približavanje ljudi.

Kako svojim sadržajem tako i zabilješkama na marginama, rječnici svjedoče o našoj prošlosti, obrazovanju, pismenosti i ritualnom odnosu prema knjizi. Naročito je to potrebno naglasiti danas kada je tradicija druženja sa knjigom i bibliotekom zamalo iščezla, posebno kod mladih. Da Bosna pod osmanskom upravom nije bila siromašna u kulturnom pogledu, i da su Bošnjaci bili nosioci orientalne kulture na visokom nivou, svjedoče i rječnici predstavljeni u ovome radu. S raskošnim ruhom, kožnim povezom s utisnutim zlatnim harfovima i/li bogatim ornamentom, sama knjiga

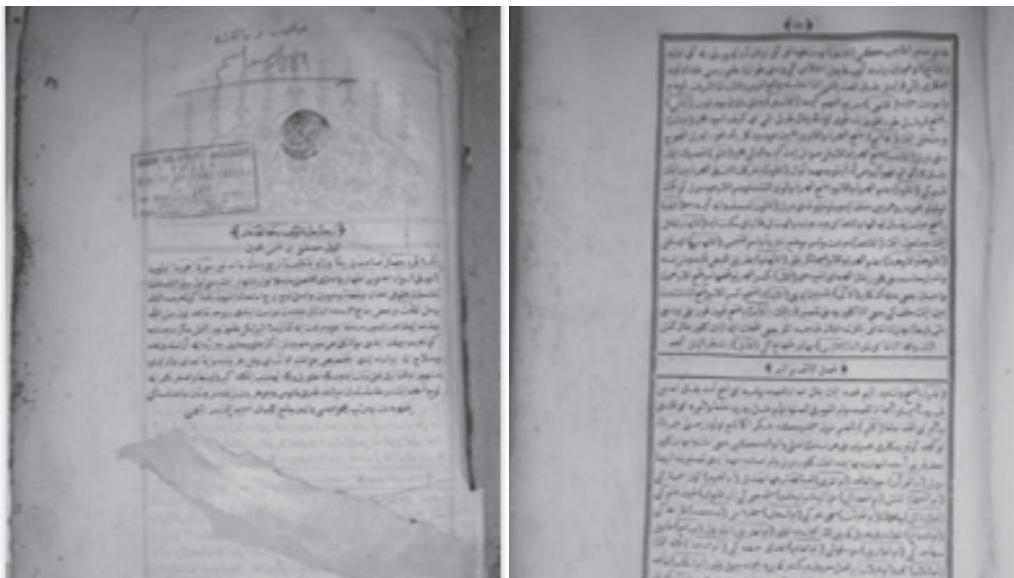
poručuje s kakvim respektom joj valja pristupiti, i kako se odnosi prema njoj i njenom sadržaju. One su danas poput ogledala prekivenog reminiscentnom patinom ispod koje se nazire naše svijetlo povijesno lice.

Treba imati u vidu da je ovo samo jedan mali dio rukopisnih i štampanih djela na orijentalnim jezicima u knjižnom fondu Biblioteke "Behram-beg", situiran u povjesni, a manje lingvistički diskurs. Nemjerljivo veći broj knjiškog blaga Biblioteke čeka svoju katalošku obradu i pojavljivanje pred naučnom i stručnom javnošću, na čemu se u posljednje vrijeme vrijedno i intenzivno radi. Pored toga, postoje indicije da još uvijek ima raritetnih rukopisnih djela u privatnim kolekcijama i zbirkama koje bi trebale naći svoje mjesto, i naučnu valorizaciju, u okrilju ove Biblioteke. Nadamo se da će i ovaj rad dati svoj doprinos u boljem upoznavanju Biblioteke "Behram-beg" i njenog književnog blaga, te poticanju mladih bibliofila i istraživača za novim, serioznijim traganjima, saznanjima i istraživačkim poduhvatima.

Prilozi

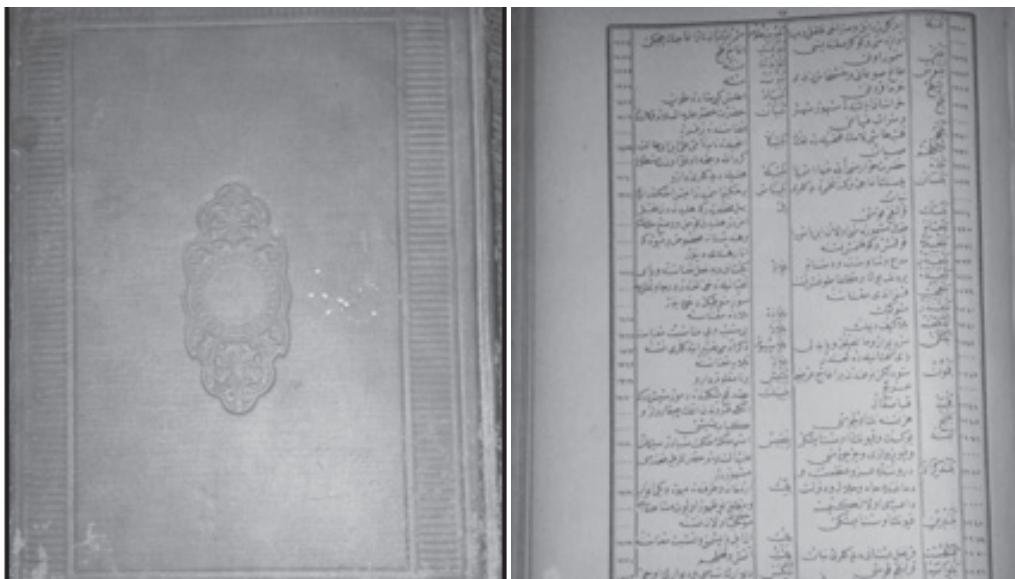
Prilog 1. Perzijsko-turski rječnik, godina izdanja: 1214/1799, inv. broj 642.

Prilog 2. *Ahtar-i Kabir*, Istanbul, 1275/1858, inv. broj 638.

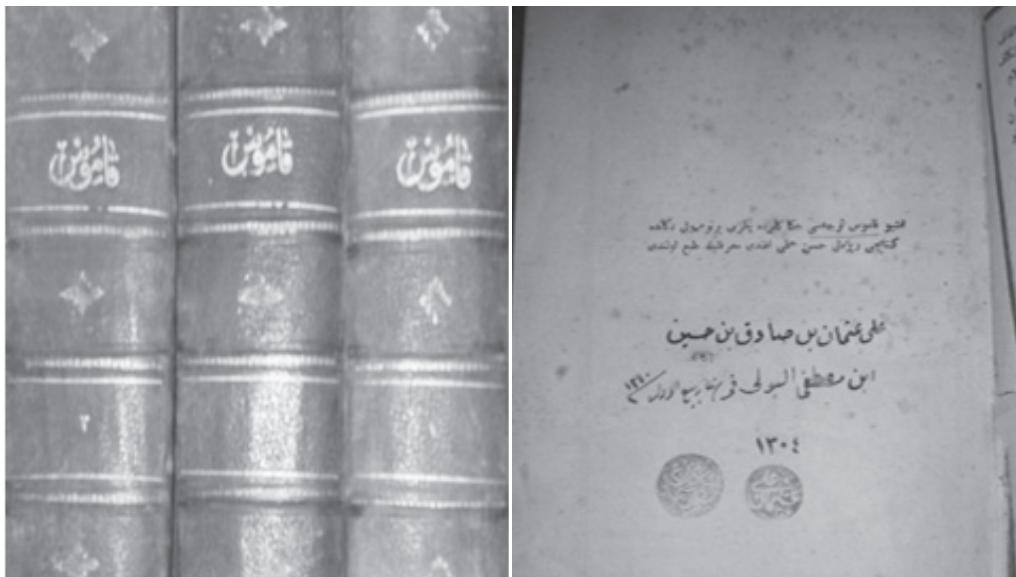
Prilog 3. *Ahtar-i Kabir*, svezak II, Istanbul, 1283/1866, inv. broj 639.

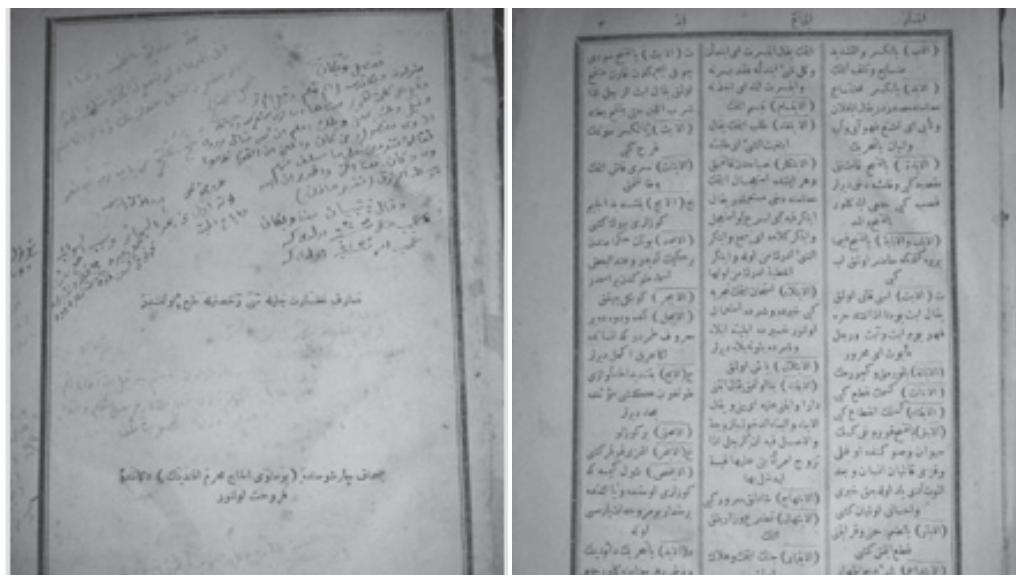
Prilog 4. *Perzijsko-turski rječnik*, Istanbul, 1302/1884, inv. broj 644.

Prilog 5. *Ahtar-i Kabir*, svezak II, Istanbul, 1303/1885, inv. broj 640.

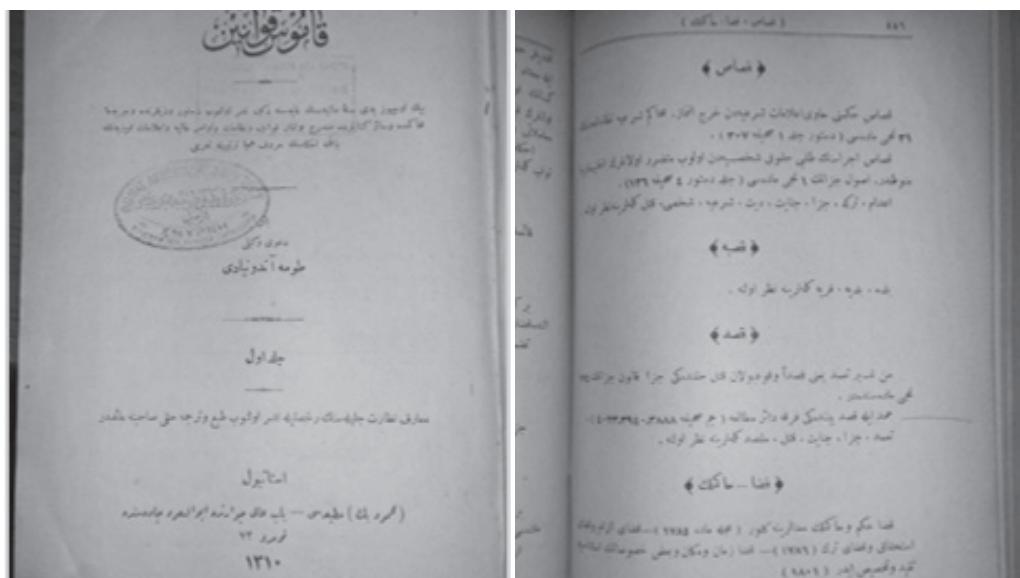
Prilog 6. *Qāmūs*, Istanbul, 1304/1886, inv. broj: 646 (656), 647 (655), 648 (654).

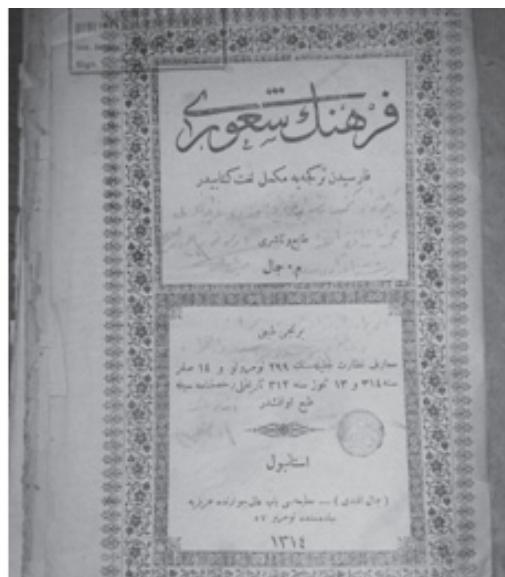
Prilog 7. *Ahtar-i Kabīr*, Istanbul, 1305/1887, inv. broj: 641(688).

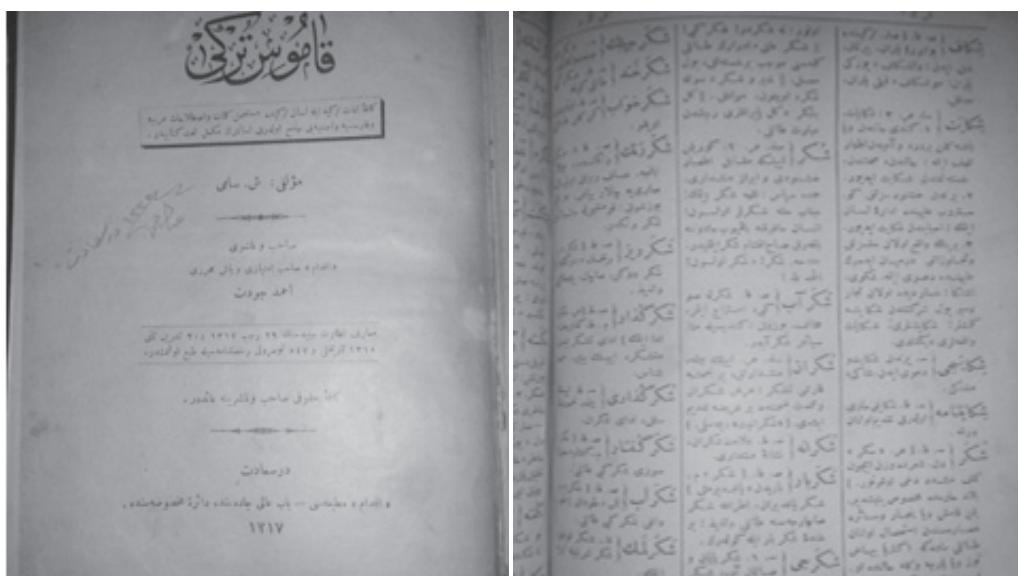
Prilog 8. *Al-Qāmūs al-muḥīṭ*, Istanbul, 1305/1887, inv. broj: 637 (500-505).

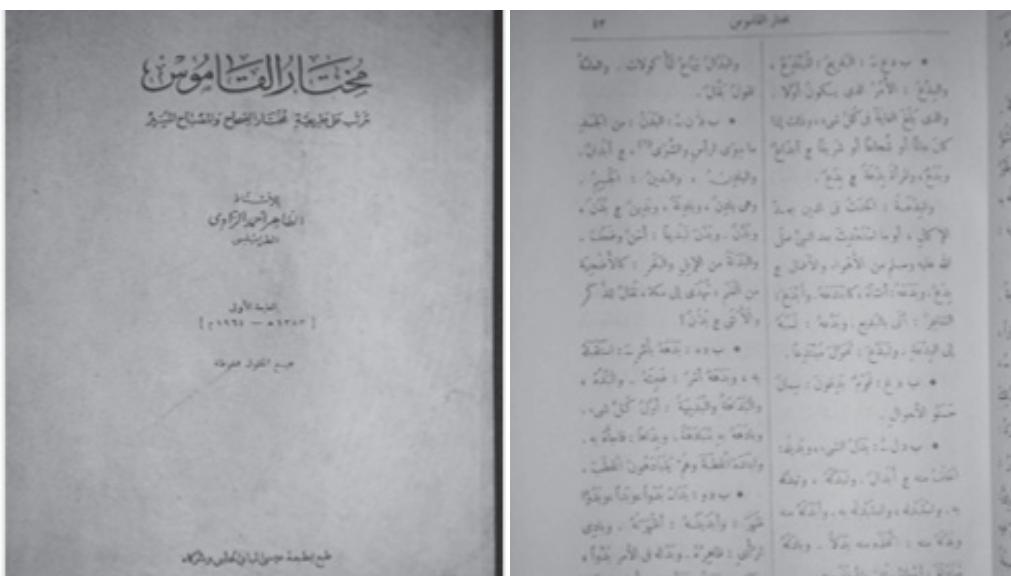
Prilog 9. *Qāmūs qavānīn*, Istanbul, 1310/1892, inv. broj: 645(384).

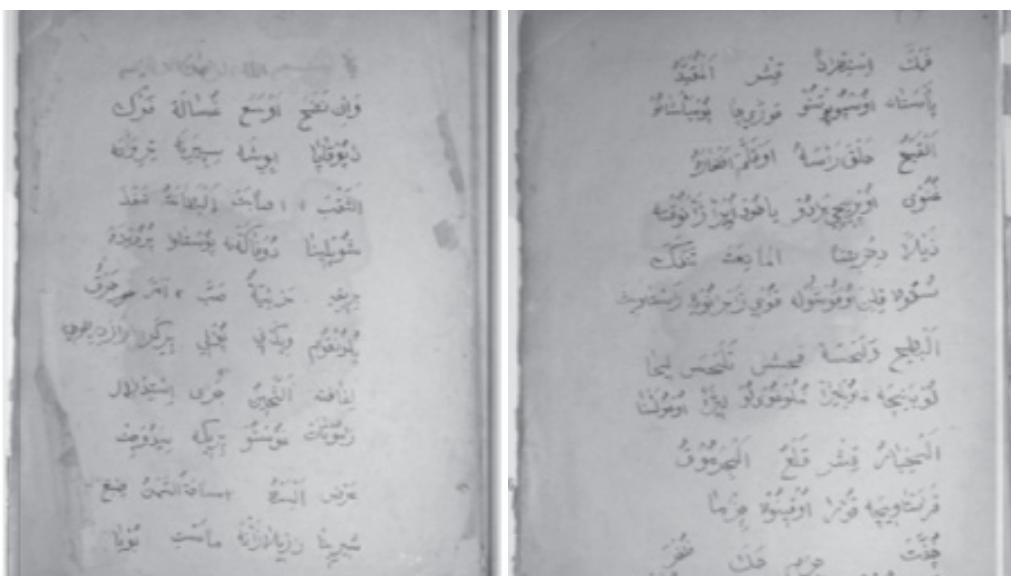
Prilog 10. *Ferheng-i šu'uri*, Istanbul, 1314/1896, inv. broj: 651 (544).

Prilog 11. *Qāmūs-i Turkī*, Istanbul, 1317/1899, inv. broj: 685 (635).

Prilog 12. *Muhtār al-qāmūs*, Halep (?), 1383/1964, inv. broj: 643 (512).

Prilog 13. Arapsko-bosanski rječnik, (rukopis), inv. broj 74.

Prilog 14. *Ahtar-i Kabir*, Istanbul, 1303/1885, inv. broj 2761.

Izvori

1. Arhiv Tuzlanskog kantona, *Orijentalna zbirka, rukopisi, rječnik Ahtari*, inv. broj: OZ– 7.
2. JU Specijalna biblioteka “Behram-beg“ u Tuzli, *Inventarna knjiga*, br. 2 (knjige i rukopisi na orijentalnim jezicima), inv. br. 610-2537.
3. JU Specijalna biblioteka “Behram-beg“ u Tuzli, rukopisni i stari štampani rječnici, inv. broj: 642, 638, 639, 644, 2761, 640, 646, 647, 648, 225, 641, 637, 645, 130, 165, 651, 685, 177, 224, 49, 643, 74.
4. *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, svezak 7, obradili: Haso Popara i Zejnil Fajić, Gazi Husrev-begova biblioteka Sarajevo, London – Sarajevo, 2000, 307-316.
5. *Orijentalna zbirka Arhiva Tuzlanskog kantona 1563-1936: Analitički inventar*, priredila Nermana Hodžić, Tuzla, 2017, 86, 88.

Literatura

1. Isaković, Alija, "Bosanski jezik", *Ogledalo*, I/1991, br. 3-4, (Sarajevo, januar-februar 1991), 9.
2. Nametak, Fehim, *Pregled književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih muslimana na turskom jeziku*, Sarajevo, 1989, 8.
3. Smailović, Ismet, "O Uskufijinu rječniku Maqbūli 'Ārif (Potur Šāhidija)", *Muhamed Hevai Uskufti*, Tuzla, 1990, 91-92.
4. Spalatin, Krsto, *Peterojezični rječnik europeizama*, Zagreb, 1990.
5. Samardžija, Marko, "Hrvatski rječnici", *Leksikologija s poviješću hrvatskog jezika*, *Udžbenik za 4. razred gimnazije*, Školska knjiga, Zagreb, 1995, 92.
6. Smailagić, Nerkez, "Osmanska dinastija", "Turško-osmanska književnost", *Leksikon islama*, Sarajevo, 1990, 467-469, 620-636.
7. Mønnesland, Svein, "Bosanski jezik prije četiri stoljeća – Makbul-i Arif", *Bosansko-turski ječnik*, *Muhamed Hevai Uskufti*, 1631, Tuzla, 2012, 21.
8. Muftić, Teufik, "Transkripcija arapskih riječi", *Arapsko-srpsko-hrvatski rječnik*, tom I, Sarajevo, 1973, XIII-XVI.
9. Muftić, Teufik, *Gramatika arapskoga jezika*, Sarajevo, 1998, 45-49.
10. Fazlović, Vahid, "Abdurahman Adil Čokić", *Preporod*, br. 01/1131, 1.1.2019. (Sarajevo), 37.

Dr. sci. Šefko Sulejmanović, research associate
Institute for Social and Religious Research

OLD DICTIONARIES AMONG THE BOOKS OF THE "BEHRAM-BEG" LIBRARY

Summary

There are over 150 dictionaries of different form, lexicographic type and genres in the book collection of the "Behram-beg" Library in Tuzla. According to the name and the content, the largest number of dictionaries is of the oriental provenance and origin, which is in the expected correlation with the professional profile and the name of the library. Among them, there are both the old printed dictionaries and hand written manuscript dictionaries, written in Arabic alphabet. Making the scientific, professional and cultural public aware of these old treasured dictionaries is one of the primary goals of this paper, which presents a total of 20 dictionaries with the stated inventory number and basic bibliographic data, out of which only one dictionary is a manuscript. The oldest dictionary mentioned in this paper originated in 1214/1799 while it was not possible to determine the time of the origin of the hand written manuscript dictionary. With the indisputable polyvalence of these dictionaries, from their content to their rarity, very important are also the subsequently added handwritten inscriptions and notes on the margins of a number of dictionaries found in the collection of the "Behram Beg" Library.

Keywords: "Behram-beg" library, books, handwritten books, dictionaries, Arabic alphabet, Ottoman languages, legators.

Elijas Rebronja
Dr. sci. Mensur Zukorlić
Narodna biblioteka "Dositej Obradović" Novi Pazar

STARE I RIJETKE RUKOPISNE KNJIGE – GDJE SU I KOLIKO UČIMO I KORISTIMO STOLJETNO KNJIŽNO BLAGO SA PROSTORA NOVOG PAZARA I SANDŽAKA

Sažetak

Rad nudi pojašnjenje i napomene o dva vida očuvanja starog knjižnog blaga, koje su generacije prije nas stvarale a koje je, ili uništeno, ili je odnijeto u privatnim bibliotekama. Također, ne možemo se pohvaliti na novopazarske i sandžačke ustanove, koje nisu sačuvale knjige iz perioda osmanlijskog boravka na ovim prostorima. Ovaj rad predstavlja poziv svima koji čuvaju u svojim bibliotekama stare knjige, rukopise ili dokumenta, koja su pisana osmanlijskim jezikom, da donesu u ustanove kako bi bile dostupne širem auditoriju.

Ključne riječi: osmanlijski period, Novopazarski sandžak, biblioteka, kultura i jezik.

U savremenom svijetu užurbanog tehnološkog razvoja i napretka sve manje se pažnje poklanja starim i rijetkim knjigama i vrijednostima koje one predstavljaju i sa sobom nose. Ljudi zaboravljaju da iz prošlosti treba crpeti mudrosti za sadašnjost, ali i za budućnost. Jezik i kultura, uopšte, spadaju u izuzetno značajna identitetska pitanja, jer se radi o posve specifičnim komponentama nacionalnog identiteta. Naime, te identitetske kategorije su važan element kako u etničko-kulturnoj identifikaciji tako i u onoj građanskoj. Već iz ovog je jasno da jezik i kultura imaju i vanredan književni značaj tako da imamo na prostoru Balkana pojavu pisanja i čuvanja starih knjiga koje su nastale u različitim periodima. Sačuvani izvori svjedoče da je u "Rasu", na dvoru Stefana Nemanje (12. vijek), postojala biblioteka i da su u njoj postojale i stare knjige. Biografi Rastka Nemanjića Save (1175-1235) Domentijan i Teodosije zabeležili su da su se na tom dvoru rano počeli baviti knjigama. Nemanjin brat Miroslav i prvenac Vukan naručiocu su dvije najstarije srpske sačuvane knjige, *Miroslavljevog* i *Vukanovog jevanđelja*, a sinovi Stefan i Sava rodonačelnici su srpske književnosti.

O postojanju knjiga svjedoče i zapisani podaci u tipicima Save. U *Karejskom tipiku* (1199) propisan je poseban režim za knjige u manastiru i proglašeno načelo neotudivosti manastirskih knjiga. I u *Hilandarskom tipiku* Save, uporedo sa drugim liturgijskim predmetima, pominje se prilaganje knjiga prilikom osnivanja manastira. Manastirska biblioteka, recimo u Sopoćanima, je svojim sadržajem morala zadovoljiti najnužnije liturgijske potrebe, pa je zbirka obuhvatala najmanje dvanaest knjiga. *Miroslavljevo jevanđelje* se čuva u Narodnom muzeju Beograda pod inventarnim brojem 1536, dok se *Vukanovo jevanđelje* čuva u Sankt Peterburgu u Rusiji. Kada Vladislavljeva supruga, kraljica Belosava, i sin župan Desa, deponuju svoju imovinu u Dubrovniku, na popisu je i 30 knjiga, među kojima četiri jevanđelja sa zlatnim i srebrnim reljefima na koricama i sa ukrasima od dragog kamenja. Po želji kralja Uroša I jeromonah Domentijan sastavio je *Život Sv. Save* i *Život Sv. Simeona*, a na dvoru Uroševe supruge Jelene radili su za nju brojni prepisivači knjiga. Biograf arhiepiskop Danilo II beleži da je izrađene knjige, zajedno sa vrednim ikonama, kraljica potom slala na poklon crkvama u Italiji. U Mlecima u periodu od 1519. do 1597. godine djelovala je

čak i štamparija vlasnika Božidara Vukovića. 1552. godine, za vrijeme vladavine sultana Sulejmana, u Beogradu je postojala svetovna štamparija. Stara srpska književnost, stvorena pod uticajem vizantijske, bila je pretežno bogoslovskog karaktera, a poslije propasti srpske države, odnosno dolaska Osmanlija, slabila je, da bi za vrijeme poslednjeg njenog predstavnika patrijarha Pajsija (1614–1647) spala na prepisivanje knjiga, i to uglavnom za crkvenu službu.

Za vrijeme vladavine Turaka i od osnivanja Novog Pazara 1461. godine, na ovim prostorima je svakako bilo i knjiga. One su u početku bile pri džamijama, a kasnije i pri medresama, da bi, znatno kasnije, bile i u kućama imućnijih ljudi. Dolaskom Osmanlija na Balkan došlo je do radikalnih promjena u političkom, ekonomskom, demografskom, a naročito vjerskom pogledu. Gradovi i sela poprimili su orijentalni izgled. Značaj cijelog regiona, pa i Sandžaka, će po dolasku Osmanlija znatno porasti. Evlija Čelebi spominje da je u Novom Pazaru izgrađeno 25 džamija, isto toliko i mekteba i nekoliko tekija. U svim ovim objektima prisutan je bio i veliki broj starih knjiga i rukopisa. Iz tog perioda čuva se zbirka koja sadrži knjižni fond, tj. literaturu na arapskom i turskom jeziku, i u njoj, u manjem obimu, manuskripte književnih djela.

U zavičajnom muzeju “Ras” čuva se i manji broj djela domaćih autora pisanih arapskim pismom u sklopu alhamijado književnosti. Zbirka sadrži građu, koja je nastajala u periodu od sedamnaestog do dvadesetog vijeka. U okviru Orijentalne zbirke Istorijskog arhiva “Ras” postoji određeni broj knjiga, kao što su knjige iz oblasti arapske gramatike, 14 djela, iz kojih se izdvaja *Šarh izhar al-'asrar*, autora šejh Mustafe bin Hamze, čije djelo odgovara 1674. godini. Iz Zbirke se izdvaja i *Dervišansko djelo* nepoznatog autora iz 1604. godine. Novopazarske i sandžačke ustanove, nažalost, nisu sačuvale knjige, pisane iz perioda osmanlijskog boravka na ovim prostorima. Mali dio zbirke čine djela domaćih muslimanskih autora, pisana arapskim pismom, što se u nauci imenuje kao alhamijado književnost. Sa istoriografiskog stanovišta, najznačajniju dokumentarnu građu, pisanu arapskim i turskim jezikom, čine sidžili novopazarskog kadije iz 1766, 1767, 1768. godine. U vrijeme Osmanlijske imperije administrativna praksa je bila da se stvarana djela na orijentalnim

jezicima čuvaju u posebnim fondovima, tako da je Osmanlijsko carstvo na prostoru na kome se prostiralo uspostavljalo svoj sistem obrazovanja, koji se naslanjao na već postojeću tradiciju ranijih obrazovnih ustanova seldžučkog doba u anadolskim gradovima. Učenje orijentalnih jezika, pisanje i sakupljanje knjiga (na arapskom i staroturskom), bilo je veoma zastupljeno u mektebima i vjerskim školama, kao i u kreativnoj književnoj praksi. Istraživanja velikog broja osmanologa svjedoče da je književnik iz XVIII vijeka, koji je poznat po svom pjesničkom imenu Gurbi ili Derviš Ahmed ili Šejh Ahmed El-Gurbi Baba rodom iz Novog Pazara. Precizniji podatak o njegovoj biografiji nalazimo u njegovom *Divanu*, u kome tvrdi da je pisanje *Divana* otpočeo u Bosni 1722. godine. Nažalost, ne možemo se pohvaliti na prethodne generacije, koje nisu uspjele sačuvati makar jedan primjerak *Divana* ovog za nas i našu tradiciju velikog pjesnika. Ovakvih primjera pisanih tragova o postojanju književnosti na ovim prostorima bilo je na stotine. Tragova ima, ali sačuvanih djela nema. Ono što je historija zapisala, a što želimo istaći, jeste, da je u toku cijelog perioda boravka Osmanlija na ovim prostorima postojala posebna želja i podsticaj za učenje arapskog jezika kod muslimanskog stanovništva sa svrhom razumevanja teksta *Kur'ana*, kao i ostalih knjiga, uglavnom, vjerskog sadržaja, a to je značilo potrebu ovladavanja arapskim jezikom. Težnja ka lingvističkom ujedinjenju muslimana uslovljavala je i prisustvo potrebnih knjiga ovakve vrste. Ovim se svjedoče pisani tragovi o postojanju naučnih djela na ovim prostorima. Znači, svi posredni dokazi i podaci ukazuju da je na prostoru Sandžaka, posebno Novog Pazara, u poslednjih 700 godina bilo knjiga i književnosti. U početku je to bilo u rukopisu, pukim pojedinačnim prepisivanjem pojedinih djela. Kasnije se to prepisivanje razvijalo i dobilo čak i formu prepisivačkih škola, koje su, svaka na svoj način, umnožavale knjige, prepisivale a neke i nešto dodavale i ukrašavale u zavisnosti od talentovanosti prepisivača.

Većina rukopisnih djela je vjerskog karaktera a sačuvano je i nekoliko djela pisaca toga vremena. Istina je, svakako, da je razvoj tehnike i nauke utjecao i na dalji tok razvoja književnosti i pisane riječi. Velika Osmanska država imala je i u to vrijeme štamparije i pristupala štampanju knjiga. Na oslojenim teritorijama, također,

su postojale štamparije koje su bez problema štampale djela. Novi Pazar, kao grad na raskrsnici svih puteva tog doba, nije nikako mogao biti imun na prisustvo knjiga i nabavljanje istih sa svih prostora. Uglavnom je to bila vjerska literatura, a kasnije i naučna pa i literatura svjetovnog karaktera. Istina je i da u ratovima najčešće stradaju knjige i kulturna baština, jer se u teškim vremenima narod najlakše odrekne knjiga. Vjerovatno da su ratovi i požari uništili nekoliko puta Novi Pazar i da su u tim stradanjima uništene i knjige. Ono što je ostalo, ostalo je samo u tragovima. Poslijeratne komunističke vlasti su se prema tom blagu odnosile kao prema ostacima retrogradnog perioda i tada je sve ono što je preživjelo zauvijek uništeno. Rijetki pojedinci su sakrivene knjige i građu čuvali u svojim kućama, da bi u periodu poslije 1990. godine te preživjele knjige krenule put Turske, Skoplja ili Sarajeva. Građa se nosila ilegalno pa o njenoj sudbini i nema zvaničnih podataka. Ono što se zadržalo u popisanoj građi u pojedinim institucijama je, ili uništeno i prepunušteno zubu vremena, ili je odnijeto iz institucija i na nelegalan način prisvojeno kao privatna zbirka o čemu, također, nema zvaničnih podataka. Knjige se čuvaju u neadekvatnim uslovima bez stručnog inventarisnja i obrade. Sve je svedeno na pojedince koji uzalud pokušavaju da sačuvaju ono što je preostalo. Za sada izostaje i reakcija šire društvene zajednice. Prostor koji je nekada imao na hiljade i hiljade knjiga decenijskom nebrigom društvene zajednice i institucija doveden je do toga da danas starih knjiga gotovo i da nema, a samim tim, ni svjedočanstva o postojanju i kulturi koja je na ovim prostorima bitisala vijekovima. Plansko brisanje i plansko uništavanje kao odgovor danas mora imati plansko vraćanje starih knjiga vezanih za prostor Sandžaka. To se mora uraditi tako što će i Turska i Sarajevo, a djelimično i Beograd, omogućiti vraćanje knjiga koje su sa ovih prostora potekle i to, ili poklonom onih knjiga koje oni posjeduju u više primjeraka, ili poklonom one građe koja je njima manje bitna i važna a vezana je za prostor Sandžaka ili na kraju i digitalizacijom građe i reprintom određenih bitnih djela. Budućim generacijama moramo zaštiti na pravi i valjan način ono malo što je preostalo građe, a, s druge strane, pronaći i vratiti sve ono što pripada njima i njihovoj kulturnoj prošlosti i identitetu.

Sadašnjost moramo zaštiti tako što ćemo vratiti prošlost i time obezbijediti budućnost. Mora se ostaviti asar i u ovom vremenu i da ono što se kaže, da ima više starih knjiga ili književnih djela u rukopisu, zaista, i bude tako, i da ta djela budu onda dostupna javnosti. Rukopisi i stare knjige iz osmanskog perioda čuvaju se u Arhivu, Mešihatu Islamske zajednice, Muzeju i u par privatnih biblioteka. Stanje u kojem se nalaze je veoma loše a čuvaju se u neadekvatnim uslovima. Većina knjiga je u stanju raspadanja zbog čega je potrebna hitna i stručna zaštita.

Literatura

1. Adamović, Milan, "Neke osmanlijske etimologije", *Anali Filološkog fakulteta*, br. 10, Beograd, 1970.
2. *Almanah: časopis za proučavanje, prezentaciju i zaštitu kulturno-istorijske baštine muslimana/Bošnjaka*, (2001), br 17–18, Podgorica.
3. *Almanah: časopis za proučavanje, prezentaciju i zaštitu kulturno-istorijske baštine muslimana/Bošnjaka*, (2002), broj, 21–22, Podgorica.
4. Andrejević, Andrej, *Novi Pazar i okolina*, Književne novine, Beograd, 1980.
5. Avdić, Hakija, *Položaj Muslimana u Sandžaku*, Sarajevo, 1991.
6. Aykut, Ksenija, *Sırbistan'da Osmanlı Konut Mimarisi İzleri ve Örnekleri* (*Примери умножаја османлијске архитектуре у Србији*), Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2011, Sayı: 19, İstanbul, 2012.
7. Bajraktarević, Fehim, „Arabica kao treći alfabet naše pismenosti“, *Anali Filološkog fakulteta*, VII, Beograd, 1967.
8. Ujkanović, Enver, *Alhamijado literatura kao kulturno nasljeđe*, Istorijski arhiv "Ras", Novi Pazar, 2014.

Elijah Rebronja

Dr. sci. Mensur Zukorlić

Public Library "Dositej Obradović" Novi Pazar

OLD AND RARE HANDWRITTEN BOOKS – WHERE ARE THEY AND HOW MUCH WE STUDY AND USE THE CENTURIES-OLD TREASURED BOOKS FROM THE REGION OF NOVI PAZAR AND SANDZAK

Summary

The paper offers clarification and notes on the two types of preservation of the old and treasured books that were written by the many generations before us and which were either destroyed or taken to the private libraries. Unfortunately, the official institutions in Novi Pazar and Sandžak have not done much to save the old books from the period of the Ottoman reign in this region. This paper also represents a call to everyone who keep the old books, manuscripts or documents written in the Ottoman language in their personal libraries to bring them to the institutions so that they could be made available to the wider audience.

Keywords: Ottoman period, Sanjak of Novi Pazar, library, culture and language.

Dr. sci. Dželila Babović
Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu

RUKOPISNE ZBIRKE KAO PRVORAZREDAN IZVOR ZA PROUČAVANJE INTELEKTUALNE I KULTURNE POVJESTI BOSNE I HERCEGOVINE

Sažetak

U radu ćemo ukazati na značaj rukopisa na arapskom, turskom, perzijskom i bosanskom jeziku u proučavanju kulturne, intelektualne i duhovne povijesti Bosne i Hercegovine. Rukopisne zbirke, pohranjene u različitim ustanovama u našoj zemlji, sadrže brojna djela iz svih oblasti znanosti, od prirodnih nauka do lijepih književnosti i prava su riznica znanja o periodu koji obuhvata nekoliko stoljeća naše povijesti. U radu ćemo predstaviti najznačajnije zbirke rukopisa u Bosni i Hercegovini, ali ukazati i na značajan broj voluminozno manjih zbirki pohranjenih u bosanskim medresama, tekijama i franjevačkim samostanima.

Ključne riječi: rukopisi, orijentalni jezici, kulturna baština, Bosna i Hercegovina.

Ulaskom Bosne i Hercegovine u područje prostranog Osmanskog carstva stvoreni su uvjeti za jači ekonomski razvitak ovog područja, naročito gradova i gradske privrede, koji su se razvijali pod utjecajem islamske kulture i civilizacije. Privredni napredak Bosne i Hercegovine u centrima zanatstva i trgovine stvarao je kod novog gradskog staleža materijalne uslove za udobniji i ljepši život. U skladu s tim, rasle su i duhovne potrebe ljudi, što je podsticalo razvoj pismenosti, obrazovanja, znanosti i književne djelatnosti. Važno svjedočanstvo duhovnih nastojanja i kulturnog doprinosa i rada ljudi sa naših prostora u periodu vladavine Osmanskog carstva, između ostalog, jeste i postojanje velikog broja biblioteka.

Kako su prve štamparije u Osmanskom carstvu otvorene tek u prvoj polovini 18. stoljeća, djela su sve do tada prepisivana rukom a biblioteke su najvećim dijelom popunjavane na taj način što su u njima pohranjivani različiti rukopisi. Uvjete i načine osnivanja biblioteka i pohranjivanja rukopisa u njihove fondove moguće je istraživati i dokumentirati na temelju dokumenata kao što su vakufname, ostavinski dokumenti, popisi knjiga i potpisi vlasnika na knjigama. U vakufnama su upisivani naslovi knjiga, te navođeni precizni uvjeti za njihovo korištenje i održavanje. Same vakufname, zapravo, i jesu takva vrsta dokumenta kojim privatna biblioteka postaje javnom, odnosno institucionalnom. Dalje, u ostavinskim raspravama, uz popis knjiga, davala se procjena vrijednosti pojedinih rukopisa, dok su popisi knjiga i potpisi na knjigama sadržavali podatke o vlasnicima rukopisa a vrlo često i imena njihovih prepisivača. Iz samih tekstova rukopisa moguće je saznati koji su pisci i prepisivači imali vlastite biblioteke kao i određene informacije i saznanja o eventualnim stradanjima biblioteka i njihovom prijelazu iz privatnog u javni posjed.¹ Muhamed Ždralović u svojoj knjizi *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima* evidentirao je preko dvije hiljade prepisanih djela i preko hiljadu prepisivača na tlu Bosne u periodu od 1463. do 1940., odnosno od početka do kraja prepisivačke djelatnosti u Bosni i Hercegovini.²

1 Vidjeti: Muhamed Ždralović, "Izvori za proučavanje knjižnica arabičkih rukopisa", *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 24, Zagreb, 1979, 103-122.

2 Muhamed Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima I*, Svetlost, Sarajevo, 1988, 14-15.

Osnivanje i razvoj biblioteka u Bosni i Hercegovini, bilo privatnih ili pak javnih, u značajnoj mjeri ovisilo je od procesa islamsizacije. Glavni rasadnici pismenosti i obrazovanosti u islamskom društvu, pa tako i u Bosni tokom osmanske vladavine, bile su mnogobrojne osnovne i srednje škole, mektebi i medrese, te džamije i tekije. Duhovni i intelektualni razvoj društva bio je usko vezan za ove ustanove tako da su one, pored religijskog, imale i važan prosvjetni karakter. Uz navedene ustanove uglavnom su se formirale biblioteke, naročito uz medrese i mektebe, koje su služile potrebljima učenika. Također, brojne biblioteke nastajale su i u ondašnjim manjim ili većim naseljima, pa čak i mjestima koja su danas zapostavljena a koja su se od 16. do 18. stoljeća ubrajala u značajne centre islamske prosvjete, poput Prusca, Livna, Čajniča, Počitelja, Nevesinja, Stoca, Tešnja i dr.³ Uz to, mnogi obrazovani pojedinci osnivali su svoje privatne rukopisne zbirke koje su kasnije često bivale uvakufljene lokalnim javnim bibliotekama. Nekoliko biblioteka osnovano je krajem 15. stoljeća, dok se u 16. stoljeću, kada se broj legatora i inteligencije domaćeg stanovništva povećao i kada se samo stanovništvo intenzivnije počelo uključivati u osmanski obrazovni sistem, u Bosni osnivaju biblioteke kao što su Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, Karađoz-begova i Derviš-paše Baježidagića u Mostaru, Memišah-begova u Foči i neke druge. U 17. stoljeću osnovane su biblioteke šejha Husamudina i šejha Muslihudina Kninjanina u Banjoj Luci, Osmana efendije u Foči i još neke biblioteke. U 18. i 19. stoljeću dolazi do povećanja broja biblioteka pa tako kao primjer navest ćemo da je u tome periodu u Sarajevu postojalo pet javnih i veliki broj privatnih biblioteka.⁴

Nakon pada Osmanskog carstva i aneksije Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske monarhije krajem 19. pa sve do druge polovine 20. stoljeća, rukopisi, kao dio bosanskohercegovačke kulturne i materijalne baštine, sistematično i tendenciozno su bivali

3 Kasim Dobrača, "Uvod", u: *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Svezak prvi, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 1963, XIX-XXVI.

4 Muhamed Hadžijahić, Mahmud Traljić, Nijaz Šukrić, *Islam i muslimani u Bosni i Hercegovini*, El-Kalem, Sarajevo, 1991, 72-73.

zanemareni a njihova stvarna vrijednost ignorirana. Veliki broj rukopisa iz javnih biblioteka, naročito onih pri medresama, tekijama i džamijama, raznosili su i prisvajali kolekcionari i preprodavači koji su vrlo često nakon otuđenja rukopisna djela iznosili izvan granica zemlje, te na taj način znatno oštetili njezinu kulturnohistorijsku baštinu. S druge strane, vlastodršci, obrazovne elite i važne institucije u tom razdoblju, uglavnom su period osmanske vladavine na prostoru Bosne tretirali kao doba nepismenosti i intelektualnog stagniranja ljudi sa ovih prostora, te je cijelokupno pisano naslijeđe Bošnjaka, nastajalo stoljećima na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, uglavnom, karakterizirano kao strano, bez naročite naučne, umjetničke i neke druge vrijednosti. Ipak, iz tog perioda ne smije se zaboraviti pregalaštvo entuzijasta kakvi su bili Mehmed Teufik Okić, Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, Ibrahim Bašagić, Safvet-beg Bašagić, Mehmed Handžić i drugi istraživači koji su na različite načine dolazili do orijentalno-islamskih rukopisa nastojeći otkriti i zabilježiti njihov, što je moguće, veći broj. Zahvaljujući njima ovaj dio bosanskohercegovačke baštine i razdoblje kulturne historije istraženo je i zabilježeno za buduće generacije.⁵

Početkom druge polovine 20. stoljeća s ciljem očuvanja, sprečavanja i otuđivanja rukopisa u Bosni i Hercegovini se sve više počinje sa osnivanjem kolekcija orijentalno-islamskih rukopisa pri naučnim i kulturnim ustanovama: akademijama, arhivima, muzejima, univerzitetskim i narodnim bibliotekama. Na taj način je spašen značajan dio rukopisnog blaga. Neke od tih kolekcija postoje i danas, te je većina rukopisnog blaga koncentrirana u nekoliko naučnih i baštinskih ustanova u našoj zemlji.

Najznačajnija institucija u kojoj su pohranjeni rukopisi na orijentalnim jezicima, ne samo u Bosni i Hercegovini već i na Balkanu i šire, jeste Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, utemeljena davne 1537. Do sada je ova biblioteka objavila XVIII kataloga u kojima su predstavljeni rukopisi pohranjeni u njoj. Kataloški je obrađeno ukupno 10.190 rukopisnih kodeksa u kojima je sadržano preko 20.000 djela iz različitih oblasti nauke, ali i lijepo književnosti (proza

5 Više o ovome vidjeti: Esad Duraković, *Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskoga kruga*, Connectum, Sarajevo, 2005, 38-120.

i poezija) pisanih na arapskom, turskom, perzijskom i bosanskom jeziku.⁶ Gazi Husrev-begova biblioteka je krenula sa štampanjem kataloga 1963. godine kada je objavljen prvi svezak *Kataloga arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*. Godine 1980. objavljen je drugi a 1991. treći svezak. U periodu od 1998. do 2013. objavljeno je ostalih 15 svezaka. Zanimljivo je da se na temelju vremenskog razmaka i određenog kontinuiteta ili diskontinuiteta u štampanju pojedinih kataloga Gazi Husrev-begove biblioteke može prepostaviti i na određeni načini pratiti opći odnos prema rukopisnoj baštini u Bosni i Hercegovini. Naime, činjenica je da su prva tri sveska štampana u razmaku od 35 godina, dok je kasnijih 15 svezaka štampano u kontinuitetu svake godine po jedan svezak. Pored kataloške obrade, svi rukopisi, pohranjeni u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, su digitalizirani uz značajnu pomoć Fondacije za islamsko nasljeđe “al-Furqān” iz Londona. Sve ovo oslikava i govori u prilog pozitivnih pomaka u sazrijevanju svijesti i poboljšanja odnosa baštinika kada je riječ o njihovom pisanom nasljeđu.

Nakon Gazi Husrev-begove biblioteke, sve do agresije na Bosnu i Hercegovinu, druga zborka po broju pohranjenih rukopisa bila je rukopisna zborka Orijentalnog instituta u Sarajevu sa 5263 rukopisna kodeksa.⁷ U maju 1992. godine zgrada Orijentalnog instituta pogodjena je navođenom granatom sa srpskih agresorskih položaja oko Sarajeva. Zgrada je u potpunosti izgorjela, a arhivski i rukopisni fondovi Instituta su sasvim uništeni. Sačuvana su 53 rukopisa, što predstavlja manje od 1% ranijeg rukopisnog fonda.⁸ U postratnom periodu Orijentalni institut je nastavio sa prikupljanjem i čuvanjem rukopisne građe i danas se u rukopisnoj zbirci Orijentalnog instituta nalazi preko 100 rukopisnih kodeksa u kojima je sadržano oko 200 različitih djela. Najveći dio ovih rukopisa obrađen je

6 <http://www.ghb.ba/historijat> (posljednja posjeta 20. 12. 2018.).

7 Više o sadržaju ove zbirke vidjeti: Salih Trako – Lejla Gazić, *Katalog rukopisa Orijentalnog instituta – lijepa književnost*, Posebna izdanja XX, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1997; Salih Trako – Lejla Gazić, "Rukopisna zborka Orijentalnog instituta u Sarajevu", *Prilozi za orientalnu filologiju*, br. 25/1975, Sarajevo, 1976, 27-43.

8 Vidjeti: *Orijentalni institut u Sarajevu 1950.-2000.*, urednici: Amir Ljubović – Lejla Gazić, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2000.

kataloški u *Katalogu arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, koji je uredila dr. Lejla Gazić.⁹

U savremenom dobu, pored Gazi Husrev-begove biblioteke i Orijentalnog instituta u Sarajevu, uočava se da i druge naučne i baštinske ustanove u našoj zemlji intenziviraju napore u očuvanju i zaštiti svojih rukopisnih fondova na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, te u okvirima svojih mogućnosti rade na njihovoj zaštiti, restauraciji, katalogizaciji i digitalizaciji. Spomenut ćemo da je u Bošnjačkom institutu u Sarajevu pohranjeno 1261 do sada kataloški obrađenih rukopisa,¹⁰ u Historijskom arhivu Sarajevo 1357 rukopisa,¹¹ u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci 1340 rukopisa,¹² u Kantonalnom Arhivu Travnik 224 rukopisa,¹³ u Arhivu Hercegovine 755 rukopisa,¹⁴ u Muzeju Hercegovine Mostar 33

-
- 9 Orijentalni institut u Sarajevu, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, obradila Lejla Gazić, Posebna izdanja XXX, Orijentalni institut u Sarajevu i "al-Furqān" Fondacija za islamsko naslijeđe, Sarajevo-London, 2009.
 - 10 *Katalog arapskih, perzijskih i turskih i bosanskih rukopisa iz zbirke Bošnjačkog instituta*, Svezak 1, obrada Fehim Nametak i Salih Trako, Bošnjački institut Zürich, Zürich, 1997.; *Katalog arapskih, perzijskih i turskih i bosanskih rukopisa iz zbirke Bošnjačkog instituta*, Svezak 2, obradio Fehim Nametak i Salih Trako, Bošnjački institut Zürich-Sarajevo, Sarajevo, 2003.; Uskoro bi iz štampe trebao izaći treći svezak *Kataloga arapskih, perzijskih, turskih i bosanskih rukopisa* Bošnjačkog instituta, kojeg je priredio dr. Mustafa Jahić.
 - 11 Historijski arhiv Sarajevo, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Svezak prvi, obradio Mustafa Jahić, Historijski arhiv Sarajevo i "al-Furqān" Fondacija za islamsko naslijeđe, Sarajevo 2010; Historijski arhiv Sarajevo, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Svezak drugi, obradio Haso Popara, Historijski arhiv i „al-Furqān“ Fondacija za islamsko naslijeđe, Sarajevo, 2011, 800 str.
 - 12 Nacionalna i univerzitetska biblioteka, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, obradio Osman Lavić, Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH i "al-Furqān" Fondacija za islamsko naslijeđe, Sarajevo, 2011.
 - 13 Kantonalni arhiv Travnik, *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, obradio Mustafa Jahić, Kantonalni arhiv Travnik i "al-Furqān" Fondacija za islamsko naslijeđe, Travnik, 2015.
 - 14 Arhiv Hercegovine u Mostaru, *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, Svezak drugi, obradio Hivzija Hasandedić, Mostar, 1977.

rukopisa,¹⁵ u Gradskoj biblioteci Tešanj 119 rukopisa¹⁶ i Arhivu Tuzlanskog kantona 27 rukopisa.¹⁷

Na temelju provedenih istraživanja i analize objavljenih kataloga rukopisa ili monografija u kojima se predstavlja sadržaj određenih rukopisnih zbirki, saznajemo da je u naučnim i baštinskim ustanovama Bosne i Hercegovine trenutno pohranjeno između 15.000 i 20.000 rukopisnih kodeksa. Kada znamo da jedan rukopisni kodeks vrlo često sadrži i po nekoliko djela, onda s pravom možemo kazati da rukopisna baština Bosne i Hercegovine predstavlja uistinu vrijedno duhovno i materijalno naslijeđe.

Pored navedenih, poznatih i kataloški obrađenih rukopisnih zbirki, na prostoru Bosne i Hercegovine značajan broj rukopisa na orijentalnim jezicima nalazi se pohranjen u franjevačkim samostanima, medresama, tekijama i privatnim kolekcijama. Iako su i ove zbirke bivale predmetom istraživanja, savremena proučavanja rukopisne baštine pokazuju da u ustanovama koje djeluju u okvirima vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini postoji značajan broj rukopisa na čijoj obradi, zaštiti i predstavljanju javnosti još uvijek treba raditi. Kao primjer navest ćemo rezultate nedavnih istraživanja koja pokazuju da se u franjevačkom samostanu Petrićevac kod Banje Luke čuva 12 orijentalno-islamskih rukopisa. Među njima su dva izuzetno stara prijepisa *Kur'ana*, od kojih jedan datira čak iz 1459. godine i odlikuje se naročitom umjetničkom vrijednošću, koja se ogleda u njegovoj izradi, kvaliteti papira i izradi ukrasa i floralnih motiva oko teksta *Kur'ana*.¹⁸ Također, prema provedenim istraživanjima Ekrema Čauševića i Marte Andrić u franjevačkim

15 *Katalog arapskih, turskih i bosanskih rukopisa Muzeja Hercegovine Mostar*, obradile Dželila Babović i Madžida Mašić, Orijentalni institut u Sarajevu i Muzej Hercegovine u Mostaru, Sarajevo, 2017.

16 Almir Fatić, *Tešanska oaza islamske duhovnosti: Pregled islamske duhovnosti tešanjskog kraja*, Planjaks, Tešanj, 2005.

17 Nermana Hodžić, *Orijentalna zbirka Arhiva Tuzlanskog kantona 1563-1936: analitički inventar*, drugo dopunjeno izdanje, Arhiv Tuzlanskog kantona – Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, Tuzla, 2017.

18 Više o ovoj rukopisnoj zbirci vidjeti: Dželila Babović – Madžida Mašić, “Orijentalni rukopis Franjevačkog samostana Petrićevac”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 66/2016, Sarajevo, 2017, 263-288.

samostanima Tolisa, u blizini Orašja, i Kraljeva Sutjeska kod Kanjna, otkriveno je nekoliko rukopisa turskih gramatika i tursko-latinskih rječnika, a koje su prepisivali i njima se služili franjevci u Bosni u učenju turskog jezika.¹⁹ Spomenuti rječnici, nisu obrađeni u poznatom *Katalogu turskih rukopisa franjevačkih samostana*, kojeg je uredio Vančo Boškov 1988. godine,²⁰ što upućuje na potrebu kontinuiranog istraživanja i proučavanja rukopisnih zbirk u franjevačkim samostanima ali i drugim ustanovama koje djeluju u okvirima vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini.

Rukopisi na orijentalnim jezicima predstavljaju vrijedan dio materijalne i duhovne kulturne baštine Bosne i Hercegovine, ali isto tako su i nezaobilazan izvor u proučavanju njene intelektualne, kulturne i duhovne povijesti. Ta djela, premda pisana na nacionalnim jezicima – arapskom, turskom i perzijskom – predstavljaju snažno svjedočanstvo kulturnih nastojanja i razine obrazovanosti bosanskih muslimana u prošlosti, jer su ih naši ljudi nabavljali ili prepisivali, studirali, čuvali i predavali u nasljeđstvo budućim pokolenjima kao dragocjenu baštinu. Pri tome, važno je napomenuti, znatan dio tih djela plod su originalnih naučnih i književnih nastojanja ljudi sa ovih prostora koji su pisali i čija djela su se čitala, prepisivala i bila poznata diljem Osmanskog carstva. Prema dosadašnjim istraživanjima navodi se preko četiri stotine Bošnjaka, koji su u periodu od nekoliko stoljeća, a u periodu od 16. do 18. stoljeća najintenzivnije pisali svoja djela na arapskom, turskom i perzijskom jeziku. Među njima ima značajan broj i takvih koji su se svojim stvaralaštvom neobično istaknuli i zauzimali visoka pa i najviša mjesta u nauci i književnosti na prostorima Osmanskog carstva. Među njima su čuveni Hasan Kafi Pruščak, Abdullah Bošnjak, Ali Dede Bošnjak, Ahmed Sudi, Mustafa Ejubović Šejh Jujo, Ali Fehmi Džabić i mnogi drugi autori.²¹

19 Ekrem Čaušević, Marta Andrić, "Novootkriveni rukopisi bosanskih franjevaca na turskome jeziku", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 58/2008, Sarajevo, 2009, 167-178.

20 *Katalog turskih rukopisa franjevačkih samostana u Bosni i Hercegovini*, obrađio Vančo Boškov, Posebna izdanja XV, Orientalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1988.

21 Vidjeti: Mehmed Handžić, *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo, 1934. i Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1973.

Dok se za sakupljanje, otkup i čuvanje rukopisa kao pisanih spomenika može kazati da se sprovodilo sa koliko-toliko uspjeha, naučna valorizacija rukopisnih djela dugo vremena bila je u drugom planu. Naučni interes svodio se na faktografsko bilježenje i dominantnost pozitivističke faktografije i filološke analize u istraživanjima rukopisne baštine na orijentalnim jezicima. Iako je u toj oblasti dosta toga urađeno, fenomen rukopisa, djela, prijepisa i bilješki na njemu ostajao je uglavnom praktički neobrađen.²² O koliko se važnim karakteristikama rukopisa radi svjedoči činjenica da se u raznovrsnim zanimljivim bilješkama, koje se nalaze na početnim i krajnjim listovima pojedinih rukopisa ili na marginama djela, sreću podaci o autoru, prepisivaču, vlasniku rukopisa, o nekom događaju, o zavještanju nekih rukopisa za učenike pojedinih medresa i koji pobliže osvjetljavaju doba u kome je neki rukopis nastao i slično. Sve su to elementi koji ilustriraju podatke o kulturnim i prosvjetnim prilikama u društvu i društvenoj sredini u našim krajevima u periodu od nekoliko stoljeća.

Komparativna analiza razvoja naučnog i književno-kritičkog proučavanja rukopisne baštine na orijentalnim jezicima pokazuje da krajem 20. stoljeća dolazi do značajnog pomaka i napretka u naučnoj valorizaciji ovog značajnog segmenta kulturne baštine Bosne i Hercegovine. U savremenom dobu, iz pera bosanskohercegovačkih istraživača, objavljuje se sve veći broj naučnih radova u kojima njihovi autori pokušavaju i pri tome vrlo uspješno nadilaze zanimanja pozitivizma i faktografije. U tom kontekstu, dijahronijskim presjekom historijskog razvoja naučno utemeljenog pristupa rukopisnoj baštini na orijentalnim jezicima mogu se označiti četiri faze takvog pristupa.

Prvu fazu karakterišu radovi u kojima autori primjenjuju jednu vrstu općeg pristupa rukopisima na orijentalnim jezicima. Za ovu grupu karakteristično je, uglavnom, teorijsko osmišljavanje i utvrđivanje metodološkog pristupa građi. U drugoj fazi istraživači uglavnom pišu radove u kojima djela, autore i rukopisnu baštinu predstavljaju sumarno, na osnovu prethodnih istraživanja. Neki od tih radova mogu se smatrati "sintezama istraživačkih poduhvata

22 M. Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, 8.

koje pratimo od Bašagićevog djela do najsvežijih filoloških otkrića i prevodilačkih kreacija“.²³ Treća faza predstavljiva je kroz monografije i naučne članke u kojima se nudi analiza pojedinih segmenta rukopisne baštine po vertikali. Tako se prvi put obrađuju, kao cjelina, rukopisna djela iz oblasti arapske logike a čiji su autori Bošnjaci, zatim rukopisi iz prozne književnosti, divanske književnosti Bošnjaka, itd.

Četvrtu – za valjanu naučnu valorizaciju najznačajniju fazu u proučavanju rukopisne baštine na orijentalnim jezicima – predstavljaju radovi, čiji autori u svojim djelima i u proučavanju rukopisa na orijentalnim jezicima primjenjuju sintetske pristupe koji obuhvataju razmatranja rukopisnih djela u skladu s konvencionalnim obilježjima nauke i književnosti u orijentalno-islamskoj kulturi ali i modernim teorijama i pristupima proučavanja nauke i književnosti.²⁴

U rukopisnim fondovima u Bosni i Hercegovini zastupljene su različite naučne discipline koje su bile u žiri interesovanja ljudi našeg podneblja. Sačuvani rukopisi u savremenom dobu svjedoče o interesovanjima i preokupacijama naših ljudi u periodu od nekoliko prošlih stoljeća. Rukopisne zbirke, pohranjene u različitim ustanovama u Bosni i Hercegovini, sadrže brojna djela iz različitih oblasti nauka, od prirodnih do humanističkih nauka i umjetnosti

23 Ibid. 129.

24 Iz ove grupe radova spomenut ćemo nekoliko knjiga u kojima se autori bave književnom baštinom Bošnjaka na orijentalnim jezicima a koje su posljednjih godina objavljene kao izdanja Orientalnog instituta: Esad Duraković, *Arapska stilistika u Bosni: Ahmed Sin Hasanov Bošnjak* (2000); Adnan Kadrić, *Objekt Ljubavi u tesavufskoj književnosti – Muradnama Derviš paše Bajezidagića* (2008) Mirza Sarajkić, *Gazeli Ahmeda Hatema Bjelopoljaka* (2011); Sabaheta Gačanin, *Sve na Zemlji sjena je Ljepote: Ontološka poetika jednog sufijskog divana: Šejh Hatemov Divan* (2011); Berin Bajrić, *Stihovima ka sjedinjenju: Tahmis Abdullaha Salahuddina Uššakija Bošnjaka na al-Busirijevu poemu Qasida al-Burda* (2015); Adnan Kadrić, *Uvod u stilistiku divanske književnosti: Lingvostilistička analiza poezije Sabita Alaudina Bošnjaka* (2015); Amina Šiljak-Jesenković, *Odrazi ljubavnih mesnevija u stihovima bošnjačkih divanskih pjesnika* (2016); Alena Ćatović, *Hasan Zijaija Mostarac i njegova Pripovijest o šejhu Abdurrezzāku* (2017), Esad Duraković, *Klasično pjesništvo na arapskom, perzijskom i turskom jeziku: Poetološki pristup* (2018) i dr.

– od *Kur'ana* ili fragmenata kur'anskoga teksta, nauke o *Kur'anu* (taḡwīd, qirā'at, tafsīr), hadisa, islamske teologije (dogmatika, apologetika, etika, eshatologija, moral i moralna načela i obaveze), prava i obredoslovlja (osnovi prava, pravne discipline, pravna rješenja, nasljedno pravo, ratno pravo), molitvi (du'a), propovijedi, filozofije (teorija spoznaje i metafizika, logika, pedagogija, didaktika, disputacija), tesawwufa, prirodno-matematskih nauka (matematika, astronomija, astrologija, medicina, veterina, zoologija, hemija, fizika, agronomija, narodna medicina), okultizma (alkemija, kabalistika, hiromantija, tumačenje snova), geografije, historije (opća, regionalna, biografije i genealogija, defteri, vakuf-name, kanun-name), politike, lingvistike (gramatika, leksikografija, metrika, retorika, stilistika, ortografija), lijepe književnosti (poezija, proza, poslovice i izreke), epistolografije, muzike i dr.

Na temelju analize broja rukopisa, koji su trenutno pohranjeni u različitim institucijama i privatnim kolekcijama u Bosni i Hercegovini, različitim tematskim sadržajima koji su sadržani u rukopisnim djelima, frekventnosti upotrebe tih djela u obrazovnom sistemu Osmanskog carstva, možemo zaključiti da rukopisi na arapskom, perzijskom i turskom jeziku predstavljaju, uistinu, važno svjedočanstvo i vjerna su slika duhovnih nastojanja i kulturnog doprinosa i rada ljudi sa naših prostora u osmanskom periodu. Istovremeno, oni su važna karika u povijesno dugom lancu bosanskohercegovačkog intelektualnog i duhovnog naslijeda te se njihov značaj ni u kom slučaju ne smije zapostavljati u ustanovljavanju naše nacionalne historije.

Ovim radom nastojali smo dati određeni doprinos proučavanju bosanskohercegovačke rukopisne baštine, te svima onima koji se bave orijentalističkim i književnohistorijskim studijama, ali i cijeloj naučnoj javnosti ukazati na bogatu naučnu i kulturnu riznicu, koja je sadržana u rukopisima na arapskom, perzijskom i turskom jeziku, pohranjenim u Bosni i Hercegovini, i otvoriti put za dalja sveobuhvatnija istraživanja ovog bogatog i interesantnog dijela našeg kulturnog naslijeda. U tom smislu, uvijek treba imati na umu činjenicu da su rukopisi naučna ili književna djela koja su ljudi pisali i prepisivali, bilo za svoje potrebe, bilo po narudžbi, ali uvijek

sa istom željom i namjerom, a to je da se ona čitaju i koriste, te da na određeni način "nadžive" svoga autora. Zato, vrlo često u rukopisima nailazimo na sentence ili stihove u kojima pisac ili prepisivač šalje poruku o prolaznosti ovoga života i trajnosti ljudskih dobroih djela u koja se ubraja i pisanje i prepisivanje knjige.

Literatura

1. Arhiv Hercegovine u Mostaru, *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, Svezak drugi, obradio Hivzija Hasandedić, Mostar, 1977.
2. Babović, Dželila – Mašić, Madžida, "Orijentalni rukopis Fra-njevačkog samostana Petrićevac", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 66/2016, Sarajevo, 2017, str. 263-288.
3. Čaušević, Ekrem – Andrić, Marta, "Novootkriveni rukopisi bosanskih franjevaca na turskome jeziku", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 58/2008, Sarajevo, 2009, str. 167-178.
4. Dobrača, Kasim, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Gazi Husrev-begova biblioteka, Svezak prvi, obradio Kasim Dobrača, Sarajevo, 1963.
5. Duraković, Esad, *Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskoga kruga*, Connectum, Sarajevo, 2005.
6. Fatić, Almir, *Tešanjska oaza islamske duhovnosti: Pregled islamske duhovnosti tešanjskog kraja*, Planjaks, Tešanj, 2005.
7. Hadžijahić, Mohamed – Traljić, Mahmud – Šukrić, Nijaz, *Islam i muslimani u Bosni i Hercegovini*, El-Kalem, Sarajevo, 1991.
8. Handžić, Mehmed, *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo, 1934.
9. Historijski arhiv Sarajevo, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, svezak prvi, obradio Mustafa Jahić, Historijski arhiv Sarajevo i "al-Furqān" Fondacija za islamsko naslijede, Sarajevo, 2010.
10. Historijski arhiv Sarajevo, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Svezak drugi, obradio Haso Popara,

Historijski arhiv i “al-Furqān” Fondacija za islamsko naslijeđe, Sarajevo, 2011.

11. Hodžić, Nermana, *Orijentalna zbirka Arhiva Tuzlanskog kantona 1563-1936: analitički inventar*, drugo dopunjeno izdanje, Arhiv Tuzlanskog kantona – Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, Tuzla, 2017.
12. <http://www.ghb.ba/historijat> (posljednja posjeta 20. 12. 2018.).
13. Kantonalni arhiv Travnik, *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, obradio Mustafa Jahić, Kantonalni arhiv Travnik i “al-Furqān” Fondacija za islamsko naslijeđe, Travnik, 2015.
14. *Katalog arapskih, perzijskih i turskih i bosanskih rukopisa iz zbirke Bošnjačkog instituta*, Svezak 1, obrada Fehim Nametak i Salih Trako, Bošnjački institut Zürich, Zürich, 1997.
15. *Katalog arapskih, perzijskih i turskih i bosanskih rukopisa iz zbirke Bošnjačkog instituta*, Svezak 2, obradio Fehim Nametak i Salih Trako, Bošnjački institut Zürich-Sarajevo, Sarajevo, 2003.
16. *Katalog turskih rukopisa franjevačkih samostana u Bosni i Hercegovini*, obradio Vančo Boškov, Posebna izdanja XV, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1988.
17. Muzej Hercegovine u Mostaru, *Katalog arapskih, turskih i bosanskih rukopisa Muzeja Hercegovine Mostar*, obradile Dželila Babović i Madžida Mašić, Orijentalni institut u Sarajevu i Muzej Hercegovine u Mostaru, Sarajevo, 2017.
18. Nacionalna i univerzitetska biblioteka, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, obradio Osman Lavić, Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH i “al-Furqān” Fondacija za islamsko naslijeđe, Sarajevo, 2011.
19. *Orijentalni institut u Sarajevu 1950.-2000.*, urednici: Amir Ljubović i Lejla Gazić, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2000.
20. Orijentalni institut u Sarajevu, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, obradila Lejla Gazić, Posebna izdanja XXX, Orijentalni institut u Sarajevu i “al-Furqān” Fondacija za islamsko naslijeđe, Sarajevo-London, 2009.

21. Šabanović, Hazim, *Književnost Muslimana Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1973.
22. Trako, Salih – Gazić, Lejla, *Katalog rukopisa Orijentalnog instituta - lijepa književnost*, Posebna izdanja XX, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1997.
23. Trako, Salih –Gazić, Lejla, “Rukopisna zbirka Orijentalnog instituta u Sarajevu”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. 25/1975, Sarajevo, 1976, str. 27-43.
24. Ždralović, Muhamed, “Izvori za proučavanje knjižnica arabičkih rukopisa”, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 24, Zagreb, 1979, str. 103-122.
25. Ždralović, Muhamed, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, Svjetlost, Sarajevo, 1988.

Dr. sci. Dželila Babović
Oriental Institute of the University of Sarajevo

MANUSCRIPT COLLECTIONS AS A FIRST-CLASS SOURCE FOR STUDYING INTELLECTUAL AND CULTURAL HISTORY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

In this paper, we will emphasize the significance of manuscripts in Arabic, Turkish, Persian and Bosnian for studying and researching the cultural, intellectual and spiritual history of Bosnia and Herzegovina. Manuscript collections stored in various institutions in our country contain numerous works from all fields of study, from natural sciences to fine literature, and they represent a true treasure of knowledge about the period that includes several centuries of our history. In this paper, we will present the most important collections of manuscripts in Bosnia and Herzegovina, but also point out to a significant number of voluminously smaller collections that are stored in Bosnian medresas, tekkes, and Franciscan monasteries.

Keywords: manuscripts, oriental languages, cultural heritage, Bosnia and Herzegovina.

Sabina Babajić

JU Narodna i univerzitetska biblioteka "Derviš Sušić" u Tuzli

KULTURNO-HISTORIJSKA I NAUČNA VRIJEDNOST STARIH I RIJETKIH KNJIGA NA PRIMJERU ZAVIČAJNE ZBIRKE NUB "DERVIŠ SUŠIĆ" TUZLA

Sažetak

Zavičajna zbirka Narodne i univerzitetske biblioteke "Derviš Sušić" Tuzla na autentičan način dokumentuje razvoj grada Tuzle i tuzlanske regije od prošlih vremena do danas. Unutar fondova koje Zbirka čuva posebno su važna izdanja, nastala krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća. Riječ je o izdanjima prvih štampanih publikacija u Tuzli. Prva tuzlanska izdanja: izveštaji, pravila, školski i vjerski udžbenici, publikacije iz oblasti književnosti, kao i historijska i putopisna izdanja, integrirana su unutar fondova ove zbirke. Navedeni naslovi imaju važnu ulogu u osvjetljavanju povijesti zavičaja i predstavljaju osnovno polazište za različita istraživanja kulturne historije grada Tuzle i tuzlanskog kraja.

Ključne riječi: zavičajne zbirke, stare i rijetke knjige, uloga, kulturno naslijede.

Uvod

Knjiga je "sjećanje čovječanstva", kako ističe Minka Memija. Knjiga je dokument ispisan na lako prenosivom materijalu i preživjela je kao komunikativni medij, po računu istraživača, oko pedeset vijekova. No, historiju knjige na bosanskohercegovačkom prostoru ne možemo slijediti u tako davna vremena.¹

Iskustva Narodne i univerzitetske biblioteke "Derviš Sušić" Tuzla ukazuju, prije svega, na odsustvo prakse prikupljanja starih i rijetkih knjiga te njihovog organiziranja u vidu zasebne kolekcije. Navedena građa, kao kulturno dobro, inače se čuva unutar zaštićenih zatvorenih arhivskih fondova kao njihov intergralni dio a sama evidencija o broju naslova koji se svrstavaju u red stare i rijetke knjige u našoj biblioteci nije potpuna, zato što retrospektivni tretman kompjuterske obrade arhivskog dijela fonda Biblioteke još uvijek traje. Uvidom u lokalni katalog (COBISS.BH) dolazimo do podatka da tuzlanska Biblioteka, unutar svojih fondova, trenutno posjeduje 1.200 obrađenih naslova stare i rijetke knjige. Međutim, iz skustva znamo da je taj broj znatno veći.

Poznata je i činjenica kako Narodna i univerzitetska biblioteka "Derviš Sušić" Tuzla posjeduje značajan broj kolekcija – edicije uglednih regionalnih izdavačkih kuća, te druge zbirke čija pojedina izdanja sežu u duboku prošlost. Neke od tih edicija su i zatvorene (završene) u smislu popunjavanja tekućim prilivom, a što važi i za pojedine naslove unutar kolekcije periodičnih publikacija. Ta kolekcija listova i časopisa posjeduje vrijedan broj naslova sa dugom tradicijom u izlaženju i od kojih značajan broj svezaka ima obilježja starih i rijetkih knjiga.

Unutar navedene bibliotečke građe je i onaj dio knjižnog fonda na temelju kojeg je Biblioteka započela svoje aktivnosti. I to je fond dobijen, uglavnom, na poklon od darodavca pojedinca ili nacionalnog društva, neposredno nakon osnivanja Biblioteke. O tome svjedoče brojni pečati, autografi, te drugi tragovi prethodnih vlasnika.

¹ Zavičajana zbirka NUB "Derviš Sušić" Tuzla posjeduje rukopis članka: *Od zapisa do knjige: markantne tačke tokova spisateljske prakse u Bosni i Hercegovini do XX vijeka*, autorice Minke Memije.

Navedena građa, dobrom djelom, integrisana je i unutar Zavičajne zbirke, te kao zasebna cjelina predstavlja njen najznačajniji i, zasigurno, najatraktivniji dio.

Već odavno postoji potreba da se terminološki razgraniče izrazi stara i rijetka knjiga u okviru sintagme *stara i rijetka*, jer stara knjiga, sama po sebi, najčešće je i rijetka, ali obrnuto nije slučaj, jer rijetko ne mora da znači i staro.² Stara i rijetka knjiga, prema Zakonu o bibliotečkoj djelatnosti, je rukopisna knjiga i rukopis, štampana knjiga, periodika i drugi knjižni materijal posebne vrijednosti ili rijetkosti nastao do 1945. godine, kao i rijetka knjiga, periodično izdanje i druga rijetka građa posebne vrijednosti ili rijetkosti nastala poslije 1945. godine. Zaštita i korišćenje stare i rijetke knjige, kao dobra kulturno-historijskog naslijeđa, uređuje se u skladu sa propisima o zaštiti i korišćenju kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa.³ Zavičajne zbirke predstavljaju specifičnost javnih biblioteka, jer se često po njima vrednuje i osobenost biblioteke. Naime, upravo zbog fondova koje čuva, a koji se odnose na staru i rijetku građu, navedene zbirke narodne biblioteke čine međusobno drugačijim jer im daju poseban značaj.

Zavičajna zbirka u ulozi čuvara stare i rijetke knjige

Zavičajna zbirka Narodne i univerzitetske biblioteke "Derviš Sušić" Tuzla onovana je sredinom 70-ih godina prošlog stoljeća. Bogato i raznoliko kulturno nasljeđe grada Tuzle i tuzlanske regije bili su dobra osnova za formiranje Zavičajne zbirke. Danas s ponosom ističemo da je ona memorija kulturnog identiteta grada i prostora kojeg iz tuzlanske vizure nazivamo svojim zavičajem. "S obzirom na vrijednost, raznovrsnost i značaj publikacija koje ulaze

2 V. Vukičević, Dejan, *Koncepcija zbirki fonda stare, retke i minijature knjige Narodne biblioteke Srbije; v. Kolekcije u bibliotekama: formiranje, zaštita, bogaćenje, održavanje, revizija i korišćenje / Dani matičnih biblioteka Srbije 2007 Biblionet. – Beograd, Zajednica matičnih biblioteka Srbije; Kruševac, Narodna biblioteka, 2008.*

3 Zakon o bibliotečkoj djelatnosti. "Sl. novineTK", br. 6/00.

u sastav zavičajnog fonda, ona *de facto* osvjetljava povijest zavičaja, njegovu društvenu strukturu, umjetničko stvaralaštvo, životni put i kreativne dosege značajnih pojedinaca, te druge specifičnosti kulturno-historijskog naslijeđa".⁴

Kao zbirka baštine, Zavičajna zbirka je dio nacionalnog fonda, planski je oblikovana i obrađena, te kao zasebna vrijednost organizirana kolekcija unutar Biblioteke "Derviš Sušić" Tuzla. Njena uloga je, prije svega, da bude baštinik kulturno-historijskog naslijeđa, te da obezbeđuje stalni dijalog sadašnjosti i prošlosti. Ona je danas jedan od najrespektabilnijih segmenata u funkcionisanju biblioteke, ali i u doprinosu razvoja društvenog života tuzlanske regije.

Zavičajni fond po svojoj formi i sadržaju je veoma raznovrstan, predstavlja građu za historiju razvoja materijalne i duhovne kulture grada Tuzle i tuzlanskog kraja. "Sadržaj zavičajne zbirke vrlo je širok, obuhvaća cijeli život lokaliteta kojem pripada: povijest, topografiju, socijalnu, ekonomsku i političku strukturu, znamenite građane, umjetničko stvaralaštvo, prirodna obilježja, tradiciju, običaje, kao i brojne druge aspekte života nekog mjesta. Zavičajna zbirka dio je nacionalnog fonda i kao takva dragocjen je izvor informacija koji omogućuje znanstveno-istraživački rad i kompleksnije izučavanje svih raznolikosti života, razvoja i stvaralaštva nekog kraja."⁵ "Važnost zavičajnih zbirki leži u čuvanju identiteta lokalne zajednice, te u pripadnosti jednoj kulturnoj, povjesnoj i geografskoj sredini."⁶

Na značaj zavičajnih zbirki ukazuju i IFLA-ine⁷ smjernice za narodne biblioteke unutar kojih se navodi da su *narodne knjižnice zasnovane lokalno*, što znači da je njihova glavna uloga sakupljanje,

4 V. Narodna i univerzitetska biblioteka "Derviš Sušić" Tuzla, "Sedamdeset godina postojanja", [tekst Sabina Babajić], Tuzla, NUB Tuzla, 2016, 37.

5 Vuković-Mottl, Srna, "Zavičajna zbirka", *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, br. 21, Zagreb 1975, 17.

6 Tošić Grlač, S, *Uloga zavičajne zbirke u promociji lokalne zajednice*, (dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/55005> 20. 07. 2015.).

7 The International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA).

promicanje i čuvanje lokalne kulture i njezine raznolikosti. To se postiže između ostalog i održavanjem zavičajne zbirke.⁸

Dosadašnja praksa u radu Zavičajne zbirke NUB “Derviš Sušić” Tuzla temelji se na principu da prikupljanje građe vršimo po najšire shvaćenim kriterijima o formiranju zavičajnih fondova, a u skladu sa standardima koje nalaže struka. Tako se vrši sistematsko prikupljanje građe, koja je objavljena na području grada Tuzle i tuzlanske regije, građe štampane na tom području (do 1945. godine)⁹, sve vrste bibliotečke građe čiji su autori zavičajni stvaraoci (rođeni, živjeli, žive), te građe koja je po sadržaju zavičajnoga karaktera.

Građa koja ulazi u sastav Zavičajne zbirke pojavljuje se u različitim oblicima, i to veoma širokog raspona, od časopisa, listova i knjiga, te elektronske i efemerne do preformatiranih formi. Unutar Zbirke, također, uvrštena su i stara i rijetka izdanja sa posebnim pečatom, exlibrisom ili drugom oznakom. Takvi naslovi najčešće su veoma koristan i vrijedan izvor za određene vrste naučnoistraživačkog rada.

Istraživačima zavičajne povijesti građa koju baštini Zavičajna zbirka od neprocjenjive je vrijednosti. Najčešće, zavičajne zbirke mjesta su okupljanja istraživača unutar kojih počinje i završava se kompletan proces naučnoistraživačkog rada, a veoma često istraživači, nakon uvida u bogatstvo fonda koji zbirka čuva, svoje aktivnosti provode u pravcu novih naučnih istraživanja na što smo veoma ponosni.

Stare i rijetke knjige predstavljaju pravu dragocjenost i reprezentativan su dio Zavičajne zbirke jer imaju izuzetnu spomeničku vrijednost. Prije svega, navedena građa, predstavlja važan i nezaobilazan izvor informacija o gradu Tuzli i tuzlanskom kraju.

8 IFLA-ine smjernice za narodne knjižnice, 2. hrvatsko izd. (prema drugom izmijenjenom izdanju izvornika), Zagreb, Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2011.

9 Zavičajna zbirka ne prikuplja građu štampanu nakon 1945. jer se upravo građa prije kraja Drugog svjetskog rata smatra nacionalnim blagom, da-kle ima spomeničku vrijednost. Nakon 1945. štamparstvo se komercijalizira, štamparije prestaju biti odraz kulturnog razvoja. Stoga, Zavičajna zbirka NUB "Derviš Sušić" Tuzla knjige štampane poslije 1945. ne uzima kao kriterij pri odabiru građe.

Najčešće, ona je početno polazište za različita istraživanja, koja se odnose na izradu seminarskih, naučnih radova, te publikacija koje tretiraju teme iz historije ili drugih naučnih oblasti, a iziskuju naučnoistraživački rad. Navedenu građu koriste čitaoci raznih biblioteka, ali i naučni i kulturni radnici Bosne i Hercegovine i regionala. Unutar Zbirke ovaj dio fonda je privilegiran u pogledu nabavke, zaštite i čuvanja, te valorizacije i korištenja.

U vezi s tim je i činjenica da se uz Zavičajnu zbirku najčešće i vežu zbirke, kao što su: *Spomenička, Zbirka stare i rijetke, odnosno raritetne i rukopisne građe*. Unutar navedenog fonda najbrojnije su knjige, periodika, separatna i fototipska izdanja. Ovaj fond predstavlja pravu riznicu podataka o materijalnoj i duhovnoj kulturi, koja je determinisana prostorom i vremenom na koji se odnosi i unutar kojeg je nastala.

Građa koja baštini *spomeničke* vrijednosti u narodnim bibliotekama upravo se odnosi na starija izdanja zavičajne građe, kao i privatne zbirke uglednih sugrađana koje su darivanjem integrisane unutar fondova naše biblioteke. Jedno od takvih iskustava Zbirke je i ustupljena privatna građa pisca Derviša Sušića tuzlanskoj Biblioteci, a koja, svakako, ima spomeničku vrijednost.

U cilju što sveobuhvatnije popune navedenog fonda, ponekad smo u prilici da, uz uobičajne vidove nabavke, fondove zbirke dopunjavamo i kopijama građe iz drugih ustanova ili privatnih zbirki. Uz, dakle, stare naslove najčešće su to značajni, ali rijetki primjeri naslova, čija je nabavka u izvornom obliku teško ostvariva. Riječ je o izdanjima koja su korisnicima Zavičajne zbirke veoma važna, jer predstavljaju dragocjene izvore u toku naučnoistraživačkog rada. Digitalna ili printana kopija najčešće je jedini primjerak navedenog naslova u Biblioteci, te uvažavanjem zakonskih procedura o korištenju navedene građe, navedeni naslovi se ne podvrgavaju tretmanu obrade i integracije unutar ostale građe. Koliko je knjiga važna u okviru kulturne baštine ističe i Amra Rešidbegović: "U okviru kulturne baštine svakog naroda pisanim spomenicima

pripada posebno mjesto zbog uloge svjedoka o samosvijesti i postojanju toga naroda.”¹⁰

Prilog zavičajnoj bibliografiji ili specifičnosti zbirke

Praksa Zavičajne zbirke u NUB “Derviš Sušić” Tuzla je da starim i rijetkim knjigama tretira sva izdanja koja su nastala do 1945. godine. Ovaj vrijedni fond nastao je darivanjem pojedinaca, ustanova ali i otkupom određenog broja primjeraka. Ono što je važno istaći je i njegovanje prakse unutar same Zbirke, koja se odnosi, ne samo na nabavku građe, nego i na prikupljanje informacija o navedenoj građi. To se radi u formi bibliografskih zapisa među kojima su i oni koji će kao trajni popisi deziderata ostati sačuvani u Zavičajnoj zbirci. I to s jasnim ciljem, da zbirka bude sveobuhvatna, što podrazumijeva da Zavičajna zbirka čuva i prvi pisani trag o svom gradu.

Prvi pomen na grad Tuzlu veže se za 950. godinu naše ere. Vizantijski car Konstantin Porfirogenit spominje Tuzlu u svom djelu *De administrando imperio*, čije fototipsko izdanje (1967) Zavičajna zbirka posjeduje već duži niz godina. Sve do kraja XIX stoljeća na prostoru naših krajeva dominirala je rukopisna knjiga, i to, uglavnom, na arapskom, perzijskom i turskom, te nešto manji broj na latinskom i jezicima južnoslavenskih naroda.

Ti prvi pisani tragovi spisateljske prakse sežu u XVI stoljeće. Naime, u Tuzli se pojavljuju ličnosti, kako ističe bibliograf Mustafa Ćeman, koje su, sudeći po biografskim podacima, obrazovanje sticale u Sarajevu i Istanbulu. Stoga, jedan od značajnijih doprinosa zavičajnoj bibliografiji predstavlja istraživački rad Mustafe Ćemana *Pisana riječ u Tuzli*, koji korespondira sa tematski sličnim tekstovima koji su objavljivani unutar bosanskohercegovačke periodike (*Anal GHB, Prilozi za orijentalnu filologiju, Glasnik Zemaljskog muzeja, Bosniaca* itd.) a jedan od njih je i rukopisna medžmua *Tuzlanski*

10 Rešidbegović, Amra, "Uloga nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine u zaštiti i obnovi dokumentarnog kulturnog naslijeđa", *Bosniaca*, 4/5 1999.-2000., br. 4/5, 10.

hagiološki katalog, čiji je prepis nastao u Turalibegovoј džamiji 1800/1801. godine.¹¹

Mustafa Ćeman u tom rukopisu ističe da je od druge polovine XVI do prve polovine XVII vijeka u Tuzli živio Ahmed Čelebi Tuzlak. Njega je otkrio Mehmed Handžić, a Hazim Šabanović ga uvrstio u svoj biobibliografski pregled *Književnost Muslimana BiH na orientalnim jezicima*. Čelebijev kronogram iz 1601. godine, koji je posvećen Fedlullah efendiji, muderisu Gazi Husrev-begove medrese i sarajevskom muftiji, Zavičajna zbirka čuva kao objavljeni prilog unutar *Glasnika VIS-a* iz 1936. godine.¹²

Drugi važan pisac kojeg Ćeman navodi je Muhamed Hevaji Uskufi, pjesnik na bosanskom i turskom jeziku i sastavljač rječnika bosansko-turskog, poznatog po nazivu *Makbul-i Arif* ili *Potur Šahidija*. Postoji i monografija posvećena ovom pjesniku i leksikografu, koju je u Tuzli objavila izdavačka kuća "Univerzal". Iza te monografije stoje autori Ismet Smailović, Ahmed Kasumović i Muhamed Huković. Zavičajna zbirka Narodne i univerzitetske biblioteke "Derviš Sušić", u cilju afirmisanja vrijednosti zavičajnog kulturnog naslijeđa, sudjelovala je u objavljinju fototipskog izdanja rukopisa ovog rječnika 2001. godine.¹³ Također, kao odraz posvećenosti ovom važnom Tuzlaku, unutar Zavičajne zbirke provode se aktivnosti na prikupljanju informacija koje su u formi internih pomagala (personalna bibliografija) vrijedan izvor u toku provođenja naučnoistraživačkog rada.

Osim Uskufija, Ćeman navodi i još neka važna imena. Nabi Tuzlawi ili Nabi Memlehatejni, pjesnik Tuzlak, pisao je na perzijskom i turskom. Živio je u prvoj polovini XVII vijeka i bio je sin tuzlanskog muftije Salih efendije Savabije, a Savabija je, također, bio pjesnik. Unutar navedenog biobibliografskog popisa spominje se i Abdi Tuzlawi koji je savremenik Nabi Tuzlawiju. Pri tome se spominje i Salih Daniš efendi kojeg je Hazim Šabanović, kao i ostale, uvrstio u

11 V. Hadžijahić, Muhamed, *Jedan nepoznati tuzlanski hagiološki katalog*, Članici i građa za kulturnu istoriju, knj. XIII, 1980, 211-235.

12 V. Handžić, Mehmed, *Kadi Ahmed-Čelebi*, *Glasnik VIS* 4(1936), 9, 360-361.

13 Uskufi, Muhamed Hevai, *Maqbul-l'arif (Potur Šahidija)*, Općina Tuzla; Beđram-begova biblioteka; Narodna i univerzitetska biblioteka, Tuzla, 2001.

svoj biobibliografski popis autora koji su stvarali na orijentalnim jezicima. Unutar navedenog popisa je i ugledni Ahmed Teufik-efendija Azabagić. Napisao je djelo *Rasprave o Hidžri* (*Risala o hidžri*) na arapskom i turskom, a čije je fototipsko izdanje sa arapskog na engleski objavljeno u 2018. godini. Ahmed Teufik-efendija Azabagić je bio reisu-l-ulema. Faksimil ovog naslova, uz osvrt na samo djelo, Osman Lavić, kao prilog, objavljuje unutar monografije o reis Mehmedu Teufik-efendiji Azabagiću.

U Istanbulu se školovao i Ibrahim-efendija Berbić. Berbić je u Istanbulu napisao i objavio publikaciju *Bosansko-turski učitelj* (1893), prilagodivši arapska slova našem jeziku. U Istanbulu je uradio matrice za lijevanje slova, tzv. arabice, kako bi se štampale knjige na bosanskom jeziku. Navedeno djelo Nacionalna biblioteka BiH posjeduje, a Zavičajna zbirka Tuzla čuva osvrte i prikaze na navedeno djelo. Među važnim Tuzlacima bio je i Ibrahim Abdullah Smajić Seljubac, rodom iz Seljublja. Bio je pisac, pripadnik alhamijado književnosti a u Istanbulu je objavio udžbenik: *Ilaveli sa viškom turskom jazijom nove bosanske elifnica (početnice)*.

Pored pisaca iz osmanskog perioda, u Tuzli su radili kaligrafi koji su imali dozvolu da se bave prepisivanjem. Osim trojice kaligrafa, Muhameda Hevaja Uskufija (1631), Ismaila b. Muhameda Bosnevija Tuzlavija (1725) i Muhameda Salima b. Hasana Glođavi Bosnevi Sarajlija, koji je bio i kadija u Tuzli (1813), utvrđeno je više prepisivača u periodu od 1591. do 1871. godine.

Knjige koje su prepisivali stanovnici Tuzle ukazuju na discipline koje su bile predmetom njihovog interesovanja, odnosno izučavanja. Utvrđeno je da su se Tuzlaci bavili izučavanjem tesavvufa (islamskog misticizma), književnosti, fikha (prava), povijesti, akaida (obradoslovija), hay'a (astronomije), gramatike arapskog jezika, dova, mantika (logike), stilistike, filozofije, *Mushafa (Kur'an)*, leksikografije, epistolografije i tedžvida (pravila o učenju *Kur'an*). Također, poznato je da je u Turali-begovoј džamiji nastao prijepis tuzlanske medžmije 1800/1801. Na to upućuje i ime prepisivača: Jahja, sin Muhameda efendijin, koji je bio imam u džamiji Turalibega u Donjoj Tuzli. Ovaj kodeks je čuvan u Orijentalnom institutu u Sarajevu pod rednim brojem R 386, a, kako ističe Muhamed

Hadžijahić, ovaj katalog je značajan, ne samo kao svjedočanstvo pučkog vjerovanja bosanskih muslimana i indogenizacije islama u ovim krajevima, već i po tome što predstavlja svojevrstan popis znamenitih muslimana sjeveroistočne Bosne, istina vrednovan po hagiološkim kriterijima. Prilog o *Tuzlanskem hagiološkom katalogu* objavio je Muhamed Hadžijahić u *Godišnjaku Muzeja istočne Bosne*.

U kontekstu afirmacije starih i rijetkih knjiga značajno je istaći rad i doprinose franjevaca na ovim prostorima. Na samom početku važno je spomenuti fra Matiju Divkovića i njegova djela *Beside i Nauk krstjanski za narod slovinski*. Rođen je nadomak Olova u mjestu Jelaške u XVI vijeku. Važnu ulogu u kreiranju kulturne povijesti tuzlanskog kraja imao je i Tuzlak, rođen u Solini, Stjepan Matijević. Zajedno sa Divkovićem među franjevcima bio je začetnik književnosti u Bosni. Matijević se školovao u Rimu. Objavio je djelo na latinskom jeziku *Is-poviedaonik*, a koje će biti štampano i na našem jeziku, na bosanskom i slovinskom, kako je i sam pisac nazivao svoj jezik.

Tuzlak fra Blaž Josić (1820) iz sela Rapača kod Tuzle. Pjesnik, kako ističu, širokih pogleda. Školovao se u Rimu. S Jukićem je nastojao osnovati književno društvo u Bosni. Pisao je elegije na latinском i maternjem jeziku. Napisao je i djelo izvan forme pjesme a to je "Šematizam". Među franjevcima posvećenim pisanju, manje poznat istraživačima je fra Blaž Ikić, autor knjige *Zdravstveno-ćudoredne i zabavno-poučne crte*.¹⁴ Radio je kao župnik u selu Morančani kod Tuzle, krajem XIXvijeka.

Također, imamo značajan broj zapisa bosanskih franjevaca koji su pisali o Tuzli i tuzlanskom kraju. U toku XVII i XVIII vijeka pojavio se značajan broj putopisa, među kojima i putopisi Ivana Franje Jukića, Ibrahim-paše Meminbegovića, Vjekoslava Klaića, Milene Mrazović, Ante Tresića Pavičića, Julija Kempfa i drugih. Važne podatke o Tuzli ostavilo je i nekoliko poznatih ljetopisaca: fra Filip Lastrić, fra Ivan Stražemanac, fra Bono Benić, fra Marijan Bogdanović, fra Jako Baltić, Nikola Lašvanin i dr. Svi ti zapisi imaju neprocjenjiv značaj kao sjećanja na daleka prošla vremena, a, prije

14 Navedeni naslov posjeduju Nacionalna i univerzitetska biblioteka i Katoličko bogoslovni fakultet u Sarajevu.

svega, izuzetan značaj u tumačenju socijalnih i društvenih prilika u Tuzli i njenoj okolini u XVII, XVIII i XIX vijeku.

Osim sekundarnih izvora, koji čuvaju tragove o navedenim prvim tuzlanskim autorima i knjigama, Zavičajna zbirka čuva i objavljene rade navedenih autora unutar periodičnih glasila, faksimile, kao i naučnoistraživačke prikaze koji prate navedene autore i njihova djela.

Dakle, zbog odsustva štamparija na našim prostorima, knjige bosanskohercegovačkih autora sve do kraja XIX vijeka objavljivane su izvan bosanskohercegovačkih prostora. Neka od vrijednih izdanja pojedine biblioteke, što je slučaj i sa tuzlanskom, čuvaju u formi fototipskih izdanja (*Sarajevska hagada*, *Fojnički grbovnik*, *Hvalov zbornik*, itd.).

Prve štampane knjige u Tuzli vežu se za kraj XIX vijeka. Tuzla pripada redu onih gradova koji sa ponosom ističu bogatstvo vlastite kulturne baštine na što ukazuje i podatak da je Tuzla u prošlosti imala veliki broj štamparija. Zavičajna zbirka Narodne i univerzitetske biblioteke "Derviš Sušić" Tuzla posjeduje vrijedan fond publikacija iz tog perioda. Prve tuzlanske štampane publikacije su: pravila, školski izvještaji, vjerski udžbenici, te pojedinačne zbirke pjesama. Nakon prve tuzlanske štamparije, vlasnika Juliusa Meiringera, o kome se zna pobliže jako malo, tek toliko da je u Tuzli boravio kratko, ustupivši svoju štampariju Nikolausu Pissenbergeru. Prve knjige sa potpisom "Štamparija Pissenberger" datiraju iz 1897. godine: *Istorija hrišćanske crkve za školsku mладеж*, Gligorija Nikole Živkovića i *Tržišna pravila za odbor za podizanje i nadziranje trgovine sa šljivama u Donjoj Tuzli*. U periodu od 1897. do 1945. godine pojavio se čitav niz novih štamparija: Štamparija Jozef Schnürmacher, Štamparija Nikolaus Pissenberger i Jozef Schnürmacher komanditno društvo, Štamparija I. Lisska, Štamparija Riste Sekulića, Štamparija Adolfa Engela, Štamparija Jove Petrovića, Božidara Lemezovića i Okružna štamparija. Uz navedene štamparije, koje se pojavljuju i kao izdavači, vrijedno je izdvojiti još neke iz tog perioda, kao što su: Trgovačka škola i Velika gimnazija, Prvo bosanskohercegovačko vatrogasno društvo, Gradska općina Tuzla i Pjevačko društvo Bosna.

Od navedenih štamparija posebno su se po svojoj produkciji isticali: Štamparija Nikolausa Pissenbergera i Jozefa Schnürmachera komanditnog društva, Štamparija Riste Sekulića i štamparije Jove Petrovića i Božidara Lemezovića. Štamparija Nikolausa Pissenbergera i Jozefa Schnürmachera komanditnog društva u svom zajedničkom nastupu, u periodu od 1899. do 1902. godine, objavile su oko trideset naslova. Među njima značajan broj posjeduje i Zavičajna zborka. Neka od tih izdanja značajno je i spomenuti: S. S. Kranjčević, *Trzaji* (pjesme)¹⁵; Ivan Andrović, *Studija o Božanstvenoj komediji*; R. B. Sheridan, *Pizar*; A. Weber, *Ispod paučine svjetla* (izabrane crtice); D. Pranić, *S đacima kroz Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Dalmaciju, Jadransko more, Istru (Trst, Mletke, Rijeku) i Hrvatsku*, Ivan Kažimir Ostojić, *Suze i osmjesi* (pjesme); Ante Tresić Pavičić, *Đuli i Sumbuli*; A. P. Lopuhin, *Savremeni zapad sa religiozno-moralnog gledišta*.

U štampariji Adolfa Engela, koja je radila sve do kraja Prvog svjetskog rata, franjevac Nedeljko Dugonjić Vrhovčić štampao je nekoliko svojih naslova, kao što su: *Ratni zvuci*, *Kraljica Hrvata*, *Zabavni i poučni kalendar za prostu godinu 1914.* U ovoj štampariji je objavljen i prvi tuzlanski dnevni list *Tuzlanski dnevnik* sa ne baš istom verzijom na njemački jezik *Tuzlaer-Tagblatt*.

Osim što se bavila štampanjem periodičnih glasila, štamparija Riste Sekulića pojavljuje se i kao izdavač niza važnih naslova kao što su: *Život Muhameda* (a. s.) božjeg poslanika autora Ibni Halida (prijevod Pašić), zborka pjesama *Golgota* Mustafe Skendera Bahtijarevića, knjiga *O jurisdikciji šerijatskih prava* autora Ahmeta Lutfi Čokića, te naslov *Islam u svjetlu istine* Mehmeda Alije Metiljevića.

Štamparije Jove Petrovića i Božidara Lemezovića važne su kao izdavači velikog broja periodičnih glasila: *Tuzlanski list*, *Narodni list*, *Narod*, *Vesnik*, *Rad*, *Sredina*, *Hikjmet*, *Oslobođenje*. Poznate su i po objavlјivanju važnih knjiga kao što su: *Da li može Musliman živjeti evropskim kulturnim životom i postati dobar Musliman* autora Adema Bisea, kao i knjiga *O teset turu / Pokrivanje muslimanki* autora Ibrahima Hakki Čokića.

15 Kranjčević, Silvije Strahimir, *Trzaji*, JU Narodna i univerzitetska biblioteka "Derviš Sušić", Tuzla, 2015. (1902. reprint izd.)

Važno je istaći da su neki od navedenih autora (A. Lutfi Čokić, A. Bise, H. Dubravić, M. Metiljević), a koje tretiramo kao zavičajne, uvršteni u hrestomatsko izdanje *Bosanske muslimanske rasprave* Enesa Karića, a objavlјivanje njihovih djela (neka objavljena u Tuzli), na ovaj način, predstavlja veliki doprinos očuvanju i reafirmaciji pisane kulturno-historijske baštine Bosne i Hercegovine.

Ozbiljnija izučavanja kulturne povijesti Tuzle teško da bi bila moguća, a da, pri tome, ne bude spomenut i kulturno-historijski značaj vjerskih ustanova, nacionalnih društava, obrazovnih institucija, koje su najčešće posjedovale biblioteke i tako, dakle, bile svjedoci nastajanja i čuvari knjiga. U tom kontekstu važno je spomenuti i otvaranje čitaonica u gradu Tuzla, čija pravila o radu Zavičajna zbirka čuva kao važan dio dokumentacione rukopisne građe. To su: *Pravila čitaonice Kiraethane u D. Tuzli*, 1892, *Pravila Činovničke čitaonice, D. Tuzla*, 1898. i *Pravila Srpske narodne čitaonice u D. Tuzli*, 1898. Veliki historijski značaj za grad Tuzlu i tuzlanski kraj, uz Behram-begovu medresu, predstavljalo je i otvaranje Velike gimnazije, čak i kada je riječ o počecima razvoja novinarstva. Preteča tuzlanskoj štampi bio je list *Prvijenče* (1904. godine). To je bio literarni list rađen tehnikom litografije. Pokretači ovog lista bili su đaci tuzlanske gimnazije. Rijetki su primjeri prikaza koji se bave historijom razvoja štampe na ovim prostorima, a da štampanje ovog lista tretiraju kao važnu kulturnošku odrednicu sa kojom započinje prva novinarska inicijativa u Tuzli a koju će osnažiti svojim boravkom književnik Petar Kočić, boraveći u Okružnom судu u Tuzli, što je davalo značajne impulse samoj organiziranosti učenika. Oni će štampati svezak lista *Jutro*, a potom i nekoliko brojeva lista *Otdažbina*.

Od ukupno oko 350 naslova periodičnih glasila, koji su se pojavili u proteklom stoljeću, u periodu od kraja devetnaestog stoljeća do 1945. pojavilo se oko pedeset naslova. To su listovi, biltenci i časopisi različite koncepcije: kulturno-prosvjetni, politički, privredni, đački i službeni. Među periodičnim naslovima iz toga perioda posebno su važni: prvi dnevni list *Tuzlanski dnevnik*, koji je imao i svoju verziju na njemačkom jeziku *TUZLAER Tagblatt*, polunedjeljni *Oslobodenje* i subotnji list *Novi pokret*, koji je uređivao Hakija Temin (1920). Taj

isti urednik je uređivao i list *Obrana*. Zatim ističemo časopise *Sredina* i *Rad* (Dragan Bučić, Radovan Jovanović), *Vesnik Sokolske župe* (Vojislav Bogičević, Meša Selimović), časopis *Hikmet*, muslimansko-prosvjetni list koji je izdavao i uređivao Ibrahim Hakki Čokić. Posebno izdvajamo kao list sa najdužim kontinuitetom u izlaženju *Front slobode* za čije štamanje je, između ostalih, bio zaslužan i Tu-zlak Pašaga Mandžić.

Od navedenih starih i rijetkih naslova periodičnih publikacija Zavičajna zbirka raspolaže značajnim brojem. Osim naslova, koji su bili dio lokalne produkcije, unutar Zbirke intergisan je i veliki broj svezaka i godišta naslova koji su izlazili izvan zavičajnog izdavačkog kruga. Uz časopis *Gajret*, unutar kojeg su objavljivani tekstovi iz vjerskog i kulturnog života vezani za tuzlanski kraj, Zbirka čuva određeni broj godišta časopisa *Novi behar*, *Nada*, *El-Hidaje*, *Brazda* i dr.

Nažalost, većina vjerskih ustanova, kulturno-obrazovnih, kao i nacionalnih društava u prošlosti zbog ratnih, ali i drugih okolnosti, ostajale su bez svojih biblioteka a što je razlog da današnje narodne biblioteke nemaju u dovoljnoj mjeri razvijene zbirke stare i rijetke, odnosno rukopisne knjige.

Tuzlansku biblioteku pratio je usud da zbog tonjenja tla u centru grada bude u situaciji čestog preseljavanja iz jednog objekta u drugi. To je za posljedicu imalo i gubitak knjižnih fondova. Također, društvene prilike u prošlosti često su pred bibliotku postavljene zahtjeve koji su podrazumijevali trajno ustupanje vlastitih fondova, a najčešće to je, upravo, bila ona vrijedna građa, koju danas tretiramo starom i rijetkom.

Stara i rijetka knjiga Zavičajne zbirke u svjetlu novih tehnologija

Uvođenje novih tehnologija za Zavičajnu zbirku predstavlja ne samo dostupnost informacija o pohranjenoj građi putem online kataloga, nego i prepoznavanje i osmišljavanje planskog provođenja digitalizacije starih i rijetkih naslova. Bez podrške savremenih informacijskih tehnologija koje ruše paradigmu o biblioteci kao “usamljenom otoku”, uloga biblioteke danas bi teško bila ostvariva.

Na obostrano zadovoljstvo, i uposlenika NUB “Derviš Sušić”, ali i njenih korisnika, programski servis COBISS je donio čitav niz olakšica, a, prije svega, transparentniji uvid u fondove i efikasnije pretraživanje navedene građe. Zahvaljujući internet stranici biblioteke, na adresi: www.nubtz.ba, danas i virtualni korisnici mogu pronaći informacije o Biblioteci, ali i njenoj Zavičajnoj zbirci. Mogu istraživati katalog i pratiti aktuelne novosti iz njenog rada. U nastojanju da se cjelokupna građa Zbirke učini dostupnom što većem broju korisnika, Biblioteka ”Derviš Sušić” danas nastoji modernizovati rad Zavičajne zbirke. Biblioteka se priprema za predstavljanje najvrednije građe u digitalnoj fomi. Postavljanjem različitih sadržaja iz Zavičajne zbirke putem web stranice obezbijedio bi se otvoren pristup i korištenje zavičajne građe za sve zainteresirane. Budući da se zavičajna građa ne posuđuje izvan Biblioteke, digitalizacija, kao važan način predstavljanja građe, obezbjedit će korištenje zavičajnih fondova ne samo unutar prostora koji biblioteka pokriva već i šire.

S obzirom na činjenicu da digitalizirani fondovi najčešće predstavljaju najvredniji dio građe koju biblioteka posjeduje, a koji se, prije svega, odnose na staru i rijetku knjigu, digitalizacija navedene građe, osim što će obezbijediti zaštitu, bržu i veću dostupnost zavičajne građe korisnicima, već će, na značajan način, doprinijeti promociji Biblioteke, grada Tuzle i tuzlanskog kraja.

Umjesto zaključka

Stare i rijetke knjige pohranjene unutar Zavičajne zbirke Narodne i univerzitetske biblioteke “Derviš Sušić” Tuzla, osim što donose sliku društva koja seže u daleku prošlost, svojom naučnom, historijskom ali i umjetničkom vrijednošću obezjeđuju i, jasniji pogled u budućnost. Veoma je bitno kontinuirano razgovarati o važnosti i značaju kulturne baštine i knjige kao „sjećanja čovječanstva“. I to upravo na način kako su to svojim izjavama potvrdili mnogi ljetopisci, književnici, pjesnici i dr. A jedan od njih je i zavičajni pisac Mehmed Meša Selimović, koji je ukazivao, ali i svojim djelima potvrđivao važnost memorisanja ljudskog pamćenja izjavivši: “Ono što nije zapisano, i ne postoji; bilo pa umrlo”.

Literatura

1. Babajić, Sabina, "Zavičajna zbirka Narodne i univerzitet-ske biblioteke „Derviš Sušić“ u Tuzli", *Arhivska praksa*, 21, 21(2018), 366-380.
2. Babajić, Sabina, "Razvoj štamparsko-izdavačke djelatnosti u Tuzli", *Bosniaca*, 1, 1(1996), 13-15.
3. Hadžijahić, Muhamed, "Jedan nepoznati tuzlanski hagiološki katalog", *Članci i građa za kulturnu istoriju*, 13 (1980), 211-235.
4. Handžić, Mehmed, "Kadi Ahmed-Čelebi", *Glasnik VIS* 4, 9(1936), 360-361.
5. *IFLA-ne smjernice za narodne knjižnice*, 2. hrvatsko izd. (prema drugom izmijenjenom izdanju izvornika), Hrvatsko knjižničarsko društvo, Zagreb, 2011.
6. Jalimam, Salih, "Putopisne bilješke o Tuzli (II)", *Stav* 2, 2 (2003), 50-58.
7. Narodna i univerzitetska biblioteka "Derviš Sušić" Tuzla, "Sedamdeset godina postojanja", [tekst Sabina Babajić; fotografija F. Ibrahimović ... [et al.]], Tuzla 2016.
8. Rešidbegović, Amra, "Uloga nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine u zaštiti i obnovi dokumentarnog kulturnog naslijeđa", *Bosniaca*, 4/5 (1999.-2000.), 10.
9. Tošić Grlač, S, *Uloga zavičajne zbirke u promociji lokalne zajednice*, (dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/55005>, 20.07.2015.).
10. Vukičević, Dejan, *Koncepcija zbirki fonda stare, retke i minijaturne knjige Narodne biblioteke Srbije, Kolekcije u bibliotekama: formiranje, zaštita, bogaćenje, održavanje, revizija i korišćenje*, Dani matičnih biblioteka Srbije 2007, Biblionet. Beograd, Zajednica matičnih biblioteka Srbije, Kruševac, Narodna biblioteka, 2008. 125-132.
11. Vuković-Mottl, Srna, "Zavičajna zbirka", *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 21, 1/4 (1975).

Sabina Babajić

Public Institution National and University Library
"Derviš Sušić" Tuzla

CULTURAL, HISTORICAL AND SCIENTIFIC VALUE OF OLD AND RARE BOOKS – THE CASE OF THE NATIONAL AND UNIVERSITY LIBRARY "DERVIŠ SUŠIĆ" TUZLA

Summary

The indigenous regional collection of the National and University Library "Derviš Sušić" Tuzla authentically documents the development of the city of Tuzla and the Tuzla region from the past to the present. It is the heir of the cultural and historical heritage of this region. Among the works that the Collection includes are highly important issues that emerged at the end of the nineteenth and at the beginning of the twentieth century. These are the issues of the first printed publications in Tuzla. The first Tuzla issues: reports, rules, school and religious textbooks, publications in the field of literature, as well as historical and travelogue issues are parts of this collection. The above-mentioned titles have had an important role in illuminating the history of the region and have represented the basic starting point for various types of research of the cultural history of the city of Tuzla and the Tuzla region.

Keywords: indigenous regional collections, old and rare books, role, cultural heritage.

Dr. sci. Amira Turbić-Hadžagić
Odsjek za bosanski jezik i književnost
Filozofskoga fakulteta Univerziteta u Tuzli

KRAJIŠNIČKA PISMA: NAŠA VIŠESTOLJETNA BAŠTINA S POSEBNIJIM OBZIROM NA ANTROPONIMIJU

“Pisma najvećim dijelom daju pisati carski namjesnici, beglerbezi, sandžakbezi, paše, muselimi, kapetani pojedinih kapetanija, dizdari utvrđenih gradova, nazori, emini – tj. nadzornici javnih dobara, pojedini bezi, age i bajraktari, gdjekad i poneki učitelj i nevoljni sužanji i tužni zatočenik koji u tuđoj zemlji moli za svoju slobodu. Ova pisma dolaze najčešće iz krajeva koje su turske vlasti držale u Slavoniji, Dalmaciji, Boki Kotorskoj kao i iz unutrašnjosti Bosne i Hercegovine i ona se upućuju odgovarajućim ličnostima na područja koja su bila i ostala pod mletačkom i austrijskom upravom, kao i ona što su bila turska a koja su poslije od njih nanovo osvojena. Ova pisma se naslovljuju na banove, pa čak i na kraljeve, providure, porkolabe (suce) kapetane hrvatskih gradova, na kneza i vlastelu dubrovačku, na gvardijane franjevačkih samostana, na kneževe iz Poljica, na vladiku crnogorskog...”

Muhamed, Nezirović 2004. *Krajišnička pisma*, Sarajevo: Preporod, 6.

Sažetak

Značajan je korpus pisane građe na rukopisnoj bosančici, koji je nastao u komunikaciji Krajišnika sa Dubrovnikom. Rukopisni fond krajišničkih pisama, koji se čuva u Državnom arhivu u Dubrovniku, sadrži vrijednu zbirku čiriličkih, latiničkih i arebičkih pisama od 16. do 18. stoljeća, pisanih uglavnom bosanskim jezikom. Ta su pisma historijsko vrelo za istraživanje historije, pravne historije i jezika, a posebno su poticajan izvor za antroponomastička istraživanja. Istraživanjem se želi dati prilog boljem poznavanju naše višestoljetne naslijedene baštine s posebnim obzirom na antroponomiju za vrijeme Osmanskoga carstva na Balkanu.

Ključne riječi: krajišnička pisma, bosanski jezik, čirilica, bosančica, antroponomijija.

0. Uvod

Bosna i Hercegovina, kao jedna od sastavnica zemalja jugoistočne Evrope, u mnoštvu i različitosti predistorijskih i historijskih dobara, a u okrilju tokova savremene civilizacije, živi u predodžbi haosa, brojnih jezika, dijalekata i kultura, samosvojno proživljavajući krize i ratove Evrope, pa i svijeta „na poprištu sukobljavanja, uzajamnih potiranja ali i neminovnih mirenja, preplitanja i prožimanja divergentnih kultura i civilizacija nijedan domen stvaralaštva nije mogao ostati jednoznačan. Za narode koji su u prošlosti živjeli, ili danas žive, na teritoriji Bosne i Hercegovine, ovdje na granici grčko-helenističkih i etrursko-rimskih zračenja, na prostoru gdje se Mediteran susreće s utjecajima iz centralne Europe, na limesu Istočnog i Zapadnog rimskog carstva, na sredokrači zapadno-europskih i bliskoistočnih susreta, na marginama najvećih civilizacija koje pozna historija...“ (Čelić 1982:7). Samim tim, često se očuvanje kulturne baštine odvijalo u iznimno teškim okolnostima. Naslijedena baština nije svrha sam sebi, kao što to nije ni cjelokupna kultura, ona je izraz identiteta, historije i našeg naslijeda sa različitim poimanjima i kvalitetama življenja svih nas. Ona nas približava izvorima stvaralaštva, praveći od nas svoje saveznike, a naše proučavanje i upravljanje njome stvorit će dostupnost i kulturne proizvode za generacije koje dolaze. Stoga nam je važna i kulturna politika, ali ne samo na usmjeravanje kulture, nego na usmjeravanje ljudi, svjesnih sudionika sa potrebama i interesima odabranih vrijednosti sa uravnoteženim i poboljšanim finansijskim sistemom kulturnih institucija za širenje društvenih, kulturnih i obrazovnih aspekata savremenih i prošlih kulturnih baština. Na taj način bi se omogućilo aktivno sudjelovanje mladih ljudi u kulturi, a što bi utjecalo na obrazovni, društveni i ekonomski razvoj naše zemlje. (O)čuvanje kulturnoga naslijeda, kulturnih vrijednosti i historije, njegovanje identiteta i povezanosti među ljudima imperativ je razvijenih društava, ali i naša obaveza prema sebi i budućim generacijama.

Krajišnička pisma pripadaju segmentu autohtonih materijalnih i duhovnih kulturnih dobara naše sačuvane prošlosti sa etičkim, kulturnohistorijskim i društvenim vrijednostima. Ona izravno

svjedoče o načinu života vremena u kojem su nastajala. Ostavila su vrijedan i neizbrisiv trag u bosanskohercegovačkoj kulturnoj prošlosti i pripadaju našem nacionalnom baštinstvu.

Fond *Krajišnička pisma* koji se čuva u državnome arhivu u Dubrovniku pod sign. HR-DAD-1984^a, HR-DAD-1984^b i HR-DAD-1984^c sadrži vrijednu zbirku pisama pisanih većinom bosanskim jezikom, a obuhvaćaju razdoblje od 16. do 18. stoljeća, u tri sveska. Ona su dio našeg sveukupnog naslijeđa iz kojega iščitavamo važne podatke za proučavanje historije bosanskoga književnog jezika, ali i drugih književnih i standardnih jezika izraslih na štokavštini. Oni kojima je bliska historijska dijalektologija ili onomastika u krajišničkim pismima nalaze obilje građe, a historičari, historičari prava, historičari društvenih odnosa, historičari književnosti i dr. imaju izvore važne za istraživanje brojnih problema bosanskohercegovačkih i širih prostora za vrijeme Osmanske vlasti.

0.1. Dosadašnja istraživanja o krajišničkim pismima

Dosadašnja istraživanja o krajišničkim pismima posebno su istakla njihov književnohistorijski značaj. Jezik krajišničkih pisama ispitala je Lejla Nakaš u objavljenoj studiji *Jezik i grafija krajišničkih pisama* (2010). S aspekta historijske dijalektologije i historijske gramatike dijalekatskim osobinama krajišničkih pisama bavio se Asim Peco u radu *Neke fonetske osobine u pismima hercegovačkih muslimana* (1953) i studijama: *Ikavsko-štakavski govor zapadne Hercegovine* (1986), *Jezik pisama begova istočne Hercegovine i Bosanske Krajinе* (2005) i *Ikavsko-čakavski govor zapadne Bosne* (Dio I) (2007:III). Književni aspekt i povezanost krajišničkih pisama s epikom isticao je Muhsin Rizvić u radu *Pisma muslimanskih krajišnika pisana bosančicom od XVI do sredine XIX stoljeća kao oblik stare epistolarne književnosti* (1976). Dževad Jahić jezički izraz u krajišničkim pismima povezuje s folklornom koine u svojoj knjizi *Bošnjački narod i njegov jezik* (1999) dok Muhamed Nezirović u svojoj zbirci *Krajišnička pisma* (2004) i u članku *Romanizmi u bosanskom jeziku* (1999) piše o romanskom i drugim superstratima uz prisustvo dijalekatskih crta u krajišničkim pismima, posebno ističući kulturološku domenu. Kulturološki

aspekt iznose još Fehim Efendić u članku *Ćirilska prepiska bosanskih Muslimana sa Dubrovačkom republikom* (1939) i Muhsin Rizvić u studiji *Bosna i Bošnjaci – jezik i pismo* (1996).

0.2. Razvoj bosanskohercegovačkih imena i prezimena

Predmet ovoga istraživanja su krajišnička pisma koja su nastala u 17. stoljeću. Ona su puna historijskih i kulturnohistorijskih podataka, važnih za različita filološka istraživanja, bez obzira što je „dosta maleno razdoblje u razvoju jednoga jezika“ (Martinet 1982:115). Nastajala su u susretu različitih kultura i u neposrednim jezičnim dodirima. Poseban segment za filologe predstavljaju onomastička istraživanja, koja se dijele na toponimiju, antroponimiju i kremonime. Zbirka krajišničkih pisama koja se nalazi u Dubrovačkome državnom arhivu obuhvaća tri sveska, a za ovaj rad smo se ograničili na dva sveska: HR-DAD pod sign. 1984^a i HR-DAD sign. 1984^b koji sadrže 314 pisama iz 17. stoljeća. Odlučili smo se ekscerpirati onimiju iz tih pisama, dok u ovome radu donosimo samo dio onomastičke građe i to antroponimije koja je dio onomastike koja se bavi proučavanjem antroponima – ličnih imena, prezimena i nadimaka, tj. antroponimija izučava porijeklo, način oblikovanja, nastanak i značenje ličnoga imena.

Lično ime najstarija je antroponimija kategorija, jer su se ljudi od svoga iskona imenovali ličnim imenom. Najstarije lično ime nalazimo u starozavjetnom kazivanju Petoknjižja i u Kur'anu pa „Adam / Adem je predstavljen kao prvi čovjek, kojeg je Uzvišeni, prema starozavjetnoj verziji, po Svome liku, a, po kur'anskoj, u najljepšem obliku, stvorio.“ (Turbić-Hadžagić & Musić 2018: 39). Razvojem svijeta i društva u višeljudnoj zajednici ime više nije bilo dovoljno za tačnu identifikaciju. Tako se kod nas još u 12. stoljeću, u srednjovjekovnoj Bosni ličnojednoimenska formula proširuje apelativom za oznaku društvenoga ili crkvenoga statusa: *arhandel Mihajlo* (Vego 1962: 30, Zb. I, sl. 14) te rodbinskoga odnosa *sin Bre-tov* (Vego 1962: 30, Zb. I, sl. 14). Zabilježene jednoimenske formule (jedno ime) bit će proširene u dvoimenske formule (dva imena) i to: ime i dodatak uz ime, tj. bosnizirani hipokoristik kao nadimak za definiranje drugoga dijela imenske formule (pretprezime)

– *Draže Ohumčanin* (Vego 1970: 66, Zb. IV, sl. 252) ili *Desin Ratničević* (v. Vego 1970: 70, Zb. IV, sl. 254). Taj drugi dio imenske formule, tj. pretprezimena u 12. stoljeću još uvijek su nenasljedna i nestalna, ali predstavljaju začetak onih prezimena koja će se kontinuirano javljajti i nasljeđivati te u narednim stoljećima prerasti u nasljedna i stalna prezimena: *Pavlović, Radovanić, Radovanović, Stipanović, Tvrtković, Vlahović, Vlatković, Vukčić* (Turbić-Hadžagić & Musić 2018). Ova i slična prezimena srednjovjekovne bosanske vlastele, „čiji su potomci ušli u feudalni sloj osmanskog društva, zadržali su ranija prezimena, tako da su neka od njih nastavila egzistenciju i od druge polovine 15. stoljeća. To je slučaj s potomcima Heraka Vranješa, čiji sin se zvao Ibrahim Vranješević, zatim Vlahovićima, Borovinama, Stančićima, Vilićima, Starčićima, Obrenovićima (potomcima Petra sina Obrenova), Borovinićima, Ljubovićima, Vranješima, Kopčićima, Boljanićima, Vukovićima-Desisalićima, Dugalićima, Opukovićima ili pak onima koji su uspješnim vojnim ili administrativnim karijerama ušli u najviše slojeve osmanskog društva, poput Sokolovića (Sokolu).“ (Husić 2017: 66). Većina srednjovjekovnih prezimena patronimskoga su i manje toponimskoga porijekla. Dio srednjovjekovne vlastele i njihovih potomaka dobijaju „‘orientalizirana’ prezimena, kao što su *Atlagići* (Atlu), *Alajbegovići*, *Begovići*, *Omerbegovići*, *Skenderpašići*, *Malkoči*, *Bajezidagići*, *Ajaspašići*, bez obzira do kojeg stupnja u strukturi društva su napredovali.“ (Husić 2017: 66). Prezimena će se jasnije i intenzivnije javiti u ranome 16. stoljeću: *Skenderpašić*, *Bajezidagić*, *Dugalić*, *Sokolović* (Bašagić 1900). Potvrde prezimena nalazimo i kod Evlike Čelebije, koji je 1660. godine u Sarajevu zabilježio prezimena: *Ljubić, Filipović, Koskić, Lafić, Ćović, Junić, Dešić, ...* (Čelebija 1979: 117).

Uspostavom zakonskih uredbi početkom 19. stoljeća lično ime i prezime postalo je obavezno dok nadimak nikad nije bio služben, tj. nikad nije bio obavezan. Tako i danas Zakonom o ličnom imenu (i prezimenu) bosanskohercegovačka službena imenska formula se sastoji od ličnoga imena i prezimena.

1. Antroponimija u krajišničkim pismima (imena i prezimena)

Ličnoimenske i prezimenske potvrde u krajišničkim pismima iz 17. st., a pod sign. 1984^a i 1984^b pružaju raznovrsne podatke. Za onomastičare su najzanimljiviji antroponimijski (lična imena, prezimena i nadimci) i toponimijski (imena naselja) podaci, a nas zanimaju prvi. Dakle, odabirom naslovne teme, u nastavku će biti riječi o potvrđenim ličnim imenima i prezimenima u krajišničkim pismima.

1.1. Lična imena

Lična imena spadaju u najstarije jezičke podatke. S obzirom na tvorbenu strukturu, lična imena u krajišničkim pismima potvrđena su u neizvedenome obliku: *Ahmet, Antun, Arslan, Emin, Hasan, Husein, Ibrahim, Isak, Ivan, Jahja, Luka, Marko, Mehmed, Muhamed, Muharem, Mustafa, Nikola, Omer, Osman, Petar, Redžep, Resul, Sulejman, Šaban*; u izvedenome obliku: *Alaga, Alibeg, Asanaga, Ibrahimaga, Kasumbeg, Mahmutaga, Mehmedbeg, Omeraga, Salihaga, Šahinaga* i u skraćenome obliku: *Ali, Bego, Boža, Cvitko/Cvjetko, Frano, Mato, Musli, Niko, Pero, Rafo, Salko, Tomko*.

Pored izvedenih ličnih imena s titulom, tu su i neizvedena lična imena pored kojih je odvojeno zapisana jedna od titula, što je bilo uobičajno u ličnoimenskom sistemu toga vremena: *Ahmet čehaja, Ahmet paša, Hasan beg, Ibrahim kapetan, Ibrahim paša, Mehmed Čelebija¹, Omer Čelebija, Omer paša, Redžep paša, Resul aga*, potom skraćena lična imena pored kojih je, također, odvojeno zapisana titula uz ime: *Ali beg, Musli efendija*. Kadšto se pojavljuje prezime u funkciji imena: *Dizdar aga*.

¹ Za vrijeme Osmanlija u turskom jeziku ova riječ je „imala značenje: princ; knez; poglavica i sultanovi sinovi su je stavljali uz svoje rođeno ime kao titulu ili nadimak.“ (Smailović 1990: 183) sl. i Škaljić 1966:169.

1.2. Prezimena

Prezime je najmlađa antroponimiska kategorija koja se pojavila s razvojem društva i društvenih odnosa za precizn(ij)u identifikaciju. U 17. stoljeću korpus krajišničkih pisama pokazuje masovniju pojavu stalnih i nepromijenjenih nasljednih prezimena sa različitim motivacijama i tvorbenim strukturama.

Prezime	Motivacija	Potvrda u pismu
Agić	< titula <i>ag(a)-</i> [tur. aga 'stariji gospodin, starješina, prvak, zapovjednik, službena vojna i civilna titula'] + -ić	1675; sign. 1984 ^a , br. 12 ^a
Ahmetagić	< lično muško ime + titula <i>Ahmet-</i> + <i>-ag(a)-</i> [ar. Ahmäd 'puno pohvaljeni, najpohvaljeniji' + tur. aga] + -ić	17. st.; sign. 1984 ^b , br. 27 ^b
Andretić ²	< hipokoristik ličnoga muškog imena <i>Andre-</i> [<i>Andre</i> < Andrija (< lat. Andreas ← grč. Andréas)' hrabar, muževan'] + -(t)- + ić	17. st.; sign. 1984 ^b , br. 28 ^b
Arslanagić	< muško lično ime + titula <i>Arslan-</i> + <i>-ag(a)-</i> [< tur. arslan 'lav' + tur. aga] + -ić	17. st.; sign. 1984 ^b , br. 42 ^b
Baletin	< muško lično ime <i>Bale-</i> [< grč. Balthásar ← hebr.'jedan od tri sveta kralja, nejasno je značenje imena: savjetnik?] + -(t)- + -in	17. st.; sign. 1984 ^b , br. 24 ^b
Bašić	< titula, zanimanje <i>Baš(a)-</i> [< tur. başa 'poglavar, starješina; odličnik, prvak', 2. titula odličnijih ili imućnijih građana: <i>Ibrahim-baša</i> , 3. titula janjičara] + -ić.	17. st.; sign. 1984 ^b , br. 61 ^b

2 Danas naselje Andretići patronimnog imena na području župe Veprinac u Hrvatskoj.

Ćehajić	< titula, zanimanje ćehaj- [tur. kâhya ← perz. kedhûdâ, kethûdâ: 'gospodar, vlasnik kuće'; 1. Zastupnik vezira ili nekoga velikodostojnjika u Turskoj carevini, 2. starješina, prvak] + -ić.	17. st.; sign. 1984 ^b , br. 54 ^b
Ćurić	< hipokoristik ličnoga muškog imena Ćur- [< grč. Kýrilloς ← kýrios 'gospodar'] + -ić	17. st.; sign. 1984 ^a , br. 23 ^a 17. st.; sign. 1984 ^b , br. 28 ^b
Ćurkov	< hipokoristik ličnoga muškog imena Ćur(k)- [< grč. Kýrilloς ← kýrios 'gospodar'] + -ov	17. st.; sign. 1984 ^b , br. 41 ^b
Danilović	< lično muško ime Danil- [< hebr. dāniēl 'Bog je moj sudija'] + ović	17. st.; sign. 1984 ^b , br. 28 ^b
Dizdar	< zanimanje dizdar [< tur. dizdar < pers. dīzdār 'tvrdava ili utvrđeni grad'; zapovjednik tvrdave ili utvrđenoga grada']	17. st.; sign. 1984 ^a , br. 15 ^a , br. 17 ^a i br. 18 ^a
Duraković	< lično muško ime Durak- [< tur. durak 'čvrst, postojan, stalân'] + -ović	17. st.; sign. 1984 ^b , br. 15 ^b
Ferizović	< lično muško ime Feriz- [< tur. Firuz < ar. Fírūz < pers. pírūz 'sretan, sretni'] + -ović	17. st.; sign. 1984 ^b , br. 91 ^b
Hadžagić	< titula + titula hadž(i)- + -ag(a)- [tur. hacı ← ar. hāgg̃ < part. ak. gl. hāgg̃a 'onaj musliman koji je obavio haddždž, tj. bio na hodočašću u Meku zbog obavljanja hadždža, a kod hrišćana onaj koji je išao na poklonjenje Hristovu grobu u Jerusalimu' + tur. aga] + -ić	17. st.; sign. 1984 ^a , br. 55 ^a , br. 68 ^a i br. 81 ^a
Ibrahimagić	< muško lično ime + titula Ibrahim- + -ag(a)- [ar. Ibrāhīm ← hebr. ābhrāhām 'otac je uzvišen, otac mnštva' + tur. aga] + -ić	17. st.; sign. 1984 ^a , br. 49 ^a 17. st.; sign. 1984 ^b , br. 53 ^b i br. 92 ^b

Kadić	< zanimanje Kad- [tur. kadı ← ar. qāḍī, qāḍin ← qaḍā, qdý 'suditi'] + -ić	17. st.; sign. 1984 ^b , br. 69 ^b
Pavlićević	< lično muško ime Pav(e)l- [lat. Paulus + -ić] + -ević	17. st.; sign. 1984 ^b , br. 27 ^b
Resulbegović	< hipokoristik ličnoga imena + titula Resul- + -beg- [tur. resulullah ← arap. räsūlūlläh ← räsul + tur. bey 'drugo ime za Božijeg poslanika Muhammeda + plemič, plemička titula, gospodin ili zapovjednik] + -ović	17. st.; sign. 1984 ^b , br. 46 ^b , br. 62 ^b , br. 65 ^b , br. 70 ^b , br. 76 ^b , br. 85 ^b i br. 109 ^b
Sarajlija	< etnik Sarajli- [tur. saraylı ← perz. serāy + tur. suf -lı 'sarajevski; saray: dvor, palača'] + -ja	17. st.; sign. 1984 ^a , br. 157 ^a
Sulejmanagić	< muško lično ime + titula Sulejman- + -ag(a)- [ar. Sulāymān ← hebr. š'lomo / šəlomo / šəlomoh 'miroljubiv, dijet mira' + tur. aga] + -ić	1678; sign. 1984 ^a , br. 14 ^a

U prezimenskom fondu krajišničkih pisama nalazimo prezime na četiriju motivacijskih skupina. Najviše je prezimena koja su motivirana ličnim imenima dok je manje onih koji u svojoj strukturi imaju naziv etnika, zanimanja i titulu.

Preovladavaju prezimena koja su nastala sufikslanom tvorbom: *Agić, Ahmetagić, Andretić, Arslanagić, Bašić, Ćehajić, Ćurić, Ćurkov, Danilović, Duraković, Ferizović, Hadžagić, Ibrahimagić, Kadić, Pavlićević, Resulbegović, Sarajlija, Sulejmanagić*, a rijetka su prezimena s nesufiksalnom tvorbom, samo jedno: *Dizdar*.

U tvorbi sufiksalnih prezimena u prezentiranome korpusu sudjeluju sufiksi: *-ić, -(i)ja, -in, -ević, -ov i -ović*. Najfrekventniji je sufiks *-ić*, a kadšto se pojavljuju i sufiksi *-(i)ja, -in i -ov* svedeni na samo po jedno prezime: *Sarajlija, Baletin* i *Ćurkov*.

Prezimena koja u osnovi imaju ime Božijeg poslanika i ugrađenu titulu u prezime (titula je srasla s ličnim imenom), nastala su sufiksalnom tvorbom (npr. *Ibrahimagić, Sulejmanagić*), kao i prezimena nastala od hipokoristika drugoga ličnoga imena Božijega poslanika

Muhammeda i titule ugrađene u prezime (npr. *Resulbegović*). Dalje, osnovu prezimena čine biblijska i svetačka imena (npr. *Andretić, Baletin, Danilović*), potom orijentalna imena (npr. *Ahmetagić, Ferizović*), etnici (npr. *Sarajlija*), titule i zanimanja (npr. *Bašić, Dizdar, Kadić*) te prezimena koja su derivirana iz dviju titula (npr. *Hadžagić*).

Osim što su lična imena bila najčešća motivacija za nastanak prezimena u korpusu krajišničkih pisama, nalazimo ih i u osnova ma bosanskohercegovačkih ojkonima (npr. *Durakovići kod Vlasenice*). Titule i zanimanja, također, nalazimo u osnovama ojkonima (npr. *Agići kod Dervente, Bašići kod Gacka, Bašići kod Kaknja, Kadića brdo kod Sokoca,...*).

Prezimena koja su motivirana titulom ili zanimanjem važna su, jer nam prenose i daju informacije o postojanju određenih zanimanja i titula u našoj prošlosti, a koja su izumrla: *baša, dizdar, kadija,...* Titule i zanimanja su u početku bila zapisana uz lična imena, a potom ugrađena u prezimena. Zahvaljujući takvim prezimenima, deriviranim iz titula ili zanimanja, a koja i danas egzistiraju (npr. *Agić, Bašić, Dizdar,...*) i dalje žive sjećanja na našu prošlost. Ona na osoben način svjedoče o načinu života vremena u kojem su nastala, te su ostavila neizbrisiv trag u bosanskohercegovačkoj kulturnoj prošlosti.

Iz antroponima zasvjedočenih u krajišničkim pismima u 17. stoljeću iščitavamo podatke o povjesnim, kulturnim, društvenim i drugim činjenicama vezanim za bosanskohercegovačku prošlost i sadašnjost.

2. Zaključak

Uzbaštinjena bosanička krajišnička pisma od iznimnoga su značaja u književnohistorijskim, kulturnohistorijskim i jezikoslovno-historijskim relacijama, kao kulturna tekovina jednoga razdoblja u našoj prošlosti. U današnje vrijeme naslijedena baština nam je dostupna i otvara nam mnoge aspekte naših prošlih kultura. Dosad istraženi korpus pokazuje da je najviše krajišničkih pisama nastalo u komunikaciji Krajišnika sa Dubrovnikom, Herceg Novim te Makaškim primorjem i zaleđem.

Krajišnička pisma su prvorazredan izvor za onomastička istraživanja, za istraživanja historije bosanskoga jezika i nezamjenljiv su izvor historijske zbilje u svakodnevnom životu Krajišnika.

Bosanski ličnoimeni sistem u početku čine latinska, a potom imena grčkoga i slavenskoga porijekla do kraja srednjovjekovne Bosne. U taj suživot sistema triju jednoimenih i dvoimenih formula, nastankom novih prilika u društvenom okruženju, ulaze orijentalna imena koja se prilagođavaju bosanskomu jeziku stvarajući sliku historije i kulturu naroda koji ih oblikuje.

Budući da antroponimija krajišničkih pisama dosad nije bila predmetom specijaliziranih onomastičkih istraživanja, može se očekivati u budućnosti precizno sistemsko iščitavanja onomastičkih podataka koji se nalaze u korpusu krajišničkih pisama od samih početaka njihova nastanka. Takva precizna onomastička istraživanja poslužit će u popunjavanju slike bosanskohercegovačke historijske onomastike.

Izvori

1. Krajišnička pisma: Državni arhiv u Dubrovniku; *svezak I*, sign. HR-DAD 1984^a; *svezak II*, sign. HR-DAD 1984^b; *svezak III*, sign. HR-DAD 1984^c.

Internetski izvori

1. <http://www.arhivtk.ba/wp-content/uploads/2015/01/Konvencija-o-zastiti-svjetske-kulturne-i-prirodne-bastine.pdf> (11. 12. 2018)
2. <http://www.unesco.org/culture/laws/hague/1954> (14. 12. 2018)

Literatura

1. Bašagić, Safvet beg 1900. *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od g. 1463.-1850.)*. Sarajevo: Vlastita naklada.
2. Cifrić, Ivan 2014. Očuvanje baštine u kontekstu Europske Unije, *Adrias*, Split: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, No. 20, 9-19.
3. Čelebija, Evlija (1979) 1954. i 1957. *Putopis, knj. I i II*. Sarajevo: Svjetlost.
3. Čelić, Džemal 1982. -u: *Pisana riječ u Bosni i Hercegovini. Od najstarijih vremena do 1918. godine*, Sarajevo: Veselin Masleša.
4. Damjanović, Stjepan 2002. *Slovo iskona. Staroslavenska/staročravatska čitanka*, Matica hrvatska, Zagreb.
5. Efendić, Fehim 1939. Ćirilska prepiska bosanskih Muslimana sa Dubrovačkom republikom -u: *Gajret* 13, 236-238.
6. *Familien Namen: Herkunft und Bedeutung* (priredili Rosa i Volker Kohlheim) 2000. Duden-Sprachberatung. Mannheim: Bibliographisches Institut, F. A. Brockhaus AG.
7. Gavazzi, Milan 1978. *Vrela i subbine narodnih tradicija: Kroz prostore, vremena i ljude*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
8. Husić, Aladin 2017. Nastanak, razvitak i upotreba prezimena u razdoblju osmanske vlasti u Bosni i susjednim zemljama -u: Kozličić Mithat & Adem Salihagić, *Salihagići iz Bilaja. Rodoslovni historijski put*, Bihać: Grafičar.
9. Jahić, Dževad 1999. *Bošnjački narod i njegov jezik*, Trilogija o bosanskom jeziku, knj. I, Sarajevo: Ljiljan.
10. Jahić, Dževad 1999. *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*, Trilogija o bosanskom jeziku, knj. II, Sarajevo: Ljiljan.
11. Maglajlić, Munib 2000. Skica za pregled bošnjačke književnosti. *Znakovi vremena*, vol. 3, dvobroj 7-8, Sarajevo (180-202).
12. Martinet, Andre 1982. *Osnove opće lingvistike*, Zagreb.

13. Nakaš, Lejla 2010. *Jezik i grafija krajišničkih pisama*, Sarajevo: Slavistički komitet.
14. Nakaš, Lejla 2011. *Bosanska čirilična pisma. Bosnian Cyrillic letters. Izbor / Selected by Lejla Nakaš*, Sarajevo: Međunarodni Forum Bosne.
15. Nezirović, Muhamed (1999), Romanizmi u bosanskom jeziku -u: *Simpozij o bosanskom jeziku*, Posebna izdanja, knj. 10, Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu, 135-153.
16. Nezirović, Muhamed 2004. *Krajišnička pisma*, Odabroa i priredio Muhamed Nezirović, Sarajevo: BZK Preporod.
17. Nikonov, Vladimir Andreevič 1974. *Imja i običestvo*, Moskva: Akademija nauk SSSR.
18. Peco, Asim 1953. Neke fonetske osobine u pismima hercego-vačkih muslimana. *Ogledi 2*, Beograd: Naučna knjiga, 93-109.
19. Peco, Asim 1986. *Ikavsko-štakavski govor i zapadne Hercegovine*, Djela ANUBiH, knj. LXI, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 35, Sarajevo.
20. Peco, Asim 2005. *Jezik pisama begova istočne Hercegovine i Bosanske Krajine -u: Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orientalne studije, Oslo.
21. Peco, Asim 2007: III. *Ikavsko-štakavski govor i zapadne Bosne*, Dio I, Uvod i Fonetika, Bosansko filološko društvo: Akademija nauka i umjetnosti BiH, Izabrana djela Asima Pece, knj. 3.
22. Pešikan, Mitar 1969. Razlikovanje vlastitih i apelativnih imena -u: *Naš jezik*, knjiga XVII, sveska 5, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd.
23. Rizvić, Muhsin 1976. *Pisma muslimanskih krajišnika pisana bosancicom od XVI do sredine XIX stoljeća kao oblik stare epistolarnе književnosti -u: Godišnjak odjeljenja za književnost*, V, Sarajevo: Institut za jezik i književnost, 217-264.
24. Rizvić, Muhsin 1996. *Bosna i Bošnjaci – jezik i pismo*, Sarajevo: Preporod.

25. Smailović, Ismet 1990. *Muslimanska imena orijentalnoga porijekla u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo.
26. Škaljić, Abdulah. 1966. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo.
27. Šimunović, Petar. 1985. *Naša prezimena: porijeklo, značenje, rasprostranjenost*, Zagreb: Matica hrvatska.
28. Turbić-Hadžagić, Amira 2004. Paleografske osobitosti ktitorsko-nadgrobnog natpisa sudije Gradiše, *Zbornik radova*, Tuzla, Vol. 31, br. 5, 85-93.
29. Turbić-Hadžagić, Amira 2005. Latinična transliteracija krajišničkih pisama, *Gradovrh, Časopis za književno-jezična, društvena i prirodoznanstvena pitanja*, Tuzla, Matica hrvatska, 115-121.
30. Turbić-Hadžagić, Amira, Kasumović, Ahmet, Imamović, Adisa 2005. Latinična transliteracija i transkripcija Pisma Omer-age Sulejmanagića Dubrovniku (krajiško pismo), *Zbornik radova*, Tuzla, Vol. 31, br. 6, 429-433.
31. Turbić-Hadžagić, Amira 2006. Jezične osobitosti krajišničkih pisama 17. stoljeća, *Riječki filološki dani, knj. 6*, (Zbornik rada s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani održanoga u Rijeci od 18. do 20. studenoga 2004), Rijeka, 285-296.
32. Turbić-Hadžagić, Amira 2009. Prilog kulturnoj baštini: dva krajišnička pisma iz 17. stoljeća, *LINGUA MONTENEGRINA, Časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja*, Cetinje, br. 4, 61-68.
33. Turbić-Hadžagić, Amira, Elvir Musić 2018. *Bosanskohercegovačka prezimena I. Prezimena po navjestiteljima Božije riječi*, Zagreb: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju.
34. Vego, Marko. *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1962 (knj. I), 1964 (knj. II i III), 1970 (knj. IV).

Dr. sci. Amira Turbić-Hadžagić
Department of Bosnian Language and Literature
Faculty of Philosophy University of Tuzla

KRAJINA LETTERS: OUR MULTY-CENTURY INHERITANCE WITH A VIEW ON ANTHROPONOMY

Summary

There has been an important corpus of textual matter in Bosnian Cyrillic, originating from the communication of the people from Krajina with Dubrovnik. The handwriting fund of Krajina letters, kept in the State Archive in Dubrovnik, contains a valuable collection of Cyrillic, Latin and Arabic letters dating from 16th to 18th century, mostly written in the Bosnian language. Those letters are the historical fount for the research in history, legal history, and language, and a particularly stimulating source for antroponymic research. The aim of the research is to give a contribution to a better understanding of our multy-century inheritance with a view on anthroponomy during the Ottoman Empire presence in Balkans.

Keywords: Krajina letters, Bosnian language, Cyrillic, Bosnian Cyrillic, antroponymy.

Mr. sci. Osman Lavić
Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu

RUKOPISI TUZLANSKE REGIJE U GAZI HUSREV-BEGOVOJ BIBLIOTECI

Sažetak

Gazi Husrev-begova biblioteka u svojim fondovima čuva 10.585 kodeksa rukopisa, preko 10.000 dokumenata na osmanskom turskom jeziku, te drugu dokumentacionu građu, značajnu za proučavanje kulturne historije Bosne i Hercegovine. Među ovom građom nalaze se i rukopisi s područja tuzlanske regije, koji će u ovom radu biti predstavljeni. Ovi rukopisi su sačuvani u porodičnim, ličnim i džamijskim bibliotekama, koje su egzistirale na području sjeveroistočne Bosne. Od njih ovdje posebno ističemo biblioteku Halil-ef. Trepanića u Gračanici, kolekcije rukopisa Murad-kapetana i Bekir-kapetana Gradaščevića, školsku biblioteku Svirac medrese u Gradačcu, biblioteku Muhameda Šefket-efendije Kurta iz Tuzle, te džamijsku biblioteku Gradske džamije u Tuzli. Samo dvadesetak kodeksa rukopisa posjeduju bilješku da su prepisani u nekoj od tuzlanskih medresa. Najstariji od njih je moralnoetičko djelo *Ta'līm al-muta'allim*, koje je prepisao Hasan, sin Gazanferov, u Bali-begovoj medresi u Donjoj Tuzli 1029/1619. godine.

Ključne riječi: Tuzla, islamski rukopisi, biblioteke, Halil-ef. Trešanić, Šefket-ef. Kurt, Bali-begova medresa.

Uvod

Jedan od osnovnih izvora za proučavanje opće, a posebno kulturne historije Bosne i Hercegovine pod osmanskom vlašću, jesu, svakako, dokumenti sačuvani iz tog perioda. To se, prije svega, odnosi na arhivsku građu na osmanskom turskom jeziku, nastalu korespondencijom različitih nivoa vlasti, zatim vakufname, vasijetname, te pisana, komentarisana ili prepisana djela na jednom od orijentalnih jezika, kao i alhamijado književnost. Značaj rukopisnih djela posebno dolazi do izražaja u proučavanju kulturne historije, odnosno odgojno-obrazovnih institucija na jednom području. Gazi Husrev-begova biblioteka predstavlja pravu riznicu ovoga dokumentacionog naslijeda u formi pisanih dokumenata, posebno rukopisa.

U Bosni i Hercegovini je za vrijeme osmanske uprave bilo preko stotinu medresa u kojima se odvijao odgojno-obrazovni proces. Ovaj proces se, osim u medresama, odvijao i u drugim vjersko-obrazovnim institucijama, kao što su mektebi, muallimhane, džamije, biblioteke, tekije, hanikahi, ruždije i kiraethane. U središtu odgojno-obrazovnog procesa u ovim institucijama bila je rukopisna knjiga. Do danas je u Bosni i Hercegovini sačuvano oko 30.000 kodeksa rukopisa koji su se upotrebljavali u ovim institucijama. To je, kako su pokazala istaživanja, tek 5% od stvarnog broja rukopisne knjige, koja je bila u upotrebi na prostoru Bosne i Hercegovine u osmanskom periodu.

Najveći dio društvenih institucija u Osmanskom carstvu bio je utemeljen na vakufu. To se odnosi na obrazovanje, infrastrukturu, socijalnu politiku, zdravstvo i druge važne oblasti društvenog života. Državni aparat je samo kontrolisao njihov rad i djelovanje. Slabljnjem institucije vakufa, gasile su se i ove ustanove odgojno-obrazovnog procesa (medrese, mektebi, biblioteke, tekije), a knjiga, ono što je preživjelo razne nedaće kao što su ratovi, požari, poplave, pljačke, našu nebrigu ili predrasude, koncentrisana je u veće regionalne centre, koji su još imali toliko ekonomske moći da uskladište i čuvaju ovu građu.

Rukopisna građa s područja srednje Bosne koncentrisana je u Elči Ibrahim-pašinoj medresi u Travniku, dok je Karađoz-begova

medresa u Mostaru postala mjesto u kojem su preživjeli rukopisi hercegovačke regije. Rukopisi fočanske regije bili su smješteni u biblioteci Memišah-begove i Osman-kapetanove medrese, da bi, kasnije, sve ove kolekcije utočište našle u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu.

Kad je tuzlanski region u pitanju, nije postojala središnja, regionalna institucija, odnosno biblioteka u kojoj su bili pohranjeni rukopisi ove regije. Rukopisna građa, odnosno, ono što je preostalo, sačuvana je u ličnim i porodičnim bibliotekama i kakve su bile biblioteke Halil-ef. Trepanića iz Gračanice, biblioteke Murat-kapetana i Bekir-kapetana Gradaščevića iz Gradačca, biblioteka Fadil-paše Šerifovića, kao i biblioteka tuzlanskog muftije Muhameda Ševket-ef. Kurta iz Tuzle. Bibliotečka građa ovih biblioteka danas se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, te, s obzirom na činjenicu da su svi rukopisi katalogizirani, možemo izdvojeno govoriti o njihovoj strukturi, sadržaju i drugim karakteristikama.

Biblioteka Halil-ef. Trepanića

Biblioteka Halil-ef. Trepanića u Gračanici možda je i najveća biblioteka ovog dijela Bosne i Hercegovine u kojoj su skoncentrisani arebički rukopisi. Kao što je poznato, ovu biblioteku je osnovao Halil-ef. Trepanić vakufnamom, napisanom u mjesecu rebiu-l-evvelu 1177/septembru 1763. godine.¹

Vakif je odredio: „Unutar džamije u jednom uglu sagraditi od čerpića sigurnu prostoriju i zatvoriti je željeznim vratima. Moje knjige, nakon što se uvedu u posebne popise, saznanjem suda, složiti u tu prostoriju (...) Moje knjige, koje se čuvaju u džamiji gdje su

1 Halil-ef. je rođen krajem 17. ili početkom 18. stoljeća u Gračanici. Ocu mu je bilo ime Ahmed, a djedu Sulejman. Početno školovanje završio je u nekom od mekteba u Gračanici a dalje nastavio u nekoj medresi većeg ranga. Radio je kao sudski pisar u Beogradu i muderris u Carskoj (Šehrijari) medresi u istom gradu. Umro je između 1177/1763. godine kada je osnovao biblioteku i 1183/1769. godine, kada je prepisana njegova vakufnama, u kojoj ga prepisivač oslovljava sa umrli h. Halil-ef. Nije poznato mjesto gdje je umro i ukopan Halil-ef. Trepanić, da li u haremu svoje džamije, u haremu Bijele džamije ili pak u Beogradu gdje je i službovao.

bezbjedne; tu će stalno stajati i ne smiju se iznositi. Ako se ukaže veća potreba da se neka knjiga iznese, može se iznijeti pod uvjetom, da se upozna kadija i vasinaziri, da se uzme kaucija u dvostrukom iznosu vrijednosti knjige, i to na nekoliko dana i da se opet vrati. (...) Ako se, ne daj Bože, pokaže opasnost od neprijatelja, radi sigurnosti, popakovati knjige u sanduke i u prisustvu mojih nazira sravniti sa popisom, a potom neka kadija zapečati sanduke. Tako zapečaćene sanduke otpremiti u Sarajevo i pohraniti u Bezistan i saznanjem suda predati upravi Bezistana na čuvanje. Poslije, kad se moje knjige budu preuzimale iz Bezistana, ponovo popisati saznanjem sarajevskog kadije, a potom ih vratiti u ranije sagrađenu biblioteku i tamo ih predate. Sarajevskom muftiji, onima koji su moje knjige nadzirali, muderrisu..., a isto tako imamu i muezinima, prema mogućnostima, odrediti plate. Ovo je povjereno kadijama, mutevelliji, vekilu i nazirima.“

U rukopisnoj zbirci Gazi Husrev-begove biblioteke pronašli smo 27 kodeksa, odnosno 65 djela iz prvog fonda Halil-efendijine biblioteke,² od toga tri djela na turskom, a ostala na arapskom jeziku. Što se tematske strukture biblioteke tiče, 34% djela je iz oblasti sufizma, što može ukazivati o vakifovoj sferi zainteresiranosti za ovu tematiku. Još su zastupljena djela iz drugih islamskih disciplina: tefsira, hadisa i fikha po 9%, akaida 7%, arapskog jezika i književnosti 25%, etike 5% i medicine 2%. U Gradačcu su egzistirale tri biblioteke i to porodična biblioteka Gradaščevića (Murat i Bekir-bega), biblioteka Svirac medrese i u XIX stoljeću osnovana biblioteka Fadil-paše Šerifovića.³

2 R-126, R-188, R-569, R-571, R-579, R-750, R-755, R-908, R-1274, R-1620; R-1974, R-2001, R-2053, R-2055 R-2056, R-2306, R-2313, R-3324, R-3325, R-3354, R-3355, R-3357, R-3358, R-3482, R-3484, R-5150, R-7938 i R-8493.

3 Više o ovoj biblioteci vidi: Nusret Kujraković, „Biblioteka Fadil-paše Šerifovića“, *Bosniaca, časopis Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine*, god. 15/2010, br. 15. O orijentalnoj knjizi u Gradačcu vidi također: Osman Lavić, „Orijentalno-islamska knjiga u Gradačcu“, *Kulturno historijsko naslijeđe Gradačca, zbornik radova sa naučnog skupa Gradačac 28. maj 2016*, Gradačac, 2017, 203-209.

Biblioteka Muhameda Ševket-efendije Kurta

Tuzlanski muftija Muhamed Ševket-efendija Kurt živio je na prelazu iz XIX u XX stoljeće i službovao u Travniku, Banjoj Luci i Tuzli.⁴ U Gazi Husrev-begovoj biblioteci sačuvano je 25 kodeksa rukopisa, odnosno 66 djela koja su bila u njegovom vlasništvu.⁵ Bilješke na ovim rukopisima ne otkrivaju nam ranije vlasnike, mesta prepisa ili druge činjenice na osnovu kojih bi mogli zaključiti da su nastali ili duži period bili na području Tuzle, ili ih je muftija Ševket-ef. na ovo područje sa sobom donio iz mesta gdje je ranije službovao. S obzirom na činjenicu da su u Gazi Husrev-begovu biblioteku preneseni iz ovoga grada u kojem je Muhamed Ševket-ef. Kurt imao posljednju službu, tretirali smo ih kao rukopise tuzlanske regije.

Struktura njegove biblioteke ne odudara bitnije od uobičajene slike u drugim bibliotekama, odnosno kolekcijama rukopisa. Tematski, najviše djela je iz islamskog prava (19), zbirki dova (14), književnosti (7), islamskog vjerovanja (6), etike (4), gramatike

-
- 4 Muhamed Ševket-efendija Kurt, sin Muhameda Fadil-efendije, rođen je u Travniku 1881. godine. Završio je mekteb 1888. godine a nakon toga učio pred ocem u Hadži Alibegovoj medresi i iste godine upisao se u osnovnu školu. Nakon očeve smrti 1893. godine otiašao je u Mostar i upisao se u treći razred ruždije. Godine 1895. upisao se u Gazi Husrev-begovu (Kuršumliju) medresu u Sarajevu, a nakon godinu dana otiašao u Istanbul i pohadao predavanja Ali Fehmi-efendije Džabića i Hasan-efendije Čizmića Livnjaka i od njega 1905. godine dobio idžazet. U Travnik se vratio 1908. godine i odmah bio postavljen za imama i hatiba Hadži Ali-begove džamije i muderrisa istoimene medrese. U Travniku je radio do imenovanja za banjalučkog muftiju 1914. godine. Uz saglasnost Ulema-medžlisa prešao je 1925. godine na položaj tuzlanskog muftije i na toj dužnosti ostao do 1933. godine, kada je izabran za člana Ulema-medžlisa u Sarajevu. U mirovinu je otiašao 1. marta 1936. godine i vratio se u Tuzlu. Umro je 21. juna 1963. godine u Tuzli i ukopan u Kalabića mezarju. Više o Muhamed Ševket-efendiji Kurtu vidi: Alija A. Sadiković, „Merhum Muhammed Ševket ef. Kurt“, *Glasnik VIS-a*, XXVI/1963, br. 9-10, str. 458-460; Refik M. Hadžimehanović, „Tuzlanske muftije“, *Takvim za 1983.*, str. 167-168, Ahmed Mehmedović, *Leksikon bošnjačke uleme*, Sarajevo, 2018, str. 321.
- 5 GHB, R-2411, R-4511, R-4677, R-4680, R-4681, R-4683, R-4694, R- 4696, R-4700, R-4709, R-4724, R-4730, R-4734, R-4778, R-4779, R-4781, R-4782, R-6580, R-6581, R-6605, R-6804, R-7051, R-7826, R-8466, R-9355.

arapskog jezika (3), logike (3), dva *Mushafa*, po dva djela iz tefsira i hadisa, te po jedno djelo iz filozofije, historije, biografije i leksi-kografije. Najzastupljeniji je arapski jezik (59), turski (6) i jedan na perzijskom jeziku.

Jedan kodeks od deset djela bio je u vlasništvu Husejna Vaizovića, unuka i bibliotekara biblioteke Husamudina Vaizovića, koji je tridesetih godina XVI stoljeća osnovao biblioteku u Banjoj Luci. Izdvajamo iznimno lijep prijepis *Mushafa*, nastao početkom XVI stoljeća (1527), koji je Biblioteci poklonila Emina-hanuma, supruga Ševket-efendije Kurta (R-4511).

Na pojedinim rukopisima je u vlasničkom pečatu ispisana genealogija ove porodice: Muḥammad Šawkat ibn Muḥammad Fādil ibn Aḥmad ibn Nūḥ ibn Muḥammad ibn Muḥammad al-Mostārī, zvani Qūrd (GHB, R-4779, R-7826).

Osim rukopisa, Muhamed Ševket-efendija Kurt je posjedovao preko 600 štampanih djela na arapskom, turskom, perzijskom i bosanskom jeziku. Ovaj dio biblioteke se, također, nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, zajedno sa inventarnom knjigom, koju je ispisao Ševket-ef. 1911. godine u Travniku. Popis je ovjeren njegovim ličnim pečatom.

Biblioteku Ševket-efendije Kurta za Gazi Husrev-begovu biblioteku poklonili su njegovi nasljednici, supruga Emina-hanuma (R-4511) i sin Ahmed Kurt 1965. godine (R-6581).

Biblioteka Gradske džamije u Tuzli

U Gazi Husrev-begovoj biblioteci čuva se osam kodeksa rukopisa, koji su bili u sastavu džamijske biblioteke Gradske džamije u Tuzli.⁶ Tematski, tri djela su iz gramatike arapskog jezika, dva iz pravila učenja *Kur'ana* (tedžvida), te po jedno djelo iz historije, islamskog prava, etike, farmacije, sudstva i dova. Od 13 djela, koliko ih ima u ovih osam kodeksa, sedam su na arapskom, a šest na turskom jeziku. Od ovih djela treba istaći primjerak djela *Ahwal*

6 GHB, R-6620, 6619, 6624, 6618, 6622, 6623, 6621, 6616.

Gazewat Bosna od Omer-efendije Novljanina iz XVIII stoljeća.⁷ Sudjeći prema inventarnim brojevima, možemo zaključiti da su svi u isto vrijeme preneseni iz Tuzle i inventarisani u Gazi Husrev-begovoj biblioteci.

Tuzlanskoj regiji pripadaju dva djela drugog reisu-l-uleme Mehmed Teufik-efendije Azabagića, koja je napisao krajem XIX stoljeća na temu hidžre – iseljavanja muslimana iz Bosne i Hercegovine u Tursku, odnosno, krajeve koji su u to vrijeme bili u sastavu Osmanskog carstva. Azabagić je ovu risalu napisao prvo na arapskom jeziku da bi kasnije, u nešto skraćenoj formi, pripremio varijantu i na turskom jeziku, koja je štampana u štampariji Vatan. Gazi Husrev-begova biblioteka posjeduje prijepis arapske varijante ovoga djela, koju je iz autografa prepisao h. Mehmed-ef. Handžić pod indigom u dva primjerka, te autograf turske varijante sa originalnim recenzijama za njeno štampanje.⁸

Rukopisi prepisani u Tuzli

U Gazi Husrev-begovoj biblioteci svega dvadesetak djela ima bilješku da su prepisana u Tuzli ili njenoj okolini. Najstarije od njih je prepisano 1029/1619. godine u Donjoj Tuzli iz pera Hasana, sina Gazanferovog. Riječ je o komentaru na moralno-etičko djelo *Ta'lîm*

7 Djelo je štampano u Istanbulu već 1154/1741. godine, a zatim su štampana još dva izdanja 1293/1876. i 1295/1878. godine. Na latinici su štampana izdanja iz 1977. u Istanbulu i 1979. godine u Ankari. Djelo je prevedeno na njemački, francuski, engleski i švedski, a objavljena su i dva prijevoda na bosanski jezik (preveli i priredili dr. Fehim Nametak i dr. Lamija). Hadžiosmanović, Zenica, 1994., str. 15-96; Ahvaal-igazevat der diyar-i Bosna – Borba Bosne od Omer efendije bosanskog kadije 1736 do 1739, preveo sa staroturskog (osmanlica) jezika H. Galib Hadžić, Sarajevo, 2003.

8 Risala je prevedena na bosanski i engleski jezik. Osman Lavić, „Mehmed Teufik Azabagić, Risala o hidžri“, *Analı GHB*, XV-XVI, str. 197-222; Sumaja Ljevaković, Risahaof Hijra, Sarajevo, 2018, te je na ovu temu do sada urađeno više radova: Osman Lavić, „Iseljavanje Bošnjaka muslimana iz BiH za vrijeme austro-ugarske vladavine i Risala Mehmeda Teufika Azapagića“, *Analı GHB*, XVII-XVIII, str. 123-130; Mustafa Spahić, Osman Lavić, *Reis Mehmed Teufik efendija Azabagić*, Sarajevo, 2013, 277 str.; GHB, R-1343, R-1967, R-905.

*al-muta'allim.*⁹ Slijede dva djela iz šerijatskog nasljednog prava, prepisana od strane nepotpisanog prepisivača, čiji je prijepis završen 1054/1644. godine u Bali-begovoj medresi u Gornjoj Tuzli.¹⁰ Bilježimo još nekoliko rukopisa koji su prepisani u Gornjoj ili Donjoj Tuzli, jedno iz XVII, pet iz XVIII, šest iz XIX i jedno iz XX stoljeća.¹¹ Početkom XVIII stoljeća Hasan, sin Oručev, iz Donje Tuzle, iz Arslan-agine mahale, prepisao je priručnik o islamskom vjerovanju i obredoslovlju. Rukopis je bio u vlasništvu h. hafiza Šemsudina Kavazovića, imama iz Maoče kod Brčkog.¹²

U Tuzli je prepisana i kanunama sultana Sulejmanna Zakonodavca. Prepisao ju je za svoje potrebe Sabri Yahya, sin hadži Ahmedefendije iz Ljubije, 1189/1775. godine (R-1765). Također, 1092/1681. godine Ahmed, sin Ibrahimov iz Gornje Tuzle, prepisao je poemu nepoznatog autora, koja se sastoji od 5.700 bejtova, a oplakuje pogibiju hazreti Husejna na Kerbeli. Rukopis se zadržao na području Tuzle sve do 1982. godine, kada je za Gazi Husrev-begovu biblioteku otkupljen od Avdić Envera iz Tuzle (R-9356). Ovdje bilježimo i prijepis *Mushafa* iz 1249/1833. godine, koji je sačinio Muharem, sin Ahmedov, iz Džinića, mahale u Donjoj Tuzli (R-17), kao i zbirku više djela koju je za svoje potrebe prepisao Mustafa Edib u Gornjoj Tuzli 1214/1798. godine (R-637). Iz XIX stoljeća potječe i prepis djela *Perivoj sretnika* (*Hadīqa as-su'adā'* (حدیۃ السعداء), koji je sačinio Muhammed, sin Ibrahimov, iz Donje Tuzle (R-4689). Početkom XIX stoljeća prepisano je i djelo moralno-etičkog sadržaja, veoma popularno, koje je služilo kao udžbenik u našim medresama, pod naslovom *Waṣīyyetnama-i Birgiwī* (وصی نامه برقوی). Prepisao ga je Muhammed Kaywan Zade iz sela Vukoja u medresi Donja Tuzla 1222/1807. godine (R-9713). Drugo djelo iste sadržine, pod naslovom *al-Maw'iẓa* (propovijedi - vazovi), prepisao je Abdullah, sin Ismailov, Kadri-bašić, u mjestu Bukovica kod Tuzle, ne navodeći godinu prijepisa

9 GHB, R-1477, fol. 46b.

10 Kasim Dobrača, *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 1979, str. 840.

11 GHB, R-3772; R-5650; R-1765; R-8621; R-637; R-2470; R-1915; R-543; R-629; R-17 i R-8259.

12 GHB, R-6524, Dobrača II, 422.

(R-5038). Ovdje želimo skrenuti pažnju na fragment jednog sakka (zbirka obrazaca pisanja raznih vrsta dokumenata) koji se odnose na Tuzlu i koji bi pažljivijim isčitavanjem mogli ponuditi interesantnih podataka iz historije ovoga grada iz XVII stoljeća (R-3091). S istim ciljem ukazujemo na zbirku formulara, kraćih potvrda, isprava, tapija, arzuhala, sudske presude, ovlaštenja i drugog materijala, koji se odnosi na Zvornik i njegovu okolinu u prvoj polovini XIX stoljeća (R-2722, Dobrača, II, 983). Bilježimo još jednog Tuzlaka i to ‘Uzeira, sina Nu’manovog, koji je kao učenik mektebi ruždije u Zvorniku prepisao djelo o tumačenju snova 1279/1862-3. godine (R-7075). Na kraju da spomenemo i *Mushafi-šerif*, koji je poklonila Alija-hanuma Hasanbašić iz sela Ševar – Kiseljak kod Tuzle (R-9957). Da je Tuzla bila mjesto u kojem su se prepisivali islamski rukopisi, svjedoči i veoma lijepo prepisano djelo *Qaṣīdei-burdu*, koju je prepisao Salih u Gornjoj Tuzli 1182/1768. godine (R-5650). Djelo iz arapskog jezika prepisao je Hasan, sin mula Osmanov iz Gornje Tuzle 1226/1811. godine (R-2470)

Odnos prema rukopisnoj knjizi u prošlosti

Već smo naveli dio vakufname Halil-ef. Trepanića, kojom je predviđena posudba knjiga, uz uvjet da se izdaje povjerljivom čitalcu, i to uz znanje mjesnog kadije i vasinazira (kontrolora vakuфа), uz kauciju u dvostrukom iznosu u odnosu na vrijednost knjige, i to samo na par dana. Svaka knjiga je imala svoju procijenjenu vrijednost, koja je uzimana u obzir prilikom posuđivanja knjige, njene eventualne prodaje na javnoj dražbi (muhalefat) ili popisa prilikom ostavinskih rasprava, koje su, nerijetko, vođene na šerijatskim sudovima. Kao ilustraciju, koliko je pažnje poklanjano čuvanju knjige, navodimo bilješku iz jednog rukopisa iz biblioteke Halil-ef. Trepanića. Riječ je o djelu o šerijatskim pravnim propisima za naročite slučajevе pod naslovom *al-Ašbāḥwa an-naẓā’ir* (الأشباه والنظائر). Djelo je bibliotekar ove biblioteke, inače istaknuti muderris Husejn-efendija, posudio na čitanje merhum Omer-efendiji, ovlaštenom za izdavanje fetvi, odnosno, u to vrijeme vršiocu dužnosti muftije u Gračanici. U međuvremenu kuća muftije Omer-efendije stradala je u požaru a s njom i navedeno djelo. Njegov sin Derviš-efendija

nije zaboravio emanet koji je njegov otac, već sada umrli Omer-efendija, preuzeo iz biblioteke Halil-efendije. Nabavio je djelo istog naslova i sadržaja, donio ga, i predao kao odgovarajuću zamjenu za uništeno djelo kod njegovog oca tadašnjem bibliotekaru, muderisu Mustafa-efendiji. Sve ovo svojim pečatom potvrdio je i ovjerio Mustafa Arif, zamjenik kadije u Gračanici 1226/1811. godine.¹³

Zaključak

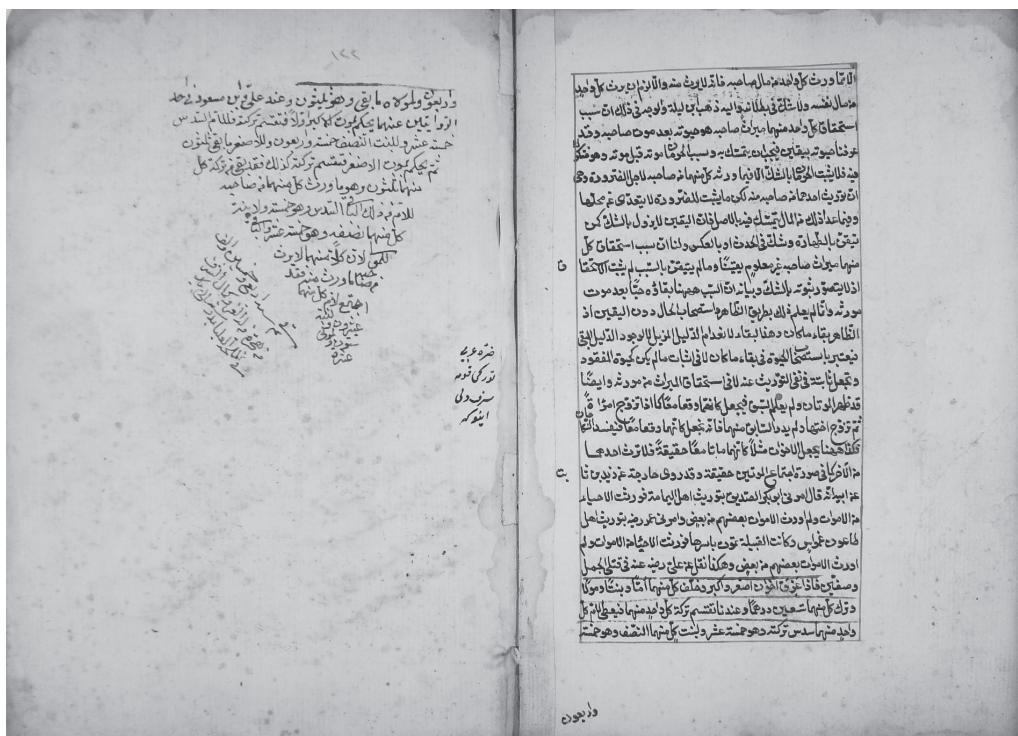
Rukopisna knjiga je bila u upotrebi u odgojno-obrazovnim institucijama tuzlanske regije sve do početka dvadesetog stoljeća. Dolaskom Austro-Ugarske ovu literaturu zamjenjuje štampana knjiga, u početku na arapskom, osmanskom turskom i bosanskom jeziku, štampano arapskim pismom. Tek dvadesetih godina prošlog stoljeća latinična štampa preuzima primat. Arebička literatura (knjige pisane ili štampane arapskim pismom) biva potisnuta i skocentrisana u manje institucionalne ili lične i porodične biblioteke. Na tuzlanskoj regiji takve biblioteke su postojale u Gradačcu, Gračanici, Tuzli, Zvorniku. Međutim, za razliku od drugih područja Bosne i Hercegovine, nije postojala jedna centralna biblioteka u kojoj bi bile skoncentrisane rukopisne knjige te regije, poput Elči Ibrahim-pašine biblioteke u Travniku ili Karađoz-begove biblioteke u Mostaru. To je jedan od razloga što imamo relativno manji broj sačuvanog rukopisnog blaga s ovog područja. Pa i ono što je sačuvano, a danas se nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, svjedoči da je knjiga na području tuzlanske regije cijenjena, prepisivana, dobavljana iz

13 Bilješka se nalazi na fol. 1a rukopisa koji se danas čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu (R-756):

غرادچنيجه محلاتندن پروان محله سنه واقع صاحب الخبرات والحسنات مرحوم ومغفور له الحاج خليل
أفندي بنا ايلديجي جامع شريفنده كتب خان وضع ووقف ايلديجي كتب (...) سابقًا حافظ كتب خانه
مذكور فخر المدرسين حسين أفندين يديندين مدینهه مذبوره ده سابقًا ماذون بالافتاء مرحوم عمر أفندي بر
وجه أمانت أخذ وبقبض ايدو مقدمًا بقضاء الله تعالى خانه سی محرق اولدغی اثناده أشیاه النظائرک آخر اقر
واقع اوله یعندهن محرق اولان اشباھك مثل وبدل اوله رق مرحوم مرقومك اوغلی درویش عمر أفندي مالک
ايلديجي اشبو أشیاه النظائر نسخه سني معرفت شرع وناظري معرفت (...) حافظ كتب خانهه مذكور
مدرس مصطفى أخذينيك حضور شرعه ده تسلیم ومحلته وضع ايلديجي اشبو محله شرع وقید وبرلدي، نفعه
الفقير اليه عز شأنه مصطفى عارف القاضي بقضاء غرادچنيجه خلافة عفي عنه سنة ١٢٢٦.

većih centara raznim putevima i načinima, ali i cijenjena i čuvana. O tome svjedoče biblioteke Halil-ef. Trepanića u Gračanici, Svirac medrese, biblioteka Fadil-paše Šerifovića i kolekcije Murad-bega i Bekir-bega Gradaščevića u Gradačcu, biblioteka Gradske džamije u Tuzli, te medresanska biblioteka u Zvorniku.

Prilozi

1. R-3084. Bilješka o najstarijem sačuvanom prepisu rukopisa na području Tuzle.

Prepisao Hasan, sin Gazanferov, u Bali-begovoj medresi u Donjoj Tuzli 1029/1619. godine.

2. R-4511. *Mushafi-šerif* iz biblioteke Muhamed Ševket-ef. Kurta.
Poklonila Emin-hanuma Kurt 1965. godine.

Izvori

1. Gazi Husrev-begova biblioteka, Fond rukopisa: R-17, R-543, R-629, R-637, R-756, R-905, R-1343, R-1477, R-1765, R-1915, R-1967, R-2470, R-3772, R-4511, R-4779, R-5650, R-6581, R-6616, R-6618, R-6619, R-6620, R-6621, R-6622, R-6623, R-6624, R-7826, R-8240, R-8259, R-8621.

Literatura

1. Dobrača, Kasim, *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo 1979.
2. Hadžijamaković, Muhamed, "Vakfija hadži Halil ef. Trepanića", *Glasnik Islamske zajednice*, XLVII/1984, br. 3.

3. Hadžijamaković, Muhamed, “Vakfija hadži Halil ef. Trpanića”, *Glasnik Islamske zajednice u BiH*, god. XLVII/1984, br. 3.
4. Hadžimehanović, M, Refik, “Tuzlanske muftije”, *Takvim za 1983.*
5. Handžić, Mehmed, “Biblioteka H. Halil efendije u Gračanici”, *Kalendar Gajreta za 1941. godinu*, Sarajevo, 1941.
6. Kujraković, Nusret, “Biblioteka Fadil-paše Šerifovića”, *Bosniaca, časopis Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine*, god. 15/2010, br. 15.
7. Lavić, Osman, “Iseljavanje Bošnjaka muslimana iz BiH za vrijeme austro-ugarske vladavine i Risala Mehmeda Teufika Azapagića”, *Analji GHB*, XVII-XVIII; “Mehmed Teufik Azabagić, Risala o hidžri”, *Analji GHB*, XV-XVI; “Orijentalno-islamska knjiga u Gradačcu”, *Kulturno historijsko naslijeđe Gradačca: zbornik radova sa naučnog skupa Gradačac 28. maj 2016*, Gradačac, 2017; *Biblioteke u Bosni pod osmanskom upravom*, magistarski rad odbranjen na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu, 2013. godine, neobjavljen.
8. Ljevaković, Sumeja, *Risaha of Hijra*, Sarajevo, 2018.
9. Mehmedović, Ahmed, *Leksikon bošnjačke uleme*, Sarajevo, 2018.
10. Sadiković, A. Alija, “Merhum Muhammed Ševket ef. Kurt”, *Glasnik VIS-a*, XXVI/1963, br. 9-10.
11. Spahić, Mustafa, Lavić Osman, *Reis Mehmed Teufik efendija Azabagić*, Sarajevo, 2013, str. 277.
12. Šaković, Edin, “Hadži Halil-efendija Trepanić i njegovi vakufi u Gračanici”, *Gračanički glasnik*, god. V/2000, br. 9.

Mr. sci. Osman Lavić,
Gazi Husrev-beg Library in Sarajevo

MANUSCRIPTS OF TUZLA REGION KEPT IN GAZI HUSREV-BEG LIBRARY

Summary

The collections of the Gazi Husrev-beg Library have preserved 10,585 manuscript codes, over 10,000 documents in the Ottoman Turkish language, and other material documents important for studying the cultural history of Bosnia and Herzegovina. Among these, there are also manuscripts from the Tuzla region, which will be presented in this paper. These manuscripts are preserved in the family, personal and mosques libraries that existed in northeastern Bosnia. Among these, we particularly emphasize the library of Halil-ef. Trepanić in Gračanica, collections of the manuscripts of Murad-Captain and Bekir-Captain Gradaščević, the school library of the SviracMedresa in Gradačac, the library of Muhamed Šefket-efendija Kurt from Tuzla and the mosque library of the City Mosque in Tuzla. Only a handful of manuscript codes have a note that they were copied in one of the Tuzla medresas. The oldest of them is the moral and ethical work of *Ta'lim al-muta'allim*, which were copied by Hasan, son of Gazanfer, in Bali-beg Medresa in Donja Tuzla in the year of 1029/1619.

Keywords: Tuzla, Islamic manuscripts, libraries, Halil-ef. Trešanić, Šefket-ef. Kurt, Bali-beg medresa.

Mr. sci. Almina Alagić
JU Opća biblioteka Tešanj

RUKOPISNA ZBIRKA U JU OPĆA BIBLIOTEKA TEŠANJ

Sažetak

Jedna od najvažnijih zbirki u JU Opća biblioteka Tešanj odnosi se na zbirku arebičkih rukopisa koju posjeduje ova biblioteka. Bit će interesantno propitati tematsku, jezičku i vlasničku strukturu ove zbirke, te obratiti posebnu pažnju na stanje u kojem se zbirka nalazi. Iz ovakve analize će proisteći i eventualni prijedlozi šta je sve potrebno preduzeti da se ova zbirka adekvatno pohrani, eventualno konzervira i restaurira. U radu će se prikazati, ukratko, struktura ove zbirke, s obzirom na činjenicu da do sada o njoj u našoj javnosti nije bilo objavljenih radova. Dat će se kratak prikaz samo nekih djela koji su dio zbirke koju posjedujemo, kao i samom značaju očuvanja kulturno-historijske baštine koju posjedujemo.

Ključne riječi: stari rukopisi, zbirke, medžmua, vakufnama.

Uvod

Uloga biblioteka u širenju pismenosti i duhovne naobrazbe je nesumnjiva i nezaobilazna. U povijesti Bošnjaka one su odigrale važnu ulogu u procesu kulturnog uzdizanja i obrazovnog usavršavanja. Ljubav i poštovanje spram knjige duboko su ukorijenjeni u islamskoj kulturi. U kulturnoj povijesti Bošnjaka poznata je činjenica da su mnogi učeni ljudi uvakufljivali svoje privatne biblioteke, kako bi se njima mogli koristiti i pripadnici šire zajednice. U gradu Tešnju pronalazimo više takvih primjera koji su uveliko doprinijeli duhovnom razvoju grada i njegove okoline.

Krajem XIX stoljeća u Tešnju je živio tešanjski muftija Mustafa Šefki Užičanin. On je svoju privatnu biblioteku, koja se satojala od rukopisa i knjiga, uvakufio gradu Tešnju. M. Ćeman navodi da je 1868. godine Mustafa Ševki Užičanin poklonio – uvakufio svoju biblioteku Tešnju.

Na jednom rukopisu, koji je pripadao biblioteci ovog muftije, nalazi se pečat i tekst: vakfi Mustafa, Tešne 287. Ovaj podatak govori da je M. Šefki Užičanin zavještao svoje rukopise i knjige 1287. godine po H. 1870. Dao je napraviti vlastiti pečat, očito sa namjerom da ostavi pomen o sebi i djelima koje je posjedovao. Zahvaljujući tom pečatu, danas smo u stanju da prepoznamo knjige i rukopise koji su pripadali ovom muftiji, odnosno njegovoj biblioteci. U Općoj biblioteci Tešanj ustanovljeno je deset rukopisnih i tri štampane knjige, koje su pripadale biblioteci ovog muftije. Biblioteka je, iz do sada nepoznatih razloga, rasparčana na više dijelova i danas se rukopisi muftije čuvaju u više institucionalnih i privatnih biblioteka u BiH.

Sedamdesetih godina prošlog stoljeća na tavanu jedne trošne kuće u Tešnju, čiji su vlasnici bili potomci porodice Užičanin, pronađeno je nekoliko sanduka knjiga i rukopisa muftije. Poklanjali su ih onima koji su se zanimali za te knjige. Tako je jedan dio tih rukopisa i knjiga dospio i u Tešanjsku biblioteku u okviru privatne zbirke orientalnih rukopisa Mehe Barjaktarevića iz Tešnja. Jedan dio se nalazi u biblioteci Medžlisa Islamske zajednice Tešanj. Takođe, kao što sam već i navela, dio rukopisa i knjiga se čuva u privatnim bibliotekama. Iz uvida u neke primjerke ove zbirke vidi se da su

ta djela iz oblasti šerijatskog prava, filozofije, poezije, orijentalnih jezika, retorike, islamskih znanosti i dr.

Meho Bajraktarević u svom tekstu „Nad ostacima jedne zbirke“ 1977. godine navodi da je Mustafa Šefki zaslужan za opismenjavanje djece, za čuvanje knjižnih radova i zapisa o životu Tešnja tog vremena. O porodici Užičanin ne zna se mnogo, osim da su se dosešteli iz Užica, nastanili u Tešnju i tako dobili to prezime, te sugerire da se o njegovom životu ponešto može doznati iz zabilješki na marginama knjiga koje je ostavio za sobom. Ostaje još dosta posla za istraživanje rukopisnih djela i knjiga biblioteke M. Šefki Užičanina. Time bismo zadobili cijeloviti uvid u kulturno i duhovno nasljeđe koje je pohranjeno na prostorima tešanjskog kraja.

U Općoj biblioteci Tešanj nalazi se vrijedna zbirka rukopisnih i štampanih djela na arapskom, turskom, perzijskom i bosanskom jeziku. Trenutno se radi na njenom katalogiziranju. Putevi prisjeća ovih rukopisa u Tešanjsku biblioteku su različiti. Najčešće se radi o poklonima naših ljudi. Zbirka sadrži 120 kodeksa rukopisa / knjiga, odnosno 214 djela. Tematska struktura djela se bitnije ne razlikuje od drugih zbirki rukopisa u Bosni i Hercegovini. Najzastupljenija su djela iz arapskog jezika (morfologije, sintakse, stilistike), ukupno 43. Slijede djela iz islamskog prava (fikha) 28, i islamskog vjerovanja (akaida), također, 28 djela. Da je islamski misticizam (sufizam) bio u značajnoj mjeri prisutan na području tešanjskih obrazovnih i drugih institucija svjedoči i značajan broj djela iz ove oblasti koja se čuvaju u našoj zbirci rukopisa. Nalazi se 13 djela iz tesavufa i 11 djela zbirki molitvi koje se, opet, mogu promatrati dijelom sufiskske literature. Preostali dio zbirke obuhvata druge islamske discipline kao što su: nauku o komentarima *Kur'ana* (tefsir), islamsku tradiciju (hadis), retoriku, logiku, biografiju, zoologiju, etiku, okulistiku, književnost i dr.

Sedam djela u našoj zbirci rukopisa su na bosanskom jeziku, pisani arapskim pismom, odnosno alhamijado književnost. Odnose se, uglavnom, na mevludske spjevove i priručnike za obavljanje vjerskih dužnosti. Od 214 djela samo 34 imaju bilješku o prepisivaču (7%), što je opet blizu prosjeka drugih zbirki. Naime, prepisivanje knjiga i, uopće, rad na knjizi smatrao se bogougodnim djelom,

dobrim djelom za koje slijedi Božija nagrada (sevap). Prepisivači, često, u namjeri da ne oskrnave učinjeno dobro djelo, iz skromnosti, nisu upisivali svoje ime kao prepisivača, pravdajući to činjenicom da Bog zna i da je to dovoljno, te da On više vrednuje djela koja ne ističemo pred ljudima nego ih radimo isključivo u ime Njega. Nešto više djela posjeduju bilješku o godini prepisa, 62 djela, (oko 35%). S obzirom na vrijeme prepisa djela pohranjenih u tešanjskoj zbirci rukopisa, najstariji prepisi su iz XVI stoljeća (5 djela). Najstariji prepis u tešanjskoj zbirci je djelo iz astrologije (*Jildiznama*), koje govori o modalitetima utvrđivanja prirode čovjeka na osnovu posmatranja zvijezda. Prepisao ga je nepoznati prepisivač 957. hidžretske, odnosno 1550. godine po gregorijanskom računanju vremena. Slijedi djelo iz oblasti tesavufa, koje tretira pojам “nur”, svjetlost, i njegovu simboliku i značenje u islamskoj nauci. Prepisao ga je Mehmed Hüseyin b. Mehmed Kâsim 969 / 1562. godine i predstavlja najstariji prepis ove kolekcije rukopisa. Kad su vlasnici rukopisa u pitanju, podaci su još skromniji. Samo 21 djelo posjeduje vlasničku bilješku na osnovu koje možemo utvrditi kome je pripadala ranije. Najviše rukopisa je iz biblioteke poznatog tešanjskog muftije, kadije i muderrisa Mustafe-ef. Ševkija Užičanina, 8 kodeksa, što svjedoči i pečat utisnut na njegovim rukopisima. Dva kodeksa rukopisa pripadala su Murad-kapetanu Gradaščeviću, sinu Husein-bega Gradaščevića. Samo na tri rukopisa nalazimo mjesto prijepisa. Dva su prepisana u Konstantiniji (Istanbulu) a jedan u Kuršumliji medresi u Sarajevu.

Medžmua Abdulkerima, tešanjskog kadije iz XIX stoljeća

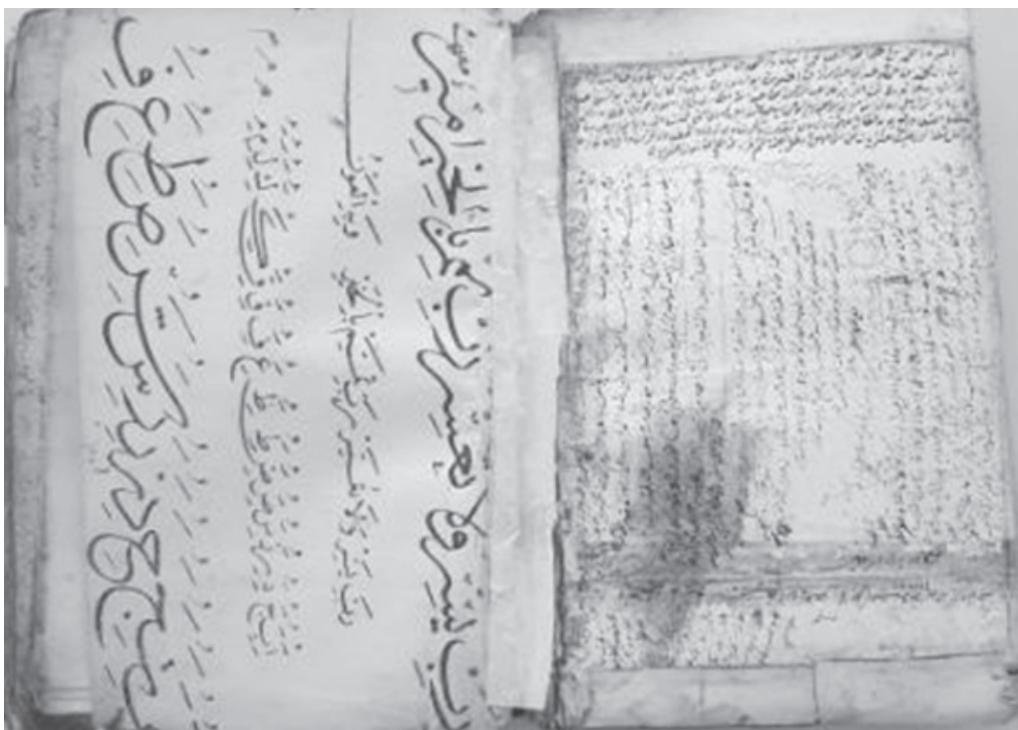
U privatnoj zbirci orijentalnih rukopisa Mehe Bajraktarevića iz Tešnja nalazi se jedna veoma zanimljiva medžmua. Kao što je poznato, nekada u medžmuama možemo naići na veoma interesantne podatke koji nam u svojoj raznovrsnosti daju obilje materijala iz kojeg potpunije sagledavamo zbivanja, ličnosti ili književna djela najrazličitijih sastava. Ova medžmua po svom izgledu ne predstavlja neku osobitost. Ukoričena je, kao i mnogi rukopisi, u kožni uvez. Sličan uvez ima iz XVIII stoljeća. Ima nekoliko vrsta papira u

ispisanim listovima koji su nestručno ubačeni u korice zbirke i veoma grubo ulijepljeni. Iako svi listovi nisu isti po veličini, dimenzije korica su 12,0 x 18,7 cm.

Slika 1. Medžmua Abdulkerima, tešanjskog kadije iz XIX stoljeća.

Po samoj tematiki ova medžmua uglavnom sadrži nekoliko traktata, djela koja su bila omiljena dervišima, a odnose se na njih i na ulazak u njihov red. Uz ova djela, koja su mahom ranijeg datuma od kompletiranja same medžmue, nalaze se prijepis pisma užičkog šejha Muhameda, vakufnama Ferhad-bega, Iskenderovog sina iz Tešnja, i dosta zapisa na marginama, koje je napisao njen vlasnik koji je živio u XIX stoljeću. Isto tako se nalaze dva kronostiha posvećena šejhovima, Abdulahu i Hasanu. Prvobitno je, po svoj prilići, ova medžmua bila vlasništvo nekog od ovih šejhova, a između njih, kako se vidi po žigu na 58. listu, pored ostalih, bio je vlasnik i Mustafa Ševki. Bilo bi veoma zanimljivo sve te rukopise evidentirati kako bi se mogla sagledati raznovrsnost, vrijednost i brojnost njegove rasturene biblioteke.

Slika 2. Medžmua Abdulkerima, tešanjskog kadije iz XIX stoljeća.

Sudeći prema bilješkama na marginama, vlasnik medžmue je dosta poznavao lokalne prilike u Tešnju. Na nekoliko listova je u kutovima stavljeno koje je čiji rukopis. Najveću pažnju privlači vakufnama Iskenderovog sina Ferhad-bega iz Tešnja. Do sada je najobuhvatnije Ferhad-bega prikazao Adem Handžić (*Gazi-Husrev begovi vakufi u tešanjskoj nahiji u XVI vijeku*). Prikaz dijela starih rukopisa iz kataloga, kao što smo već naveli, rukopisna zbirka sadrži 120 kodeksa rukopisa, knjiga, odnosno 214 djela.

Navest će samo neka djela i to:

a) Nauke o moralu

İlmü'l-ahlâk ve'l-âdâb ve's-siyâse
(nauke o moralu, čudoredu i politici)

Djelo na turskom jeziku, čiji je original na perzijskom, i za koje se prenosi da ju je, na zahtjev Nûşinrevâna, sastavio Büzürcihr. U djelu se obrađuje 60 pitanja i odgovora na njih iz oblasti morala, kroz dijalog između Büzürcimihra i njegovoga učitelja. U djelu se ne navodi ko ga je sa perzijskog preveo na turski jezik.

b) Odgoj

Ta'lîmü'l-Müte'allim
Burhâneddîn b. İbrâhîm ez-Zernucî, u. 620./1223.

Djelo na arapskom jeziku, koga je sastavio Burhâneddîn b. İbrâhîm ez-Zernucî, a koje za temu ima nauku i načine njezina stjecanja. Djelo se sastoji od 13 poglavlja kao što su: Pouka o znanju, Namjera, Odabir nauke, Pohvala nauke, Ulaganje truda, Oslanjanje na Boga, Vrijeme stjecanja znanja, Samlost itd. Sačinjeno je nekoliko komentara na ovo djelo, te su ga na turski jezik preveli Abdülmeçîd b. Nasûh b. İsrâil (u. 1588.) i Mustafâ b. Ömer b. Mehmed Celeb Efendi Üsküdarî (u. 1682.).

c) Književnost

Turska književnost
Muhammediyye
Gelibolulu Yazıcıoğlu Mehmed b. Sâlih, u. 855./1451.

Prijevod u stihu na turskome jeziku djela Megâribü'z-zamâ, kojeg je sačinio Yazıcıoğlu Mehmed. Prevodilac je ujedno i autor originalnog djela. Povod za pisanje djela je želja njegovih prijatelja da u trenucima samoće napiše djelo o Muhammedu, a. s., nakon čega je autor Yazıcıoğlu usnio Poslanika. Struktura djela je slična strukturi mevluda ili epa i sastoji se od tri osnovna poglavlja. U prvome poglavlju govori se o stvaranju, u drugome o rođenju Muhammeda, a. s., njegovom životu, bitkama u kojima je učestvovao, mudžizama i njegovojoj porodici, u trećem poglavlju se tretiraju predznaci

Sudnjega dana, život na budućem svijetu i njegove osobenosti. Autor navodi da se djelo sastoji od 9.028 stihova. Korišteni su različiti pjesnički oblici. Naš primjerak je nepotpun s kraja i sastoji se od prvih 1.200 stihova originalnoga djela.

Hilye-i Hâkânî Mehmed Beg

Hâkânî Mehmed Beg – Ayas Paşazâde, u. 1015./1605.

Djelo u stihu na turskom jeziku, koga je, u pohvalu svojstava Muhammeda, a. s., sastavio pjesnik Hâkânî. Ovo je najpoznatije i najrasprostranjenije Hâkânîjevo djelo ove vrste (hilye). U njemu se opisuju fizičke osobine Poslanika Muhammeda, a. s., odnosno, sakupljeni su pojedini hadisi koji govore o njegovim fizičkim osobinama, dato je njihovo objašnjenje i prijevod. Premda se u mnogim izvorima navodi kao prvo djelo ove vrste, nastalo u turskoj književnosti, ovaj podatak nije tačan. Prije njega, pjesnik pod pseudonimom Şerîf sastavio je slično djelo u stilu mesnevije. Hakanijeva hilya u sebi objedinjava skoro sve oblike poezije u stilu mesnevije. Sastoji se iz sljedećih poglavlja: Tevhid, münacat, na't, sebeb-i telif, asıl hilye i hâtime. Oblik metra u djelu je “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün”. Našem primjerku nedostaju dva posljednja stiha.

Hikâye-i Temîmdâr

U kratkom kazivanju opisuju se neobični događaji koji su zadesili ashaba po imenu Temîm ed-Dârî. U starijim predajama se navodi da je Temîm, prilikom putovanja na moru, uslijed oluje, pao u ruke Dedždžala i Džassasa, te se opisuju događaji koji su prethodili njegovom spašavanju i povratku kući. U kasnijim predajama se navodi da je Temîm kidnapovan od strane džina, nakon čega je doživio neobičnu i opasnu pustolovinu, prije nego je vraćen kući. S obzirom na to da se dugo vremena nije vraćao kući, smatralo se da je umro, te se i njegova supruga preudala. Kada se Temîm vratio kući, njegova supruga je bila neodlučna kako postupiti pa se obratila tadašnjem halifi, hazreti Omeru, a on joj je poručio da odabere jednoga od njih.

d) Zbirke formulara

Mecmû'atü'l-Fevâ'id

Djelo sastavljeno od više različitih formulara, koji se većinom odnose na teme iz oblasti vjere. U zbirci se navode hadisi, kazivanja i predaje iz različitih oblasti. U okviru opisa Poslanikovih vrlina tretiraju se teme kao što su: tefsir, tumačenje sure “Duha”, Poslanikov način sklapanja braka, način obavljanja početnoga tekbira, kazivanje na arapskome jeziku, bogobojsnost i povjerljivost. Postoje i poglavlja naslovljena sa “meclis” u kojima se također tretiraju različite teme; u nekim se obrađuje tumačenje pojedinih kur'anskih ajeta i slične su dijelovima sa početka zbirke, dok su pojedini tekstovi sačinjeni od isječaka različitih tekstova čiji izvor je naveden. Među listovima rukopisa nalaze se mnogi manji komadi papira.

Zaključak

Ovo je samo dio rukopisne zbirke Tešanjske biblioteke. Bit će interesantno propitati tematsku, jezičku i vlasničku strukturu ove zbirke, te obratiti posebnu pažnju na stanje u kojem se zbirka nalazi. Iz sadržajne analize, te uvidom u stanje zbirke trebalo bi u dogledno vrijeme proisteći prijedlozi šta je sve potrebno preduzeti da se ova zbirka adekvatno pohrani, eventualno konzervira i restaurira.

Literatura

1. Fatić, Almir, *Tešanjska oaza islamske duhovnosti*, Planjaks, Tešanj, 2005.
2. dr. Handžić, Adem, "Gazi Husrev begovi vakufi u tešanjskoj nahiji u XVI vijeku", *Anal Gazi Husrev begove biblioteke II-III*, Sarajevo, 1974, str. 161-174.
3. Ždralović, Muhamed, "Medžmua Abdulkerima tešanjskog kadije iz XIX vijeka, *Anal Gazi Husrev begove biblioteke V i VI*, Sarajevo.
4. Inventarna sveska JU Opća biblioteka Tešanj, 2018.

Mr. sci. Almina Alagić
Public Institution General Library Tešanj

THE COLLECTION OF MANUSCRIPTS IN GENERAL PUBLIC LIBRARY TEŠANJ

Summary

One of the most important collections in the Public Institution General Library Tešanj has been the collection of Arabica manuscripts owned by this library. It has been interesting to analyze the thematic, linguistic and ownership structure of this collection, and to pay special attention to the present situation of the collection. This analysis will result in some possible suggestions and recommendations for what should be done in order to have this collection adequately stored, possibly conserved and restored. The paper will also briefly present the structure of this collection having in mind the fact that there have been any published papers about this collection so far. The paper will also provide a brief overview of some works that are part of the collection that we own as well as the importance of preserving this valuable cultural and historical heritage we possess.

Keywords: old manuscripts, collections, Majmua, Waqf.

Mr. sci. Muamera Smajić

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine

SPECIJALNE ZBIRKE NACIONALNE I UNIVERZITETSKE BIBLIOTEKE BIH – POVEĆANJE PRISTUPA ZBIRKAMA

Sažetak

U vremenu sve veće zastupljenosti digitalne knjige, specijalne kolekcije moraju da slijede nove trendove, te postanu vidljive u digitalnom okruženju i dostupne u digitalnim formatima. Razvojem tehnologija promijenjeni su načini pristupa korisnika građi, te se i usluge informacijskih ustanova moraju prilagoditi njihovim zahtjevima. Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine (NUBBiH) na Odjeljenju specijalnih zbirki čuva i daje na korištenje izuzetno vrijednu građu. Neriješen pravni status ove ustanove, a s tim i njeno finansiranje, negativno utječe na čuvanje i usluživanje građe koja se nalazi u ovim fondovima. NUBBiH, uglavnom, kroz projekte pokušava svojim korisnicima predočiti građu, koja se nalazi u ovim fondovima. U ovom radu ukratko ćemo predstaviti kolekcije koje sačinjavaju specijalne zbirke NUBBiH. Reći ćemo nešto više o Zbirci stare i rijetke knjige i rukopisa i kako našim korisnicima prezentiramo građu koju baštine ove zbirke.

Ključne riječi: specijalne zbirke, pristup, povećanje pristupa, digitalizacija, prezentacija, NUBBiH.

Specijalne zbirke NUBBiH

Odjeljenje specijalnih zbirki osnovano je 1951. godine. U vrijeme osnivanja Odjeljenje se sastojalo od Zbirke stare i rijetke knjige i rukopisa. Pored ove dvije zbirke, 1965. godine formirane su Kartografska, Grafička i Muzička zbirka, koje su do tada bile u sastavu Zbirke štampanog materijala. Građa specijalnih zbirki NUBBiH veoma je raznovrsna po sadržaju, grafiji i jezicima na kojima su pisane, odnosno štampane. Njeni korisnici su prvenstveno bosansko-hercegovački naučni i kulturni radnici i građu koriste za naučne i istraživačke rade. Osnovni zadatak Odjeljenja specijalnih zbirki jeste da vrijedni materijal čuva, obrađuje i daje na korištenje. Sve do 24/25. augusta 1992. godine, kada je u požaru nestalo nebrojeno blago, na ovom Odjeljenju nalazila se građa od velike vrijednosti za kulturno-historijsko naslijede Bosne i Hercegovine, pa i šire. U ovom požaru spašena je Rukopisna zbirka i Zbirka stare i rijetke knjige, dok su Kartografska i Grafička zbirka u velikoj mjeri izgorjele, a Muzička zbirka je potpuno nestala.

U ovom požaru, augusta '92. godine, izgorjeli su svi lisni katalogi, pa i katalogi ovog Odjeljenja. Ovo je uveliko utjecalo na kompletan uvid u fondove. Zbog toga se sa obradom građe nakon rata moralno krenuti od samoga početka. Građa se postepeno obrađuje u COBISS sistemu (Kooperativni online bibliografski sistem i servisi) pa sve što je do danas obrađeno pretraživo je i online dostupno. Iz Vijećnice su, sa ostalom građom, spašene i inventarne knjige, Zbirke rukopisa i Zbirke stare i rijetke knjige, pa tako imamo uvid u posjed fondova iz prijeratnog perioda. Inventarne knjige su nam uveliko važne jer su možda jedini izvor pomoću kojeg možemo rekonstruisati fondove ovih zbirki.

S obzirom na vrijednost i specifičnost građe, te posljedica ratnih dešavanja, postavljena su i posebna pravila za njenu korištenje i umnožavanje. Građa se može koristiti samo u čitaonici Odjeljenja, a umnožavanje je ograničeno, te u nekim slučajevima i zabranjeno.

Rukopisna zbirka

Našim krajevima sve do kraja 19. stoljeća dominira prepisivačka praksa i rukopisna knjiga. Rukopisnu zbirku dijelimo na Rukopisnu i Arhiv. Rukopisna zbirka posjeduje oko hiljadu kodeksa pisanih, uglavnom, na orijentalnim jezicima: arapskom, turskom, perzijskom, te jedan manji broj na latinskom, grčkom i jezicima naših naroda. Pored arapskog pisma, zastupljena je latinica, starocrkvena cirilica, bosančica itd. Rukopisi na orijentalnim jezicima su iz svih oblasti islamistike (najviše islamskog prava) i orijentalnih jezika (najviše arapskog) i njihove književnosti.

Među rukopisima posebno se ističu sljedeći primjeri:

Kur'an, koji je prepisao Husein al-Bosnavi 1755/56. godine. Izuzetne je umjetničke i kaligrafske vrijednosti. Pisan je tipičnim pišmom 17. stoljeća i iluminiran sa devet boja. Faksimil ovog rukopisa, u izdanju Orijentalnog instituta u Sarajevu, štampan je 1977. godine. Izdanje je popraćeno prijevodom Besima Korkuta i umjetničkim detaljima Mersada Berbera.

Jedan broj rukopisa u ovoj zbirci potiče od naših bosanskih autora i prepisivača kao što je i *Miftahal-hajir*, arapsko-turski rječnik. Napisao ga je Mustafa b. Muhammad Debbagizade (Tabaković) 1250/1834. godine. U Rječniku se na dva mesta navodi da je djelo napisano za Muhameda Kopčića. Djelo je moglo nastati u Travniku ili bosanskom Skoplju.

Arhivska zbirka sačinjava nekoliko tematskih cjelina kao što su arhiv Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka, dr. Jovana Kršića, kulturno-prosvjetnih društava "Napredak" i "Prosvjeta". Treba spomenuti i oko 300 dokumenata Poljičke republike, pisanih bosanskom cirilicom (bosančica), nastali u periodu od 16. do 19. stoljeća. Arhivska zbirka je bogata kulturno-historijskom građom, koja još uvijek nije kataloški obrađena zbog malog broja uposlenih. U radu ćemo kasnije navesti na koji način smo pokušali, makar djelomice, prikazati sadržaje ove zbirke.

Zbirka stare i rijetke knjige

Na sastav Zbirke odrazilo se višestoljetno odsustvo štampe na našim prostorima. U Zbirci tako preovladavaju rariteti sa drugih prostora, od nastanka štampe pa sve do kraja 19. stoljeća. Najveću vrijednost u ovoj Zbirci zauzimaju prve štampane knjige, incunabule, kojih Biblioteka ima četiri, štampane u Veneciji i Tübingenu. U 17. i 18. stoljeću bosanski franjevci štampaju knjige van Bosne i Hercegovine. Među prvima je bio Matija Divković, koji svoje knjige štampa u Veneciji na bosanskom jeziku (bosančicom). Tu su i brojna djela autora Ivana Ančića, Stjepana Margetića, Pavla Posilovića, Ivana Bandulovića, Tome Babića, Jerolima Filipovića, Marka Dobretića i drugih. Najprije u Sarajevu, a potom u Mostaru, ubrzano se razvija štamparstvo i nastaju prve bosanskohercegovačke knjige, periodika, te službene publikacije. Za nas sve publikacije ovog doba imaju obilježje rariteta.

Za bosanskohercegovačku štampanu knjigu 19. stoljeće predstavlja doba njenog rađanja. Tako danas Biblioteka posjeduje publikacije štampane u Sopronovoj pečatnji, Vilajetskoj štampariji u Sarajevu, Tiskari Franje Miličevića u Mostaru, itd. U Vilajetskoj štampariji štampane su publikacije na svim pismima koja su se tada koristila na ovim prostorima. Dvadeseto stoljeće u Zbirci stare i rijetke knjige je predstavljeno najrazličitijim bibliofilskim izdanjima od faksimila najvrjednijih rijetkosti svjetskog značaja, originalnih malotiražnih djela do mini knjiga i slično.

Kartografska zbirka

U ovoj Zbirci se čuvaju i sakupljaju karte, planovi i atlasi. Posebnu pažnju poklanjamo kartama na kojima je prikazana Bosna i Hercegovina. Najveći dio fonda čine karte zemalja jugoistočne i južne Europe, a od toga najviše je karata Jugoslavije, Bosne i Hercegovine i susjednih zemalja. Izvjestan broj spašenih oštećenih karata, planova i atlasa još uvijek čeka na reparaciju. Među najstarije karte spadaju: Sclavoniae, Croatiae, Istriae, Bosniae finim arumque Augustina Hirschvogela, izdata u Nurnbergu 1565. godine. Na karti nizozemskog kartografa Gerarda Mercatora Sclavonia, Croatia,

Bosniacum Dalmatiaparte, izdata je 1590. godine u Amsterdamu, prikazana je cijela Bosna i Hercegovina sa oko stotinu naselja. Prva regionalna karta Bosne i Hercegovine je Il Regno della Bossina, disso nelle sue Proincie principali, Gacoma Cantellia da Vignolle, koja je izdata u Rimu 1689. godine. Na njoj je Bosna podijeljena na Bossina Superiore (gornja) i Bossina Inferiore (donja). Pored grešaka i nepreciznosti, ona je, ipak, vrhunsko dostignuće kartografije toga doba. Sve ove karte su nagorjele pa su konzervirane i digitalizirane za korištenje. Među starim kartama brojne su i karte europske Turske.

Grafička zbarka

U Grafičkoj zbirci čuvaju se: plakati, kalendari, razglednice, grafičke mape, katalozi izložbi, fotografije poznatih ličnosti, portreti i ostala neknjižna građa i referentna literatura iz oblasti umjetnosti. U Zbirci se nalaze portreti Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka (sarajevskog gradonačelnika i leksikografa), slika u ulju Romana Pertovića, te Safeta Krupića Pejsaž sa Une, grafičke mape sa radovima bosanskohercegovačkih grafičara i dr. Tu je i jedan broj starih razglednica gradova Bosne i Hercegovine i kulturno-historijskih spomenika (austrougarskog perioda). Od plakata naročito su vrijedni plakati iz ratnog perioda i plakati koji se odnose na NUBBiH. Svaka od ovih zbirki ima popise prioroteta za digitalizaciju.

Digitalizacija

Primarne nadležnosti repozitorija kulturnog nasljeđa jeste rukovođenje i podrška istraživanju i učenju. Dužnost nam je odgovoriti potrebama korisnika i pružiti im pristup građi, povjerenoj nam na čuvanje. Veliki dio, u nekim ustanovama i cijele arhivske kolekcije, nisu online dostupne. Novčana sredstva za opstanak i rad ovih ustanova ili su nedostatna ili se još dodatno umanjuju, dok u isto vrijeme se povećava potražnja korisnika. Digitalizacija je posao koji iziskuje velika finansijska ulaganja i investicije. Najprije, u našoj zemlji cjelokupan proces digitalizacije sveden je na pojedince, koji osjećaju moralnu dužnost da ono što se stoljećima

prikuplja i čuva u ovim institucijama na jedan novi, lakši i brži način predoči javnosti.

Za odjeljenja specijalnih zbirki, postavljanje digitalizirane građe na internet je postala obaveza. Odjeljenja raritetnih knjiga, kolekcija sa dokumentarnim blagom uvjek su imala ulogu u povećanju prestiža jedne institucije. Digitalizacija specijalnih zbirki i olakšavanje pristupa neminovno ne znači i da će ona dobiti na većoj vrijednosti. Ali, digitalizacija pojedinih dokumenata može olakšati njihovo iščitavanje bolje već sa samog originala, digitalizacija omogućava i smanjenje putovanja istraživača koji informaciju mogu dobiti sa digitalne kopije, istraživač može preko digitalne biblioteke identifikovati postojanje dokumenta i pregledati njegov sadržaj prije nego što ipak pogleda originalni dokument. Ako postoji više različitih kopija dokumenta na različitim lokacijama, digitalni objekti daju mogućnost da istraživač uporedi dokumente i sadržaje bez da odlazi na svaku lokaciju posebno.

Rukopisi, arhivska građa, fotografije, razglednice, karte i još mnogo druge građe je skriveno i neobrađeno u našim depoima. Niko ne zna šta se tamo nalazi. Dok je neobrađeni dio građe u potpunosti nevidljiv, što je, ustvari, tek početak našeg posla, čak i obrađeni dio može biti skriven. Naša primarna zadaća jeste obraditi ovu građu, ali je potom moramo izbaciti na površinu weba gdje će biti otkrivena i korištena. Postavlja se pitanje kako raditi na digitalizaciji specijalnih zbirki ako ne želimo da ostanu skriveni u vremenu masovne digitalizacije nove produkcije, i kako ih iznijeti na svjetlo dana i učiniti ih radikalno dostupnijima. Zbog ratnih dešavanja ('92-'95) i sudbine koja je zadesila NUBBiH, te nerikešenog statusa, Biblioteka je u velikom zaostatku, poredeći ostale nacionalne biblioteke u regiji. Ponekad nam se čini da tapkamo u mjestu. Nakon što se u NUBBiH otvorio Centar za restauraciju i konzervaciju, Biblioteka je bila u prilici raditi na zaštiti svoje građe. Takva građa bi jednim dijelom bila pripremljena za dalju zaštitu i prezentaciju, tj. digitalizaciju. Među informacijskim stručnjacima vlada mišljenje da se građa, u kakvom god stanju bila, ipak treba digitalizirati prije restauracije, jer samo tada ustvari imamo kopiju

prvobitnog originalnog djela. Digitalizacijom, nakon restauracije, možemo imati uvid kakve intervencije su urađene na samom djelu.

NUBBiH je 2002. godine na Odjeljenju specijalnih zbirki uradila reviziju kompletног fonda, da bi se ustanovilo i vidjelo stanje i evidentirala ratna šteta koju su zbirke pretrpjеле. Pored ustanovljenog broјčanog stanja zbirki, vidjelo se da brojni primjeri trebaju hitnu restauraciju i konzervaciju, pogotovo građa iz Zbirke stare i rijetke knjige, Rukopisne i Geografske zbirke. Zajedno sa Centrom za restauraciju hitno je trebalo preći na posao zaštite originala (prioritet je bila rukopisna građa i najstariji primjeri ostalih zbirki). Nažalost, proces restauracije i konzervacije je veoma skup i dugotrajan. U Centru su bila angažovana samo dva čovjeka, što je do danas rezultiralo veoma malim brojem restaurirane građe. Zajedno sa osobljem za digitalizaciju iz Gazi Husrev-begove biblioteke (GHB) pokrenuta je digitalizacija orijentalnih rukopisa na Odjeljenju specijalnih zbirki NUBBiH. U roku od dva mjeseca digitalizirano je 420 rukopisa. Nastavak digitalizacije pokrenut je ponovo 2009. godine, te je digitalizirano preostalih 322 rukopisa, koji do tada nisu bili niti inventarisani. Uporedo je krenula i izrada Kataloga orijentalnih rukopisa NUBBiH¹, također u saradnji sa GHB, koji je izdat 2011. godine

Obimniju digitalizaciju NUBBiH počinje 2014. godine kada je Fondacija za zaštitu kulturnog naslijeđa poklonila opremu. Ovu opremu, pored NUBBiH, koristio je i Historijski muzej, te Oslobođenje za digitalizaciju ratnog izdanja svojih novina. Prvenstveno se radilo na digitalizaciji stare periodike, jer je i ova građa veoma tražena, a pojedini primjeri novina i časopisa se nalaze u veoma lošem stanju. Da ne bismo uskratili informaciju našim korisnicima, pristupilo se digitalizaciji najoštećenije građe. Nažalost, ova oprema još uvijek nije dovoljna niti profesionalna da bi se NUBBiH mogla baviti masovnjom i ozbilnjom digitalizacijom. Borba za

¹ *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih, rukopisa /* obradio Osman Lavić. – Sarajevo, Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine; Al-Furqan, Fondacija za islamsko naslijeđe, 2011, (Sarajevo: DES). - XLI, 1068, str. 16.

nabavku opreme se nastavlja, jer još nismo naišli na finansijera koji će razumijeti naše potrebe i potrebe naših korisnika.

Posebno odjeljenje za digitalizaciju građe u NUBBiH ne postoji. Poslove digitalizacije obavljaju uposlenici nekoliko odjeljenja, pored svojih redovnih poslova. To su, uglavnom, uposlenici Odjeljenja specijalnih zbirki i stare periodike, a sve uz pomoć jednog administratora.

Unatoč svim preprekama, NUBBiH se ipak odlučila pokrenuti web platformu *Digitalne kolekcije NUBBiH* (<http://kolekcije.nub.ba/>). Stranica je, za sada, u testnoj fazi. Predstavljeni su primjeri iz kolekcija: stare periodike (novina, časopisa, kalendara, članaka), stare i rijetke knjige, rukopisa, kartografske i grafičke zbirke (grafike, posteri, razglednice). Metapodaci za digitaliziranu građu se povlače iz online bibliografskog sistema COBISS.BH. Za građu koja nije obrađena u COBISS sistemu metapodaci se obrađuju direktno u Omeki², programu koji koristimo kao platformu za digitalnu biblioteku. Digitalizirana građa iz kolekcija NUBBiH predstavlja javno nacionalno dobro i dostupna je u skladu sa principima otvorenog pristupa znanju i informacijama (CC-Creative Commons) i redovno će se dopunjavati. Sva digitalizirana građa je pohranjena na serveru Biblioteke. Čuva se i na eksternim diskovima preko kojih je dostupna i našim korisnicima. Prije pokretanja digitalne platforme NUBBiH se sa svojim kolekcijama predstavila, istina sa malim brojem jedinica, kroz sljedeće platforme i projekte:

- *World Digital Library*³ (WDL – Svjetska digitalna biblioteka) je projekat Kongresne biblioteke Sjedinjenih Američkih Država, koji se provodi uz podršku UNESCO-a, a u saradnji sa bibliotekama, arhivama, muzejima, obrazovnim ustanovama i međunarodnim organizacijama iz cijelog svijeta. WDL je dostupan na internetu besplatno i u višejezičnom formatu sa najznačajnijim primjerima iz svih zemalja i kultura. NUBBiH

² Omeka je besplatan sistem otvorenog pristupa za upravljanje sadržajem za online digitalne kolekcije (više na: <https://omeka.org/>).

³ Više na: <https://www.wdl.org/en/about/>.

je ovdje predstavila Odjeljenje specijalnih zbirki sa po jednim primjerakom iz svake zbirke.

- *Treasures from the national libraries of Europe*⁴ (Blago iz nacionalnih biblioteka Evrope). Na ovoj online izložbi postavljeno je blago koje se nalazi u nacionalnim bibliotekama iz cijele Evrope. Biblioteke su odabrale neke od najljepših primjeraka iz svojih kolekcija, kao što su stare i rijetke knjige, rukopisi, crteži itd. Uz svaki primjerak nalazi se i njegov kratki opis. NUBBiH je i ovdje imala priliku predstaviti dragocjene primjerke iz Specijanih zbirki.
- NUBBiH je bila i dio projekta *LoCloud i CSEEE*⁵ (Collections of South and Eastern Europe in Europeana), gdje je predstavila dio svojih kolekcija stare i rijetke knjige i razglednica. Projekt je osmišljen u *Evropskoj biblioteci* (The European Library – TEL) s ciljem da se prošire zbirke biblioteka iz južne i istočne Evrope u *Europeani*.
- U skorije vrijeme, tačnije 2017. godine, NUBBiH se pridružila projektu na polju kulturnog nasljeđa i humanističkih istraživanja. Riječ je o projektu *DARIAH – Cooperation Framework of Digital Infrastructure in the Region – Opportunities and Needs in Case of Material Concerning Famous People in Science and Culture* (Okviri saradnje digitalnih infrastruktura u regiji – mogućnosti i potrebe na primjeru građe o znamenitim ličnostima znanosti i kulture). DARIAH je zamišljen kao vodeća evropska organizacija za digitalna istraživanja na području umjetnosti i humanistike. Namjera jeste povezati evropske arhive, biblioteke, muzeje i ostale digitalne repozitorije iz područja humanističkih nauka u jedan integrirani virtualni sistem za lakši pristup istraživača digitalnim sadržajima.⁶ Na projek-

4 Više na: <http://www.theeuropeanlibrary.org/tel4/collection/a0062>.

5 Više: Muamera Smajić; Anja Mastilović, "Računarstvo u oblaku: realizacija LoCloudi CSEEE projekata u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci BiH", *Bosniaca*, [S. l.], n. 21, p. 69-71, feb. 2017. ISSN 2303-8888. Available at: <http://bosniaca.nub.ba/index.php/bosniaca/article/view/51/51>, (date accessed: 02 dec. 2018.).

6 Više na: <http://dariah.hr/hr/o-nama/>.

tu sarađuje više kulturnih i naučnih institucija iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Slovenije. Uključene institucije u projektu iz Bosne i Hercegovine su NUBBiH i Zemaljski muzej. Projektom će se analizirati interoperabilnost digitalnih rezpositorija na primjeru povezivanja građe o znamenitim i zaslужnim pripadnicima triju država u tematski portal *Eminent People* (<https://eminentpeople.eu/>).

Svi ovi projekti bi trebali stremiti jednom cilju, učiniti dostupnim što veći broj jedinica istraživačima – relevantne i javno dostupne u što kraćem roku i na što duži period. Ovo podrazumijeva i omogućavanje slobodnog pristupa digitalnim kopijama na internetu. Na nam je sada da povećamo vidljivost što većeg dijela naših kolekcija u online okruženju. Što više ljudi zna za njih, više će njih željeti doći u institucije i koristiti originale.

Promocija

Daniel H. Traister u svom radu *Javne usluge i informisanje u bibliotekama starih i rijetkih knjiga, rukopisa i specijalnih zbirki* (Public Services and Outreach in Rare Book, Manuscript, and Special Collections Libraries) naglašava da upravo biblioteka u novije vrijeme, pored promocije svojih fondova i građe svojim korisnicima, ovu promociju rade i zbog njenih finansijera. Upravitelji biblioteka se plaše, ne sasvim bez razloga, da finansijeri mogu doći do zaključka da građa, koja se ne koristi ili je nedovoljno korištena u odnosu na troškove koji su potrebni za njegovo održavanje je, ustvari, nepotrebna. U ovom slučaju promocija postaje imperativ. Jer, ako ta građa nije potrebna pojedincima, zašto bi bila potrebna matičnoj instituciji. U istom članku Daniel H. Traister nam navodi primjere i načine koje bismo trebali koristiti za promociju, a to su: izložbe, organizovanje časova za potencijalne korisnike, korištenje interneta za plasiranje građe, organizovanje seminara i slično.

NUBBiH u svrhu promocije svoga rada često koristi izložbe kao vid promocije kako svog rada „zbog finansijera“ tako i za promociju fondova koje posjeduje. NUBBiH je ovo, kako gore navodimo, imperativ, jer se na taj način nastoji dokazati i opravdati svoju

funkciju kako univerzitetske biblioteke, još više kao nacionalne. Fondovi NUBBiH nepričekano posjeduju i baštine građu svih naroda i narodnosti naše zemlje. Od mnogobrojnih izložbi na kojima je NUBBiH izlagala svoje eksponate istaći ćemo njeno učešće na izložbi u Briselu u novootvorenoj House of European History (Kući evropske historije), sa jednim iznimno vrijednim eksponentom iz rukopisne zbirke, *Delailel-hajrat* (Zbirka salavata iz 1823. godine), po izboru tima historičara, također, iz *House of European History*. NUBBiH svoju promociju aktivno provodi i kroz izdavačku djelatnost. Ovdje ćemo pomenuti publikaciju *Blago Nacionalne i univerziteteske biblioteke*, koja je doživjela svoje drugo izdanje. U prvom izdanju u publikaciji su predstavljene kolekcije specijalnih zbirki, a u drugom, dopunjrenom izdanju, uz specijalne zbirke, predstavljen je fond stare periodike.

Arhiv, koji je dio rukopisne zbirke, skriva mnogobrojna dokumenta, rukopise, korespondenciju znamenitih bosanskohercegovačkih ličnosti. Ovaj dio građe evidentiran je samo u inventarnim knjigama i privremenim spiskovima. Da ovaj dio građe ne bi ostao skriven od očiju naših korisnika, odlučili smo napraviti istraživački rad i popisati i izdvojiti građu istaknutih pojedinaca. Tako su do sada nastale tri publikacije o kulturnohistorijskoj zaostavštini Jovana Kršića, Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka i Silvija Strahimira Kranjčevića. U publikacijama, pored biografskih podataka, navedene su i kraće bilješke o njihovom radu i životu. U publikacijama je uvrštena i popisana arhivska građa, ištampana djela koja NUBBiH posjeduje u fondovima stare i rijetke knjige, stare periodike i redovnog fonda. Pored publikacija, projektom je planirano da se sva građa, prezentirana u knjizi, digitalizira, da bi mogla biti lakše dostupna na zahtjev korisnika. Za prezentaciju našeg rada i publikacije uradili smo virtualne izložbe koje se dostupne na našoj web stranici.

Preporuke

Do sada je u svijetu realiziran veliki broj projekata digitalizacije. Iz njihovog iskustva nabrojat ćemo nekoliko njihovih preporuka:

- Ne treba mnogo vremena provoditi birajući šta treba digitalizirati i kakve su potrebe naših korisnika. Treba krenuti sa digitalizacijom, svi znamo kakvu vrijednost ima cjelokupna građa u specijalnim zbirkama, inače ne bi bila tu. Vrijeme će pokazati šta naši korisnici najviše koriste i kuda dalje ići.
- Ne treba ići u detalje sa opisom građe. Treba dati makar minimalni opis i učiniti ga dostupnim na webu.
- S obzirom da web postaje centar učenja i istraživanja, potrebno je što više građe učiniti dostupnom, znači staviti fokus na kvantitete, a ne toliko na kvalitet, jer je to jedan od razloga što naše institucije nisu toliko vidljive u web okruženju.
- Digitalizaciju treba uvrstiti u svakodnevne poslove i računati ih u budžetu kao i ostale aktivnosti informacijskih institucija, a ne kao zasebne projekte.
- Poticati naše finansijere na podršku ovakvim aktivnostima, koje do sada, uglavnom, rade privatne firme.
- Počnite sa digitalizacijom građe koja se najviše koristi i razmislite o opciji skeniranja na zahtjev vašeg korisnika. Ako je korisniku trebala neka građa, dok vam je pri ruci, skenirajte je i pošaljite u repozitorij.
- Prednost institucija koje kasne za masovnom digitalizacijom jeste što mogu učiti na greškama prethodnika i poslušati njihove preporuke i savjete. Stoga su mnoge biblioteke i organizacije izradile smjernice za digitalizaciju koje, svakako, trebamo konsultovati prilikom planiranja sličnih aktivnosti.
- Neke biblioteke, recimo, odmah digitaliziraju građu koju traži korisnik u čitaonici, makar to bilo i nekoliko stranica. Nakon što je digitalizirana cijela publikacija, pohranjuje se u repozitorij i korisnik je koristi iz repozitorija.
- Zbog posebne prirode ovih, često jedinstvenih materijala, moramo uvijek čuvati originale u okviru naših mogućnosti, a glavna svrha digitalnih verzija treba da bude poboljšanje pristupa korisnika.

- Digitizacija posebnih kolekcija može biti ugrožena pretjeranom zabrinutošću vezanom za intelektualnu svojinu ili prava privatnosti, stoga institucije obavezno trebaju uključiti pravnog zastupnika; nakon što je pristup usvojen, samo tražiti savjete o konkretnim pitanjima.
- Rizik od sukoba prava intelektualne svojine su mala jer će izazovi biti mali i može se riješiti i ispraviti bez sudskih sporova. Prednosti u obrazovanju i istraživanja su ogromna i prevazilaze minimalne rizike.

Zaključak

Gdje su naši korisnici? Korisnici, umjesto u bibliotekama, traže informaciju koju mogu dobiti trenutno. Prema mnogim istraživanjima korisnici najviše koriste Google, Yahoo, Wikipediju, Youtube. Biblioteke, stoga, trebaju biti vidljive na ovim i sličnim mjestima gdje su i njihovi korisnici. Najvažnija činjenica u ovim procesima jeste da cjelokupan digitalni materijal i informacije moramo integrirati u mrežu i učiniti ih dostupnima i pretraživim.

Jedino područje na kojem se ljudi još uvijek kolebaju jeste odbir prioritetne građe za digitalizaciju. Iako bismo željeli digitalizirati kompletну našu zbirku i učiniti je dostupnom, za početak je dovoljno digitalizirati samo dijelove naših kolekcija. Na ovaj način možemo utvrditi koje su kolekcije traženje i šta da stavimo kao prioritet u procesu digitalizacije. Ako uspijemo digitalizirati koliko god možemo, onda će nam biti lakše prezentirati našu kolekciju i ispuniti zahtjeve istraživača.

Institucije se trebaju predstaviti sa onim što je unikatno kod njih. Pojedina građa je veoma osjetljiva, tako da digitalizaciju dokumenta imamo priliku uraditi samo jednom, pa je moramo uraditi kako treba.

Literatura

1. *Blago Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine, Treasures of the National and University Library of Bosnia and Herzegovina*, 2. dopunjeno izd. Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2016.
2. DARIOH-HR, *O nama*, 2018, <http://dariah.hr/hr/o-nama/>.
3. *The European Library, Treasures from the national libraries of Europe*, 2016, dostupno na: <http://www.theeuropeanlibrary.org/tel4/collection/a0062>.
4. Erway, Ricky, "Supply and Demand: Special Collections and Digitisation", *Quarterly* 18, (3/4), 2008, str. 324–336. Dostupno na: <http://liber.library.uu.nl/> (preuzeto 20. nov. 2018.).
5. Graham, Peter S, "New Roles for Special Collections on the Network", *College & Research Libraries*, 59 (3), 1998, str. 232-239. Dostupno na: <https://crl.acrl.org/index.php/crl/article/view/15205>, (preuzeto 13. nov. 2018.).
6. Salmon, Frances; Kerr-Campbell, Maureen; Kerr, Paulette Angela, «Managing a digital archiving project at the University of the West Indies Library: a case study», *Libellarium: journal for the research of writing, books, and cultural heritageinstitutions* [Online], 9 (2), 2016. 95-107.
7. Smajić, Muamera; Grebović, Nadina, "Izgradnja digitalnih kolekcija specijalnih zbirki Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine", 2009. Rad prezentiran na 3. međunarodnoj konferenciji BAM – Evropske smjernice za saradnju biblioteka, arhiva i muzeja, Sarajevo, oktobar 16-17. Dostupno i na: http://bam.ba/images/stories/Zbornici/bam_zbornik_2009_online.pdf.
8. Smajić, Muamera; Mastilović, Anja, "Računarstvo u oblaku: realizacija LoCloud i CSEEE projekata u Nacionalnoj i univerzitskoj biblioteci BiH.", *Bosniaca*, 21 (21), 2017, str. 69-71. Dostupno i na: <http://bosniaca.nub.ba/index.php/bosniaca/article/view/51/51>. Datum pristupa: 02 dec. 2018.

9. Stipčević, Aleksandar, „Inventari knjižnica kao izvori za povijest knjige s posebnim osvrtom na inventar Nikole Pavlova Gundulića iz 1469. godine,“ *Libellarium 1* (1), 2018. 1-8. Dostupno i na: <https://hrcak.srce.hr/37144>, (datum pristupa: 13 nov. 2018.).
10. Whittaker, Beth M, “Get It, Catalog It, Promote It’: New Challenges in Providing Access to Special Collections”, *RBM: A Journal of Rare Books, Manuscripts, and Cultural Heritage* 7. (2), 2006, str. 121-133. Dostupno na: <https://rbm.acrl.org/index.php/rbm/article/view/266>. (datum pristupa: 13 nov. 2018.).
11. *The World Digital Library*, „About the World Digital Library“, (2009), <https://www.wdl.org/en/about/>.

Mr. sci. Muamera Smajić
The National and University Library
of Bosnia and Herzegovina

SPECIAL COLLECTIONS OF THE NATIONAL AND UNIVERSITY LIBRARY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA - INCREASING ACCESS TO THE COLLECTIONS

Summary

In the time when the number of digital books is constantly growing, special collections must follow new trends and become visible in digital environment and available in digital formats. The development of technology has changed the way the users access documents, so the services of information institutions must adapt to their requirements. The National and University Library of Bosnia and Herzegovina (NULB&H) keeps extremely valuable documents at the Special Collections Department. The unsolved legal status and financing of this institution negatively affects the keeping and servicing of these documents, NULB&H has been trying to present to its users the documents from these collections mainly through the various projects. In this article, we will briefly present the collections that are part of Special Collections of NULB&H. We will provide more information about the Collection of Old and Rare Books and Manuscripts and how we have been trying to present the documents we keep in these collections to our users.

Keywords: special collections, access, increasing access, digitization, presentation, NULB&H.

Dr. sci. Kemal Bašić
Centar za osmanističke studije Sarajevo

PRILOG HISTORIJI PREPISIVAČKE DJELATNOSTI U ZVORNIČKOM SANDŽAKU U XVII STOLJEĆU

Sažetak

Malo se ili gotovo nikako ne zna o prepisivačkoj djelatnosti u Zvorničkom sandžaku u XVII stoljeću a koja je bila važan vid naučne komunikacije. Zbog toga se osjetila potreba da se nešto progovori o ovom pitanju. Pojava Muhameda Hevaija Uskufija i drugih istaknutih naučnih imena u ovom Sandžaku u to vrijeme nije došla kao slučajnost nego kao produkt žive pisane riječi i interesovanja za naukom koje je vladalo. To možemo vidjeti ako pogledamo ko su autori originalnih djela koja su prepisivana kao i teme koje tretiraju. Isto tako, na osnovu zanimanja prepisivača, jasno se vidi da nauka nije bila predmet interesovanja samo uskog kruga ljudi nego da je ona bila dostupna svima koji su pokazivali interesovanje za nju.

Ključne riječi: Zvornički sandžak, prepisivači, djela, Tuzla, Zvornik, Ibrahim Halebi.

Uvod

Gоворити о културно-образовним приликама у Зврнићком сандžаку у XVII столjeću, па и о преписиваčkoj djelatnosti, значи говорити о jednoj izuzetnoj pojavi. То каžemo zbog toga jer ih je, s obzirom na političke i druge prilike, relativno dosta i kvalitetnih које су у ovom stoljeću dostigle svoj vrhunac. То каžemo, првенstveno, zbog učenog Muhameda Hevaija Uskufija. Ona govore не само о самом Hevajiji negо и okolnostima u kojima је takva osoba mogla dostići takve razmjere. Културно-образовне прилике, uključujući ту и преписиваčku djelatnost, daju mnogo pozitivniju sliku o Zvorničkom sandžaku u odnosu na vojne ili neke druge. Sa Uskufijem se ne završavaju kulturno-образовна dešavanja i osobe u toj oblasti. Osim njega, ту су Hasan Kaimija, Nabi Tuzlavi, Kadi Ahmed Čelebi, Matija Divković, koji je jedno vrijeme proveo u samostanu Gradovrh u Tuzli, Stjepan Matijević i dr.

Muslimani su svoje образovanje sticali првенstveno u medresama ili odlascima u naučne centre tadašnje Osmanske carevine: Istanbul, Kairo, Bursu, Konju. Znanje se sticalo i по brojnim džamijama, tekijama, te druženjima s образованим ljudima. Katolička djeca su se образovala u samostanu Gradovrh¹ ili u centrima izvan ovih prostora, djeca pravoslavnih vjeroučitelja su učila u manastiru Papraća, zatim u Manastiru Tavna ili u drugim mjestima.²

Zahvaljujući, првенstveno, Uskufiju, ali и Kaimiji, Nabiju Tuzlaviju, Ahmedu Čelebiju, Aga-Dedeu iz Dobora, ostalo je pisanih tragova muslimanske učenosti Zvorničkog sandžaka XVII stoljeća. Kada je u pitanju pismenost i učenost katoličke populacije onda je i samostan Breške,³ osim spomenutog Gradovrha, izuzetno značajan kao kulturno-prosvjetno središte првенstveno zbog Stjepana Matijevića.⁴ Kod pravoslavnog stanovništva interes за писањем i uopće

1 Današnje naselje Solina kod Tuzle.

2 Ahmet Kasumović, „O Uskufijinu životu“, str. 75 u: Muhamed Huković, Ahmet Kasumović, Ismet Smailović, *Muhamed Hevai Uskufi*, Tuzla 1990. (Dalje: A. Kasumović, „O Uskufijinu životu“).

3 Današnje istoimeno naselje kod Tuzle.

4 A. Kasumović, „O Uskufijinu životu“, str. 75-76.

za naukom je sigurno postojao, naročito kod sveštenih lica ali i kod ostalog stanovništva. Međutim, malo je sačuvanih tekstova pravoslavnih sveštenika s ovog područja, ali ono što ima svojom tematikom ukazuje na značajan interes za književno stvaranje u raznim životnim oblastima: medicina, religija, čudoređe itd.⁵

Pojava Muhameda Hevaija Uskufija i ostalih istaknutih imena nije slučajan produkt. Dokaz su i druge, ne tako značajne osobe, koje su djelovale na području Zvorničkog sandžaka malo ranije ili tokom XVII stoljeća. Kao primjer ističemo jedno jezičko djelo pjesnika Džihadija iz Zvornika. Pravo mu ime nije poznato, a Džihadi mu je, očito, bio pseudonim. On je 1590. godine napisao arapsko-osmanski rječnik u dva sveska, prvi dio u stihu, drugi u prozi. Djelu je dao ime *Teşrih-i tiba* (*Raščlanjivanje ukusa*). Jedan rukopis se nalazi u Orijentalnoj zbirci Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.⁶

Iz ovog perioda je i jedno djelo, nastalo početkom XVII stoljeća, i moguće baš u ovoj oblasti, ali sigurno je da je tu prepisivano. Nama, u vezi Hamzevija i druge osuđene heterodoksije nastala su i literarna šerijatskopravna apologetska reagovanja ortodoksne uleme. Tako je napisana jedna šerijatskopravna rasprava na osman-skoturskom o heterodoksnom učenju Hurufija i Hamzevija. Tu se opisuje stanje u Istanbulu o tom pitanju iz 1020/1611. godine, što vjerovatno, predstavlja godinu nastanka tog djela. Ime djela, koje nije moguće navesti, jer je dostupni rukopis s početka manjkav. Što je važno, taj rukopis je preписан u Srebrenici u drugoj polovini XVI-II stoljeća.⁷

Isto tako, u Gradačcu je polovinom XVII stoljeća živio izvjesni Muhamed, sin Ahmedov, koji se potpisivao kao Gradačevi. Za njega Hamdija Kreševljaković navodi da se bavio prepisivanjem i pisanjem raznih knjiga, pa su se dvije od njih sačuvale u Gazi Husrevbegovojoj biblioteci. Iz njegovih knjiga se može vidjeti da je češće

5 Isto, str. 75.

6 Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina*, Sarajevo 1975., str. 161.

7 Isto, str. 162.

putovao u Budim, što jasno ukazuje i na vjerovatnu kulturnu razmjenu oblasti iz kojih je Gradčevi i onih u koje je putovao.⁸

Dodamo li ovome i pjesnika Aga-Dedea iz Dobor-Grada, koji je živio u neposrednoj blizini Zvorničkog sandžaka u XVII stoljeću a koji, pored ostalog, govori i o pogibiji/smrti sultana Osmana II. On govori i o bosanskohercegovačka četiri posavska naselja: Dobor-Gradu, Jakešu, Modrići, koja se nalazila u sastavu ovog Sandžaka i Odžaku, ali govori o učenosti, duhovnom životu, koji je, sigurno, imao utjecaja na ovaj Sandžak.⁹

Prepisivačka djelatnost

Vjerovatno je u nekim od vjerskih institucija muslimana u Zvorniku djelovao Ali b. Muhamed. On je prepisao djelo *Mu'rab al-awamil - O regensima u arapskoj sintaksi* od nepoznatog autora. Djelo je na arapskom jeziku iz oblasti gramatike, a prepisano je u kasabi Zvornik 1012/1603. godine. Isto tako je Muhammed b. Wali al-Izvorniki (iz Zvornika) u posljednjoj dekadi mjeseca džumadel-uhra 1019/1610. godine prepisao djelo *Šarh aš-Šafiya / Komentar aš-Šafiye* od Isamuddin Ibrahim b. Muhammed b. Arabšah al-Isfara'inija, um. 944/1537. To je komentar Ibn Hadžibova djela *aš-Šafiya* iz gramatičke arapskog jezika. Pisac djela koje je komentarisano je Ebu Amr Džemaluddin Osman b. Omer b. Ebu Bekr b. Junus, poznatiji kao Ibn Hadžib. Rođen je 570/1175. godine u Egiptu. Zbog toga što je njegov otac obavljao dužnost hadžiba / vratara kod emira Izuddina Museka es-Salahija ostao je poznat kao Ibn Hadžib. Još dok je bio mali otišao je sa svojim ocem u Kairo gdje je slušao predavanja istaknutih naučnika. Obilazio je i druge naučne centre i sticao znanje. Autor je nekoliko istaknutih djela kao što su: *El-Kafje*, *Muntehes-sul*

8 Muhamed Hadžijahić, Teufik Imamović, *Gradačac i okolina*, Gradačac, 1960, str. 123, djelo je u rukopisu.

9 Osman A. Sokolović, "Pjesnik Aga-dede iz Dobor-grada o svome zavičaju i pogibiji Osmana II", *Analji GHBB*, knjiga I, Sarajevo 1972, str. 5-34; Branislav Letić, "Jedan bosanski spev iz 17. veka o smrti sultana Osmana II", *Pregled*, br. 7-8, Sarajevo 1973, str. 963-976.

(sual) vel emel fil-ilmeyil usul vel džedel i drugih među kojima je i ovo koje je komentarisan. Ibn Hadžib je umro 646/1249. godine.

U Gračanici je Ahmed b. Mustafa 1024/1615. godine prepisao djelo Šerh al-Misbah – Komentar djela iz sintakse arapskog jezika. Autor djela je Muhammed b. Muhammed b. Ahmed al-Isfara’ni, a ono je na arapskom jeziku iz područja gramatike.¹⁰ Dvije godine kasnije Muhammed Hafizzade (Hafizović) Gradčavi (iz Gračanice) je prepisao tri djela. To su: Šarh ‘Ala kasida al-Burda – Komentar Busirijevog spjeva u čast Muhammeda, a. s. Autor djela je Halid b. Abdullah al-Azhari, a ono je na arapskom jeziku iz područja književnosti. Prepisano je 1026/1617. godine. Autor kaside Burde je Salih Šerefuddin ebu Abdillah Muhammed ibn Hasan el-Busiri (608/1211-694/1294), koji je spjevao kasidu u čast poslanika Muhammeda, a. s., pod naslovom *El-Kevakibud-durijje fi medhi hajril-berijje* (Vijenac bisernih zvijezda u čast Najboljeg Stvorenja) i ima 161 bejt, odnosno 322 stiha. Kaside-i burda od Busirija je podijeljena u osam poglavljja; počinje mukaddimom ili uvodom u kome pjesnik veliča ljubav prema Muhammedu, a. s., a nastavlja sa medhijom ili pohvalnicom u čast poslanika Muhammeda, a. s., mevlidii Nebijjom, mudžizama Muhammeda, a. s., veličanjem Kur’ana kao njegove najveće mudžize, zatim miradžijom, džihadom i pjesnikovom teobom, a završava se pjesmom posvećenom Allahu, dž. š., i hedijom putnicima namjernicima.¹¹ Djelo *Nizam ul-ulama ila hatam al-Anbija* – Biografija niza učenjaka do poslanika Muhammeda, a. s. Autor djela je Hasan Kafi Akhisari. Djelo je na arapskom jeziku iz oblasti biografije. Prepisano je 1026/31. X 1617. godine. Sljedeće djelo je *Risale fi'l aruz* – Kraća rasprava iz metrike, čiji je autor nepoznat. Djelo je na turskom jeziku iz oblasti metrike.¹²

Tako je Ahmed b. Ali Dizdarević iz Šabca prepisao dva djela od kojih je jedno Muhadaratu l-awa'il wa mušamaratu l-awahir – Predavanja o prvim stvarima i kazivanja o poslednjim događajima, čiji je autor

10 Muhamed Ždralović, *Prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, I, II, Sarajevo 1988, str. 38. (Dalje: M. Ždralović, *Prepisivači djela*).

11 O ovoj kasidi, poređ ostalog, vidjeti: Kasim Dobrača, "Kasidei burdei Bo-snevi (Kasida Burda na "bosanskom" jeziku)", *Analji GHBb*, knjiga IV, Sarajevo, 1976, str. 9-20.

12 M. Ždralović, *Prepisivači djela*, II, str. 41.

šejh Alauddin Ali-dede b. h. Mustafa Sigetvari. Autor djela je kod nas mnogo poznatiji kao Ali-dede Bošnjak¹³ za koga su mnogi navodili da je porijeklom iz Mostara, ali u posljednje vrijeme Haso Popara navodi da je on iz Foče i da je prvi šejh Gazi Husrev-begovog hanikaha u Sarajevu. Ali-dede je autor većeg broja djela. Djelo o kome ovdje govorimo je na arapskom jeziku, pisano talik pismom, a prepisano je džumade-l-uhra 1041/1632. godine. Djelo je, inače, završeno 998/1589/90. godine.

Djelo ima dvije verzije. Prva je nastala, po svemu sudeći, u devetoj dekadi desetog hidžretskog stoljeća / osmoj dekadi šesnaestog stoljeća i od nje je sačuvano svega nekoliko primjeraka (dva u Istanbulu, jedan u Kairu, dva u Beču i jedan u Sarajevu). Druga verzija završena je u hanekahu uz turbe sultana Sulejmana I pod Sigetom 998/1589, nešto je duža i predstavlja konačnu verziju djela.¹⁴

Djelo se sastoji iz dva dijela. Prvi dio napisan je, kako ističe sam pisac u Predgovoru, na osnovu djela *Kitab al-awa'il* od Abdurrahmana as-Sujutija i taj dio predstavlja, ustvari, skraćenu redakciju navedenog Sujutijevog djela, iz koga je izbačena samo naučna akribija, neke beznačajne vijesti i ponavljanja, kako bi se djelo moglo lakše prepisivati i predavati. Autor u svoje djelo nije unio mnogo drugih podataka iz drugih uvaženih djela i historije. Zatim, navodi te izvore. Drugi dio djela, koji govori o poslednjim događajima, autor je izradio potpuno samostalno. Sujuti u svom djelu o tome uopće ne govori.

U prvom dijelu pisac u 37 poglavljia nabralja kada se što prvi put na svijetu dogodilo (awa'il). Tako, naprimjer, u trećem poglavljju govori o stvaranju svijeta, pa kaže da su se na svijetu prvo formili metali, zatim biljke, pa životinje i najzad čovjek, koji je poslednje

13 O Alaudinu Ali-dedeu Bošnjaku su pisali mnogi naši istaknuti naučnici: Safvet-beg Bašagić: *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Sarajevo 1986, str. 58-65; Hazim Šabanović, *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo; Mehmed Handžić, *Izabrana djela*, knjiga I, Sarajevo 1999, str. 234-236; Ismet Kasumović, *Ali-dede Bošnjak*, Sarajevo, doktorska disertacija.

14 Ismet Kasumović, "Rukopisi djela Ali-dede Harimije Bošnjaka na arapskom jeziku", *POF* 38, 1988 (1989), Sarajevo, str. 160.

stvorenje (str. 14.) i šta je prvo stvoreno; četvrto poglavlje govori koji je najstariji jezik na svijetu i ko se prvi služio kojim jezikom; šesto poglavlje, o pismu, govori o tome koje je pismo najstarije na svijetu i ko je prvi pisao kojim pismom; petnaesto poglavlje govori o islamskoj književnosti i o tome ko je prvi o kojoj grani nauke pisao; trideset i treće poglavlje govori o zanatima: ko je prvi koji zanat izumio pa navodi, npr. ko je prvi proizvodio sapun, ko je prvi kovao novac, govoreći o tome ko je prvi udario temelje muzici i melodiji, ko je prvi pjevao, kaže da je o muzici prvi pisao, pronašao i pisao note Pitagora itd. U drugom dijelu govori se u četiri poglavlja o posljednjim događajima (awahir) na svijetu. Na primjer, drugo poglavlje govori o vladarima i državama, npr. kada je koja država u pojedinim naroda propala, ko je bio poslednji vladar iz pojedinih dinastija itd. Pored velikog broja nesigurnih i netačnih vijesti i kazivanja, djelo je ipak važno i zanimljivo. Pisac je u radu upotrijebio preko 40 djela koja navodi u uvodu i tokom izlaganja. Osim toga, djelo je napisano dobrim jezikom, lijepim i jasnim stilom. Djelo odaje visoko obrazovanje i učenost pisca u raznim oblastima.¹⁵

Drugo djelo, koje je prepisao Ahmed b. Ali Dizdarević iz Šabca, je *Divan*, čiji je autor Ferhad-paša.

Mustafa b. Ahmed je prepisao jedno djelo 1046/1636. godine. U pitanju je djelo *Nakd ad-Dura – Komentar Mula Husreovog djela iz šerijatskog prava*. Autor djela je Muhammed b. Muhammed al-Wani-Wankuli, arapski, fikh, talik. Prepisivač djela se potpisao kao bivši kadija iz Gračanice.¹⁶ Vjerovatno se misli na djela koja je napisao Muhammed b. Feramuz b. Ali Husrev. Rođen je u okolini Tokata u selu Kirgin. Nakon završetka obrazovanja sultan Murat II ga postavlja za profesora u medresi Šahmelik u Edirnama. Nakon što je umro, Hizir-bej Molla Husrev je postavljen za kadiju Istanbula. Bio

15 Hazim Šabanović, *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo 1973, str. 98-99; Hivzija Hasandedić, "Djela i kraći literarni sastavi muslimana Bosne i Hercegovine koji su napisani na orijentalnim jezicima i koji se nalaze u Arhivu Hercegovine u Mostar", *Analı GHBb*, knjiga IV, Sarajevo, 1976, str. 125; Mehmed Handžić, "Nekoliko odlomaka iz djela *Muhadaretul-evail ve musameretul-evahir od Ali-dedeta*", *Izabrana djela*, knjiga I, Sarajevo, 1999, str. 564-573.

16 M. Ždralović, *Prepisivači djela*, II, str. 56.

je u vrijeme sultana Murata II kadiasker. Osim toga, bio je i treći šejh ul-islam u Osmanskoj državi. Nakon što je umro drugi šejh ul-islam Fahreddin Adžemi 1460. godine. Tu dužnost je obavljao 20 godina sve do svoje smrti. Kada bi o njemu govorio sultan Mehmed II Fatih ga je nazivao: "Ebu Hanife našeg vremena". Umro je 1480. godine u Istanbulu i ukopan u dvorištu njegove medrese u Bursi. Autor je, pored ostalog, i djela *Durer ul hukkam fi Šerhi Gurer il ahkam* na koje se vjerovatno odnosi ovaj komentar.

Još nekoliko djela je prepisano u Gračanici 1050/1640. godine, a jedno od njih je sigurno prepisao Mustafa, sin Merdžana Travničanina, koji je tada bio kadija u Gračanici. U pitanju je djelo poznatog mistika, šejha Hasana Kaimije, koji je zadnjih desetak godina svoga života proveo na području Zvorničkog sandžaka u okolini Zvornika *Waridat-i Kaimi - Zbirka molitava*.¹⁷ U Gračanici su 1640. godine prepisana i sljedeća djela: *Usulul-hikem fi nizam el-alem - Temelji mudrosti o uređenju svijeta*. Autor djela je Hasan Kafi Pruščak,¹⁸ na tur-

17 Salih Trako i Lejla Gazić, "Rukopisna zbirka Orijentalnog instituta u Sarajevu", POF, XXV, Sarajevo 1975, str. 34-35. O Hasanu Kaimiji i njegovom djelu na našem jeziku, pored ostalog, vidjeti: Osman A. Sokolović, "Suprotne vijesti o pobuni seljaka i pogibiji sarajevskog mulle Omer efendije", *Narodna Uzdanica*, god. XI, Sarajevo 1942, str. 116-122; Jasna Šamić, "Kaimi, bosanski pjesnik, mistik, iz 17. Vrijeka – Uvodna kasida Divana", *Radio Sarajevo – treći program*, br. 24, godina VIII, Sarajevo 1974, str. 518-524, ista: "Kaimijina kasida na –ari iz njegovog djela *Varidat*", POF, 35/1986, Sarajevo 1986, str. 51-90, ista: "Hasan Kaimi baba: život i djelo", *Treći program radio Sarajeva*, br. 47, Sarajevo 1984, str. 406-436; Fehim Nametak, "Uvodni stihovi Kaimijina Divana", *Analji GHBB*, knjiga II-III, Sarajevo 1974, str. 71-79, isti: *Pregled književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih muslimana na turskom jeziku*, Sarajevo 1989, posebno stranice 119-124.; Hazim Šabanović, *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo 1973, posebno stranice 353-357; Safvet-beg Bašagić, *Bosnjaci i hercegovci u islamskoj književnosti*, Sarajevo, 1986, posebno stranice 136-138.

18 O Kasanu Kafiji Pruščaku i njegovim djelima postoji brojna literatura i na našem jeziku kao npr. *Uredba svijeta (Nizam al-'alam)*. Historijsko-politička rasprava. Napisao Hasan Ćafi Pruščak. Preveo dr Safvet-beg Bašagić. Sarajevo 1919, GZM, XXX, 1919, str. 1-17; Dr. Safvet-beg Bašagić, *Bosanci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Sarajevo 1986, str. 82-90; Mehmed Handžić, *Izabrana djela*, knjiga I, Sarajevo 1999, str. 124-141, Hazim Šabanović, *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo 1973, str. 153-192.

skom jeziku, iz oblasti politike, pisano talik pismo. Prema samom Kafiji djelo je podijelio na: Predgovor, Četiri temelja i Zaključak. Pregovor je posvećen razlozima i principima uređenja svijeta. Prvi temelj je posvećen načelima uređenja vladavine i njenih dometa; drugi temelj dogovaranju, poslušnosti, stavovima i upravljanju; treći temelj nužnoj upotrebi oružja prilikom ratovanja protiv neprijatelja, zapovijedanju vojskom i ohrabrvanju vojnika; četvrti temelj uzrocima pobjede, razlozima Allahove pomoći i prepotstavkama poraza; Zaključak govori o miru i mirovnom sporazu-mu.¹⁹ Djelo treba posmatrati u širem kontekstu djela koja ukazuju na probleme, nastojeći otkriti osnovne uzroke slabosti Osmanskog carstva, ali i moguće izlaske iz krize. Osim Hasana Kafije, tu su i Ali Ajni sa djelom *Kavanini Ali-Osmani – Zakoni osmanskog roda*, sultanu Muratu IV Koči-bej je podnio svoju raspravu *Durer-i risale-i devlet - Biserje rasprave o poretku države*, Hadži Halifa, odnosno Katib Čelebi, koji je 1652/3. godine napisao raspravu *Desturu-l-amel li islah-il-halel - Obrazac postupka radi uklanjanja teškoća*. U ta djela možemo ubrojati i *Raspravu Ali-čauša iz Sofije* sredinom XVII stoljeća, tačnije 1653. godine o timarskoj organizaciji.

Osim ovih, u Gračanici su prepisana i djela *Manazil as-Sa'irin ilel-hadž al-mubin – Djelo iz tesavvufa*. Autor djela je Abdullah b. Muhammed b. Ismail al-Herevi, na arapskom jeziku iz oblasti tesavvufa. Autor djela je rođen 02. šabana 396/04. maj 1006. godine u staroj heratskoj tvrđavi Kuhendiz, gdje je i živio. Otac mu se zvao Ebu Mensur Muhammed b. Ali. Ismail Herevi je svoje obrazovanje započeo u medresi Malini. Slušao je predavanja iz raznih islamskih disciplina od većeg broja istaknutih alima i boravio u raznim naučnim centrima. Umro je 481/1089. godine. Autor je većeg broja djela kao što su: *Tabakatu s-sufijje*, *Sad Mejdan*, *Ilelul mekamat* kao i nekih drugih od kojih je i djelo koje smo naveli.

Munadžat – Oda Allahu, autor Abu Ismail Abdullah al-Ansari, arapski, književnost, talik. *Zad al-Arifin – Djelo iz tesavvufa*, autor Abdullah al-Ansari al-Herevi, arapski, tesavvuf, talik. *Risala fil-istida al-Hikam ili Miftah gazb al-Džam (Wal-wudžud) – Djelo iz tesavvufa*, autor

19 Mehmed Handžić, *Izabrana djela*, knjiga I, Sarajevo 1999, str. 137.

Sadruddin Konjavi, arapski, tesavvuf, talik.²⁰ Autor djela je poznati sufija iz perioda anadolskih Seldžuka. Sadruddin Konjavi je rođen u Malatiji oko 606/1209. godine. Otac mu se zvao Medžduddin Ishak i obavljao je neke značajne dužnosti u Seldžučkoj državi, a u isto vrijeme je bio i sufija i alim. Umro je kada je Sadruddinu bilo 19 godina. Prema jednoj predaji majka Sadruddina Konjevi se nakon smrti muža preudala za poznatog sufiju Ibn Arebija. Sadruddin je otišao u Siriju radi izučavanja sufizma i slušao je predavanja poznatog sufije Evhaduddina Kirmanija. Dugo vremena su mu se svidala razmišljanja Šihabuddina Suhraverdija a posebno je bio pod uticajem Ibn Arebija. Značajan dio života je proveo u Konji u kojoj je umro 1274. godine. Autor je većeg broja djela kao što su: *Miftah ul gajb vel džem' ve tefsiluhu, I'džaz ul bejan fi tefsiri Ummu-ul Kur'an, El Fukuk fi esrari mustenidati hikem il Fusus, Šerhu erbeine hadis* i drugih među kojima je i gore spomenuto.

Muhamed Hadžijahić i Teufik Imamović kao i Hamdija Kreševljaković navode naprijed spomenutog Muhameda, sina Ahmedova, za koga kažu da je živio u Gradačcu polovicom XVII stoljeća i koji se potpisivao kao Gradčevi. Moguće da oni misle na Ahmed b. Mustafu Gradačaviju, koji je prepisao djelo *Tuhfa al-Muluk - Dar vladarima*, čiji je autor Muhammad b. Abu Bakr b. Abdulmuhsin b. Abdulkadir ar-Razi. Djelo je na arapskom jeziku iz područja fikha, pisano nashi pismom, a prepisano 1052/1642. godine. Drugo djelo, koje je isti prepisivač prepisao, je *Fikh al-Kajdani - Rasprava o tome šta je dopušteno i šta je zabranjeno u obavljanju namaza*. Autor djela je Lutfullah an-Nasafi Fadil al-Kajdani a prepisano je u Beogradu, također, 1052/1642. godine.²¹

U Bali-begovoj medresi u Gornjoj Tuzli su prepisana dva djela od kojih je jedno samo djelo a drugo njegov komentar. To je urađeno 1054/1644. godine. Ljepota rukopisa i ispravnost prepisa pokazuju da je prepisivač bio učen i pismu vješt čovjek. Na arapskom je oznaka mjesta i godine prepisa djela – *Tem fi seneti erbea ve hamsine*

20 M. Ždralović, *Prepisivači djela*, II, str. 46-47.

21 M. Ždralović, *Prepisivači djela*, str. 62.

ve effi Milhatul Ulja-si Bosna-medresetu Bali beg (Završeno godine 1054. godine u Gornjoj Tuzli u Bosni, u medresi Bali-bega).

Prvo djelo koje je prepisano je *El Feraid Es Sedžavendi*. To je kraće djelo s područja islamskog prava o diobi nasljedstva. Napisao ga je Siradžuddin Muhammed b. Muhammed b. Abdurrešid as-Sadžavendi u VII/XIII stoljeću. Datum smrti autora različito je označen u raznim izvorima; po nekim on je umro oko 600/1203, a po drugima 700/1300. Djelo je služilo dugo vremena kao uvaženi priručnik, koji se proučavao po islamskim školama. Nash, pisan veoma vještom rukom, u znatno razmaknutim redovima. Po marginama listova i između redaka ima dosta komentara, pisanih sitno i lijepo rukom istog prepisivača.

Drugo djelo, koje je prepisano u Bali-begovoj medresi u Gornjoj Tuzli a koje je prepisao isti prepisivač, je *Šerruhu es Siradžiyye li Seyyid eš Šerif el Džurdžani*. To je komentar prethodnom djelu. Napisao ga je Ali b. Muhammed al Džurdžani as Seyyid eš Šerif, koji je umro 816/1413. godine. Komentar je dovršen u Semerkandu 804/1401. i bio je dugo vremena uvažen udžbenik. Nash sitniji, lijep. Osnovni tekst je podvučen i stranice su obrubljene crvenom linijom. Po rubovima malog broja listova ima nešto glosa.

Godine 1647. Muhamed b. Mustafa, čauš, rodom iz Gornje Tuzle, je prepisao djelo Muhameda b. Saliha Jazidžija. Muhamed b. Mustafa je tada bio učenik-softa Mehmed-pašine medrese u Beogradu. Radi se o djelu *Risale-i Muhammedije* – spjev o Muhammedu, a. s., i počecima islama, temeljen na *Kur'anu* u mesnevi stihu.²²

Husejn b. Osman je, također, vjerovatno djelovao u nekoj od zvorničkih institucija muslimana ovog grada kao kadija. On je prepisao djelo *Šarh al-Masabih – Komentar djela iz islamske tradicije*. Autor djela je Muhammed b. Abdullatif ibn al-Malak ar-Rumi, na arapskom jeziku pisano nashi pismom. Prepisano je u Zvorniku 1064/1654. godine, a to je, kako se navodi, prepisano za potrebe učenika iz navedenog mjesta.²³

22 Isto, str. 79.

23 Isto, str. 72.

Moguće je da je jedan od tuzlanskih kadija bio i Šahbaz b. Kurt iz Brčkog. Na ovo nas navodi činjenica da je on prepisao priručnik iz šerijatskog prava, ali da je navedeno u kadiluku Memleha-tejn /Tuzla/ 1076/1655. godine. U pitanju je djelo *Multaka al-Abhur - Priručnik iz šerijatskog prava*, čiji je autor Ibrahim b. Halabi. Djelo je na arapskom jeziku iz oblasti fikha i dosta se koristilo za vrijeme Osmanske države. Ibrahim Halebi je rođen u Halepu. Kako je imao oko 90 godina kada je umro, to se pretpostavlja da je rođen 860/1456. godine. Neki mu dodaju nadimak Burhanuddin, ali se u osmanskim izvorima ono ne nalazi a ni sam ga Halebi ne spominje. Osnovno obrazovanje je stekao u Halepu i u Damasku, gdje je slušao predavanja nekih istaknutih alima. Nakon što je jedno vrijeme u Halepu vršio dužnost imama krajem IX/XV stoljeća je otišao u Kairo. U tom naučnom centru je izučavao tefsir, hadis, fikh i kiraet. Slušao je predavanja tadašnjih velikih alima. Oko 906/1500. godine je otišao u Istanbul i tu se nastanio. Nakon što je u različitim džamijama vršio dužnost imama postao je imam džamije sultana Mehmeda II Fatiha u Istanbulu. Jedno vrijeme je bio muderis u centru za *Kur'an*, koji je u kvartu Fatih u Istanbulu podigao Sadi Čelebi. U to vrijeme je umro i ukopan u mezarju Edirnekapisi. U nekim svojim djelima je zauzimao oprečan stav naspra, recimo, Ibn Arebija i nije se sustezao da ga oštro kritikuje. Iza sebe je ostavio blizu dvadeset djela, od kojih su većina poslanice kojima je uzeo učešća u raspravama koje su se vodile u njegovo vrijeme. Među njegovim djelima je i gore spomenuto koje je bilo veoma popularno u Osmanskoj državi i kao udžbenik u tadašnjim školama ali i kao izvor za mnogobrojna fikhska pitanja i sa djelom Mulla Husreva *Dureru-l-hukkam*, koga ovde spominjemo, bio osnov za pravne ustane. Osim njega, autor je djela *Gunyetu-l mutemelli fi šerhi Munyeti-l musalli*, što predstavlja komentar djela Sediduddינה Kašgarija /umro 705/1305/ *Munyetu-l musalli*, djela Muhtasaru *Gunyeti-l mutemmelli*, djela *Ni'metu-z-zeri'a fi nusreti-š-šeri'a* u kome se suprotstavlja pogledima Ibn Arebija, naročito iz njegovog djela *Fususu-l hikem* kao i drugih djela.²⁴

Spahija (al-džundi) Kurt je u Donjoj Tuzli prepisao jedno djelo 1070-71/1659-1660. godine. U pitanju je djelo *Enfusul Dževahir (Fi*

24 TDV Islam Ansiklopedisi, tom 15, str. 231-232.

tefsiril Kur'anî). To je prevod Abu Laisovog komentara *Kur'anâ*. Prevodio Musa b. Hadži Husain Izniki, umro 833/1429. Gornji naslov dat je prema prepisivačevom zapisu na kraju rukopisa. M. Tahir kaže da je spomenuti prevodilac preveo sa arapskog jezika dva komentara *Kur'anâ*: Hazinov i Abu Laitov i po njemu gornji naslov nosi prevod Hazinovog komentara. Međutim, poređenje ovog prevoda sa tekstrom spomenutih komentara, jasno pokazuje da je to prevod Abu Laitovog komentara, pa je pogriješio ili M. Tahir ili naš prepisivač. Drugi pristupačni izvori ne spominju ovo djelo. Prevodilac nigrdje ne spominje da je ovaj rad prevod.²⁵ Svezak prvi u dva dijela. Sadrži tumačenje od početka *Kur'anâ* do kraja sure *al-Kahf*. Nedostaje jedan list u početku. L. 292; 28X21. Nash. Nazivi sura pisani su crvenim mastilom. Tekst *Kur'anâ* podvučen je crvenom linijom i vokalizovan. Papir bijel, čvrst, povez kožni, omotan u zeleno platno. Na kraju prvog i drugog dijela nalaze se zapisi iz kojih se vidi da je prepisao Kurt, spahijski (al-džundi), nastanjen u Donjoj Tuzli 1070-71/1659-60. Djelo je iz Karađoz-begove biblioteke.

Spominjemo i jedno djelo u kome se, pored ostalih mesta, spominje i Zvornik. Radi se o *Zbirci propisa i izvještaja koji se odnose na događaje u Zvorniku, Sokolu i Višegradi početkom 16. stoljeća*. Djelo je na turskom jeziku, iz područja historije. Djelo je prepisano 1057/1647. godine.²⁶

Kulturnoj slici Zvorničkog sandžaka, a u ovom slučaju Zvornika, pridonosili su i ljudi porijeklom iz ovog grada koji su u vrijeme Osmanske carevine bili na visokim civilnim i vojnim dužnostima. Jedan od njih je i izvjesni bostandži-baša Mehmed. Tako se navodi: "Sluge muftijine bile su skoro sve sami Bosanci; Ibrahim-efendija Bosanac, na položaju roznamedžije, radio je kao prijatelj Dubrovnika. Njegovom odobaši rekli su poslanici: "Pravo je da on nas, koji smo njegova jezika, pomogne kod velikog vezira". Poslanici su posjetili i bostandži-bašu Mehmeda iz Zvornika. Stalno im je pričao na maternjem jeziku: "Našim jezikom se dičim i uživam kada sa vama razgovaram; kada budete na audijenciji kod sultana, nemojte

25 Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, svezak prvi, obradio Kasim Dobrača, Sarajevo, 1963, str. 222.

26 Muhamed Ždralović, *Prepisivači djela*, II, str. 67.

nikako govoriti zapadnim jezikom (tj. italijanski)²⁷ već samo bosanski (mi mu odgovorismo da tako uvijek i činimo); sultan naime može zapitati: kojim to jezikom govore ovi poslanici? a mi čemo odgovoriti: gospodaru, ovo je bosanski jkezik!” Sultan je jednom pitao bostandži-bašu ko je dolazio u njega; bostandži-baša odmah preporuči svoje zemljake.²⁸

Dubrovački pjesnik Ivan Gundulić (1589-1638) u svom historijsko-romantičnom epu *Osman* opjevao je savremene događaje u vezi s vojnim pohodom sultana Osmana II (1618-1622) na Poljsku. Opisujući napad vojske Osmanske carevine na tvrđavu Hotin 1621. godine, on kaže: “Memija ih vlada dvaes tisuć u sto četa”. Memija je pjesničko ime Mehmed-paše Karakaša, rodom iz Gradačca, koji je, kao tadašnji bosanski namjesnik, predvodio vojsku sa prostora Bosanskog ejleta u napadu na Hotin i tu poginuo. Gundulić, kao obrazovan dubrovački građanin i pjesnik, morao je dobro poznavati prilike u obližnjoj Bosni, i prije nego je svoj spjev napisao, morao se dobro pobrinuti da o svim pojedinostima pohoda na Poljsku bude valjano obaviješten.²⁹

Jedno djelo je prepisano 1127/1715. godine. U pitanju je djelo *Šarh-i Dževahir el-Islam -Komentar djela iz prava*. Autor djela je Hasan b. Muhammed, turski, fikh, pismo talik. Prepisao ga je Muhammed Tuzlavi, čiji nadimak jasno ukazuje odakle je. Osim toga, tu je i titula koja otkriva čime se je prepisivač bavio. U pitanju je mula.³⁰ Ukazujemo na još jedno djelo koje je prepisano 18. rebiul-ahira 1138/1725. godine. Radi se o djelu *Tuhfa al-Muluk - Kraće djelo iz fikha*. Autor djela je Muhammed b. Abi Bakr al-Razi, na arapskom jeziku, iz fikha, pisano talik pismom. Prepisao ga je Ismail b.

27 Vuk Vinaver, "Bosna i Dubrovnik 1596-1645", GDI, knjiga XIII, Sarajevo 1962, primjedba Vuka Vinavera.

28 Isto, str. 212, fus nota 37; M. Mandić, *Etnička*, str. 350-351, *Historija naroda*, II, str. 240-241.

29 M. Hadžijahić, T. Imamović, *Gradačac*, str. 22; Babić Ibrahim, *Gradačac sa okolinom 1461-1981*, Gradačac, augusta 1982, djelo je u rukopisu, str. 5.

30 M. Ždralović, *Prepisivači djela*, II, str. 114.

Muhammed Bosnavi Tuzlavi. Ono što je za nas još značajnije jer u pitanju je jedan softa – učenik medrese.³¹

Zaključak

Prepisivačka djelatnost je bila važna i ona je bila odraz ukupnog pozitivnog okruženja koje je vladalo kada je u pitanju nauka u Zvorničkom sandžaku u XVII stoljeću naročito do poraza Osmanske države pod Bečom 1683. godine. To možemo vidjeti ako pogledamo obim, ali i strukturu prepisanih djela, kao i autore originalnih djela koji su važili za velike autoritete u svojim naučnim oblastima. Teme koje tretiraju djela koja su prepisana govore o širokom spektru naučnog interesovanja koje je vladalo u ovom Sandžaku, kao što su raznolika zanimanja ljudi koji su prepisivali ta djela. To jasno govori o tome da nauka nije bila eksluzivno pravo samo određenog kruga ljudi, nego se njome mogao baviti onaj ko je, prvenstveno, imao interesovanja za nju. Teme prepisanih djela se odnose na islamsko vjerovanje, tesavvuf, pravo, fikh, književnost, ali i na probleme koji se javljaju u Osmanskoj državi i načinu rješavanja tih problema kao što je npr. prepisano djelo Hasana Kafije.

Literatura

1. Bašagić, Safvet-beg, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Sarajevo 1986.
2. Babić, Ibrahim, *Gradačac sa okolinom 1461-1981*, Gradačac, augusta 1982, djelo je u rukopisu.
3. Dobrača, Kasim, “Kasidei burdei Bosnevi (Kasida Burda na “bosanskom” jeziku)”, *Anali GHBb*, knjiga IV, Sarajevo, 1976.
4. Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, svezak prvi, obradio Kasim Dobrača, Sarajevo, 1963, str. 222.
5. Handžić, Adem, *Tuzla i njena okolina*, Sarajevo 1975.

31 Isto, str. 123-124.

6. Huković, Muhamed; Kasumović, Ahmet; Smailović, Ismet, *Muhamed Hevai Uskufi*, Tuzla 1990.
7. Handžić, Mehmed, *Izabrana djela*, knjiga I, Sarajevo, 1999.
8. Handžić, Mehmed, "Nekoliko odlomaka iz djela *Muhadaretul-eval ve musameretul-evahir od Ali-dedeta*", *Izabrana djela*, knjiga I, Sarajevo, 1999.
9. Hasandedić, Hivzija, "Djela i kraći literarni sastavi muslimana Bosne i Hercegovine koji su napisani na orijentalnim jezicima i koji se nalaze u Arhivu Hercegovine u Mostaru", *Analı GHBb, knjiga IV*, Sarajevo, 1976, str. 125.
10. Letić, Branko, „Jedan bosanski spev iz 17. veka o smrti sultana Osmana II“, *Pregled*, br. 7-8, Sarajevo 1973, str. 963-976.
11. Kasumović, Ismet, *Ali-dede Bošnjak*, Sarajevo, doktorska disertacija.
12. Kasumović, Ismet, "Rukopisi djela Ali-dede Harimije Bošnjaka na arapskom jeziku", *POF*, 38, 1988 (1989), Sarajevo, str. 160.
13. Sokolović, Osman, A, "Pjesnik Aga-dede iz Dobor-grada o svome zavičaju i pogibiji Osmana II", *Analı GHBb, knjiga I*, Sarajevo 1972, str. 5-34.
14. *TDV Islam Ansiklopedisi*, tom 15, str. 231-232.
15. Trako, Salih; Gazić, Lejla, "Rukopisna zbirka Orijentalnog instituta u Sarajevu", *POF*, XXV, Sarajevo 1975, str. 34-35.
16. Vinaver, Vuk, "Bosna i Dubrovnik 1596-1645", *GDI*, knjiga XIII, Sarajevo 1962.
17. Šabanović, Hazim, *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo 1973.
18. Ždralović, Muhamed, *Prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, I, II, Sarajevo 1988.

Dr. sci. Kemal Bašić
Centar for Ottoman Studies Sarajevo

CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF THE BOOK-COPYING ACTIVITY IN THE SANJAK OF ZVORNIK IN THE 17TH CENTURY

Summary

There was little or no knowledge about book-copying activities in the Sanjak of Zvornik in the 17th century, which was a significant part of the scientific communication. The appearance of Muhammed Hevai Uskufi and other renewed scholars in this Sanjak at that particular time was not a coincidence but as a product of a lively written word and the interest in the science of that time. That could be seen if we look at the names of the authors of the original works that were copied by hand as well as the themes that were treated. Similarly, on the basis of the interests of the manuscript rewriters, it can be clearly seen that the science was not the focus of the interest of the very narrow circle of the people and that it was rather accessible to all those who were showing the interest for it.

Keywords: Zvornik Sanjak, manuscript rewriters, works, Tuzla, Zvornik, Ibrahim Halebi.

Mr. sci. Kemal Nurkić
JU Zavod za zaštitu i korištenje
kulturno-historijskog i prirodnog naslijeda TK

ZNAČAJ KORIŠTENJA POPISA STANOVNIŠTVA IZ 1850/51. GODINE ZA POZNAVANJE PROŠLOSTI – PRIMJER GRAD TUZLA

Sažetak

U radu se detaljnije govori o karakteristikama grada Dolnja Tuzla (Tuzla-i Zir) sredinom XIX stoljeća, tačnije 1850/51. godine. Ovaj grad je tada bio središte jedne administrativne cjeline u sandžaku Zvornik, koja se po njemu i naziva kaza Dolnja Tuzla (Tuzla zir). O detaljnijim karakteristikama grada (kasabe) Dolnja Tuzla sredinom XIX stoljeća do sada nismo imali podatke. Takav jedan detaljan uvid nam omogućava do sada nepoznati i gotovo nekorišteni podaci službenog popisa stanovništva iz 1850/51. godine, a koje je sprovedla osmanska uprava. Prevod ovog popisa za grad Dolnja Tuzla i sprovedena analiza daju nam obilje podataka o njemu. Prije svega se misli na prostorni obuhvat grada, granicama ka susjednim naseljima i svim službenim dijelovima, odnosno mahalama. Iz navedenog popisa vidimo i brojne demografske karakteristike Dolnje Tuzle sredinom XIX stoljeća. Prije svega, ukupne demografske prilike (ukupan broje muškaraca razvrstan u tri popisne kategorije; muslimani, ne-muslimani i romi), te detaljne podatke o stanovništvu po pojedinim mahalama i svim kućama u njima.

Ključne riječi: Popis, stanovništvo, XIX stoljeće, grad Tuzla, prošlost.

Uvod

Postojanje različitih vrsta osmanskih popisnih deftera ima neprocjenjiv značaj za izučavanje historije Osmanske države i društva. Kada je riječ o bosanskohercegovačkoj osmanistici, zapažen uspon doživjela je nakon Drugog svjetskog rata. Značajan dio tih rezultata nastao je upravo na izučavanju popisnih deftera. Većina tih deftera potječe iz XV i XVI stoljeća i oni su poslužili kao jedan od temeljnih izvora za proučavanje važnih historijskih pitanja, kao što su uspostava i organizacija osmanske vlasti, struktura stanovništva, demografska kretanja, privredne aktivnosti itd. Građa iz XIX stoljeća, posebno njegove druge polovine, znatno je manje korištena, ili su to tek neki rjeđi izuzeci. Stoga se, kao jedan od primarnih zadataka osmanistike, nameće izučavanje osmanskih izvora s kraja osmanske vladavine. Sveobuhvatne reforme u Osmanskom carstvu, pokrenute u prvoj polovini XIX stoljeća, rezultirale su novim načinom vođenja administracije i pojavom novih statističkih knjiga. Jedna od tih novina bili su popisi stanovništva (tur. Nüfus defterleri). Na ovim popisima istraživački rad je počeo polovinom XX stoljeća a u zadnje vrijeme se intenzivirao, što je doprinijelo pojavljivanju brojnih prevoda deftera.¹ Radeći istraživanja u Arhivu Vlade Republike Turske u Istanbulu (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) imam priliku često pregledavati popisne deftere upravo iz fonda ovih deftera (NFS. d.). Riječ je o defterima koji se odnose na Bosanski ejalet.

O popisnim defterima²

Defteri su vođeni posebno za pojedine kadiluke i to odvojeno za muslimane, nemuslimane i Rome. Prvo su popisivana sjedišta kadi-luka a zatim sela. Mjesta su popisivana po mahalama, odnosno kućama, tako što je svaka kuća bila zavedena pod rednim brojem. Pod

1 Enver Ziya Karal, *Osmانlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı*, Ankara, 1943; Mehmet Güneş, *Osmانlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtları*, Gazi Akademik Bakış 8/15 (2014), 221-240.

2 BOA, NFS_d, za područje Zvorničkog sandžaka u arhivu Republike Turske, nalazi se ukupno 52 deftera.

brojem jedan je pisan kućni domaćin, potom i drugi muški članovi domaćinstva, njegovi sinovi, braća, bratići i ostala muška čeljad, koja su živjela u kući. Uz ime svake muške osobe, izuzev maloljetne djece, dat je, ukratko, i tjelesni opis. Ukoliko je u mahalama, odnosno selima, postojala džamija, pisar obično na prvom mjestu bilježi kuću imama, a zatim ostala domaćinstva. Za razliku od identificijskih podataka u osmanskim defterima iz ranijeg perioda, koji se uobičajeno sastoje od imena same osobe i imena njegovog oca, u ovim defterima, u najvećem broju slučajeva je navedeno i porodično prezime.

Primjer grada Tuzle

Defter broj 05944 je popisao tuzlanske mahale kako slijedi:

Mahala Turali-beg³

Kuća 1.

Derviš Jahja, efendija, sin Hasana. Rođen 1815. godine.

Njegov sin Mustafa, rođen 1849. godine.

Kuća 2.

Adibabović Mehmed, sin Jahje, spahija i muhtar, rođen 1810. godine.

Njegov sin Mustafa, rođen 1841. godine.

Kuća 3.

Mujezin Hamid, sin Hasana, poljoprivrednik, rođen 1820. godine.

Njegov brat Bećir, kasap, rođen 1821. godine.

Njegov bratić Sulejman, sin Bećira, rođen 1844. godine.

3 BOA, NFS_d 05944. str. 3.

Kuća 4.

Imlović Mehmed, sin Mahmuda, terzija, rođen 1820. godine.

Njegov sin Hašim, rođen 1848. godine.

Kuća 10.

Azabanović imam Osman, sin Ahmeda, spahija, rođen 1795. godine.

Njegov sin Ahmed, rođen 1814. godine.

Njegov sin Sulejman, rođen 1816. godine.

Njegov sin Mehmed, rođen 1840. godine.

Njegov sin Mustafa, rođen 1848. godine.

Njegov unuk Jahja, sin Ahmeda, rođen 1839. godine.

Njegov unuk, Omer sin Sulejmana, rođen 1846. godine

Njegov unuk, Osman sin Sulejmana, rođen 1849. godine

Turalibeg mahala je imala 137 kuća i 368 muškaraca.

Mahala Džindić⁴

Kuća 1.

Prazna

Kuća 2.

Muhtar Čafić Hasan, sin Abdulaha, trgovac, rođen 1800. godine.

Njegov sin Mehmed, rođen 1826. godine.

Njegov unuk Salih, sin Mehmeda, rođen 1849. godine.

Kuća 3.

Suhtić Ismail, sin Osmana, zemljoradnik, rođen 1801. godine.

⁴ BOA, Istanbul, NFS_d 05944. str. 41.

Njegov sin Osman, rođen 1827. godine.

Njegov sin Mehemed, rođen 1828. godine.

Njegov sin Muharem, rođen 1832. godine.

Kuća 4.

Hašim sin Mumina, maloljetnik i zemljoradnik, rođen 1834. godine

Kuća 5.

Vilić Abdulah, sin Ismaila, zemljoradnik, rođen 1800. godine.

Njegov sin Vejsil, rođen 1824. godine.

Njegov sin Mustafa, rođen 1831. godine.

Njegov bratić Mehemed, sin Osmana, rođen 1836. godine.

Mahala Atik⁵

Kuća 1.

Atiković derviš Mustafa, sin Ibrahima, rođen 1810. godine.

Njegov brat Mehmed, rođen 1815. godine.

Kuća 2.

Ustab(v)dić Mehmed, sin Sulejmana, poljoprivrednik, rođen 1800. godine.

Njegov sin Abdulah, rođen 1820. godine.

Njegov sin Ibrahim, rođen 1825. godine.

Njegov sin Mustafa, rođen 1830. godine.

Njegov sin Vejsil, rođen 1838. godine.

Njegov sin Bećir, rođen 1840. godine.

5 BOA, Istanbul, NFS_d 05944, str. 81.

Kuća 3.

Alihodžić Mustafa, sin Alije, poljoprivrednik, rođen *nepoznato*.

Njegov sin Ahmed, rođen 1833. godine.

Njegov sin Salih, rođen 1835. godine.

Njegov sin Ibrahim, rođen 1847. godine.

Kuća 4.

Atiković Mahmud, sin Saliha, rođen 1822. godine.

Njegov sin Ibrahim, rođen 1841. godine.

Kuća 15.

Solunović Ismail, sin Hasana, poljoprivrednik, rođen 1825. godine.

Njegov sin Mustafa, rođen 1845. godine.

Njegov sin Ibrahim, rođen 1847. godine.

Atik mahala je imala 178 kuća i 381 muškarca.

Mahala Sagrdžijan⁶

Kuća 1.

Terzić Mahmud, efendija, sin Osman-efendije, rođen 1805. godine.

Njegov sin Hasan, rođen 1825. godine.

Njegov sin Nedžib, rođen 1828. godine.

Kuća 2.

Skender hadži Ahmed, sin Hasana, poljoprivrednik, rođen 1801. godine.

Njegov sestrić Mehmed, sin Abdulaha, rođen 1849. godine.

⁶ BOA, NFS_d 05944, str. 133.

Kuća 3.

Alibašić Mustafa, sin Hasana, poljoprivrednik, rođen 1801. godine.

Kuća 6.

Skender Ibrahim, sin hadži Ahmeda, poljoprivrednik, rođen 1820. godine.

Njegov sin Salih, rođen 1845. godine.

Njegov sin Hasan, rođen 1847. godine.

Njegov sin Alija, rođen 1848. godine.

Njegov sin Ahmed, rođen 1849. godine.

Kuća 24.

Banović Mehmed, sin Mustafe, poljoprivrednik, rođen 1815. godine.

Njegov sin Ibrahim, rođen 1846. godine.

Njegov sin Rešid, rođen 1848. godine.

Njegov sin Rustem, rođen 1849. godine.

Sagrdžijan mahala je imala 36 kuća i 85 muškaraca.

Mahala Tušna, odnosno Tušanj⁷

Kuća 1.

Grazović Ibrahim, sin hadži Sulejmana, rođen 1815. godine.

Njegov sin Mehmed, rođen 1845. godine.

Kuća 3.

Hodžić Sulejman, sin Abdulaha, poljoprivrednik, rođen 1810. godine.

Njegov sin Ibrahim, rođen 1825. godine.

⁷ BOA, Istanbul, NFS_d 05944, str. 145.

Njegov unuk Omer, sin Ibrahima, rođen 1847. godine.

Kuća 6.

Salih Hodžić Osman, sin Abdulaha, poljoprivrednik, rođen 1810. godine.

Kuća 15.

Morić Ahmed, sin Sulejmana, poljoprivrednik, rođen 1801. godine.

Njegov sin Ibrahim, rođen 1820. godine.

Njegov sin Mahmud, rođen 1832. godine.

Njegov sin Vejsil, rođen 1846. godine.

Njegov unuk Sulejman, sin Ibrahima, rođen 1849. godine.

Mahala Tušanj je imala 73 kuće i 177 muškaraca.

Mahala Jala⁸

Kuća 1.

Hadži Jusuf efendija, sin Mehmeda, rođen 1795. godine.

Njegov sin Mehmed, rođen 1820. godine.

Njegov unuk Hašim, sin Mehmeda, rođen 1843. godine.

Njegov unuk Mustafa, sin Mehmeda, rođen 1847. godine.

Kuća 2.

Mujezin Ismailefendić mula Mustafa, sin Ismail efendije, rođen 1811. godine.

Njegov sin Salih, rođen 1837. godine.

Njegov sin Mehmed, rođen 1842. godine.

Njegov sin Hašim, rođen 1845. godine.

⁸ BOA, Istanbul, NFS_d 05944, str. 167.

Njegov sin Ahmed, rođen 1849. godine.

Kuća 8.

Abdiković Sulejman, sin Hasana, rođen 1820. godine.

Njegov brat Mustafa, rođen 1825. godine.

Njegov bratić Mehmed, sin Mustafe, rođen 1849. godine.

Kuća 12.

Morankić Ahmed, sin Šahbaza, spahija, rođen 1800. godine.

Njegov sin Ahmed, rođen 1820. godine.

Njegov sin Abdulah, rođen 1822. godine.

Njegov sin Sulejman, rođen 1845. godine.

Njegov sin Hasan, rođen 1846. godine.

Njegov unuk Murat, sin Abdulaha, rođen 1848. godine.

Kuća 21.

Kukić Hasan, sin Saliha, rođen 1790. godine.

Njegov sin Derviš, rođen 1822. godine.

Njegov sin Osman, rođen 1825. godine.

Njegov sin Hasan, rođen 1843. godine.

Njegov sin Abdulah, rođen 1848. godine.

Njegov unuk, Mehmed sin Osmana, rođen 1849. godine.

Mahala Jala je imala 98 kuća i 269 muškaraca.

Mahala Kosenć⁹

Kuća 1.

Imam Omer, sin Muharema, rođen 1800. godine.

Njegov sin Mustafa, rođen 1835. godine.

Njegov sin Malko, rođen 1835. godine.

Njegov sin Mehmed, rođen 1845. godine.

Njegov sin Ibrahim, rođen 1847. godine.

Kuća 2.

Mujezin Salih, sin Mehmeda, rođen 1790. godine.

Njegov sin Mustafa, rođen 1831. godine.

Njegov unuk Salih, sin Mustafe, rođen 1847. godine.

Njegov unuk Ragib, sin Mustafe, rođen 1849. godine.

Kuća 15.

Alihodžić Mehmed, sin Mustafe, trgovac, rođen 1810. godine.

Njegov sin Salih, rođen 1847. godine.

Kuća 20.

Abdurahmanović Fejzulah, sin Jahje, rođen 1800. godine.

Njegov sin Sulejman, rođen 1822. godine.

Njegov sin Muharem, rođen 1826. godine.

Njegov sin Hasan, rođen 1841. godine.

Njegov unuk Sulejman, sin Sulejmana, rođen 1848. godine.

⁹ BOA, Istanbul, NFS_d 05944, str. 199.

Kuća 23.

Krbović Ibrahim, sin Mehmeda, rođen 1815. godine.

Njegov pastorak Mustafa, sin Hasana, rođen 1844. godine.

Mahala Kosenć je imala 23 kuće i 66 muškaraca.

Mahala Ketheda¹⁰

Kuća 1.

Abdulah, sin Mustafe, imam, rođen 1800. godine.

Njegov sin Mustafa, rođen 1825. godine.

Njegov sin Rešid, rođen 1837. godine.

Kuća 4.

Alibegović Derviš, sin Alije, rođen 1800. godine.

Njegov sin Hamid, rođen 1820. godine.

Njegov sin Mahmud, rođen 1822. godine.

Njegov unuk Mehmed, sin Hamida, rođen 1840. godine.

Njegov unuk Salih, sin Hamida, rođen 1844. godine.

Njegov unuk Derviš, sin Mahmuda, rođen 1844. godine.

Njegov unuk, Abdulah sin Mahmuda, rođen 1845. godine.

Kuća 7.

Turalić Ahmed, sin Osmana, rođen 1820. godine.

Njegov sin Osman, rođen 1846. godine.

Njegov sin Šerif, rođen 1847. godine.

Njegov sin Mehmed, rođen 1849. godine.

10 BOA, Istanbul, NFS_d 05944, str. 207.

Kuća 10.

Belogija Mustafa, sin Osmana, rođen 1809. godine.

Kuća 17.

Hadžialić Ibrahim, sin Jahje, rođen 1805. godine.

Njegov sin Mihad, rođen 1828. godine.

Njegov sin Mustafa, rođen 1832. godine.

Njegov sin Salih, rođen 1847. godine.

Njegov sin Mehmed, rođen 1848. godine.

Kethoda Mahala je imala 33 kuće i 95 muškaraca.

Mahala Vaiz¹¹

Kuća 1.

Smajlović Mustafa, sin Ismaila, imam, rođen 1810. godine.

Kuća 3.

Zukić Mustafa, sin Ahmeda, rođen 1800. godine.

Njegov sin Abdulah, rođen 1849. godine.

Njegov brat Hasan, rođen 1780. godine.

Kuća 4.

Spahić Šaćir, sin Spahije, rođen 1800. godine.

Njegov sin Mustafa, rođen 1825. godine.

Njegov sin *ime nečitko*, rođen 1828. godine.

Njegov sin Mahmud, rođen 1832. godine.

11 BOA, NFS_d 05944, str. 217.

Kuća 12.

Kurtalić Ismail, proizvođač soli, rođen 1825. godine.

Njegov sin Omer, rođen 1849. godine.

Kuća 14.

Ibrahim, sin Mahmuda, rođen 1810. godine.

Vaiz mahala je imala 15 kuća i 31 muškarca.

Zaključak

Onomastika je još jedno područje za koje ovi defteri pružaju dragocjene podatke. Uvidom u deftere možemo vidjeti da je bio intezivan proces formiranja muslimanskih i nemuslimanskih prezimena prema formuli očeve ime + ić. U kasabama je bio značajan udio i onih prezimena koja su nastala prema mjestu porijekla, zanimanju, staleškoj tituli. Pada u oči i pojava, izražena, uglavnom, kod muslimana, da se sinu često nadjevaju očeva imena. Pored onomastičkih istraživanja, defteri mogu, također, pružiti korisne podatke i kod genealoških istraživanja.

Na osnovu gore navedenih podataka možemo kazati da je 1850. godine u centru Tuzle bilo 9 mahala sa ukupno 734 kuće i 1.842 muške osobe. Ako ovaj broj pomnožimo sa dva, dobit ćemo da je u Tuzli 1850. godine ukupno živjelo 3.684 stanovnika muslimana. Na osnovu analize podataka do sada nepoznatih i gotovo nekorištenih podataka službenog popisa stanovništva iz 1850/51. godine, a koje je sprovela osmanska uprava, vidimo detaljnije karakteristike grada Dolnje Tuzle sredinom XIX stoljeća.

Sredinom XIX stoljeća današnji grad Tuzla je obuhvatao devet tradicionalnih urbano-geografskih mahala. Radi se o sljedećim mahalama: Turalibeg (kasnije poznata i kao Poljska), Džindi (odnosno Džindić), Atik, Sagrdžilan (u Ulici 6. Bosanske), Tušanj, Jala, Kosenć (odnosno Gornje Brdo), Kethoda (odnosno Donje Brdo) i Vaiz (odnosno Mejdan).

Prema ukupnim podacima popisa stanovništva iz 1850/51. godine, u kazi Donja Tuzla je tada živjelo 10.089 muslimana, 3.555 nemuslimana i 379 Roma. Ako ovim brojevima dodamo i isto toliko žena, možemo kazati da je u Donjoj Tuzli 1850/51. godine bilo ukupno 28.046 stanovnika.

Izvor

1. BOA, NFS_d 05944

Literatura

1. Karal, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı*, Ankara, 1943.
2. Güneş, Mehmet, *Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtları*, Gazi Akademik Bakış 8/15, 2014.

Mr. sci. Kemal Nurkić

Public Institution Institute for the Protection and Use
of the Cultural, Historical and Natural Heritage of the
Tuzla Canton

THE IMPORTANCE OF USING THE CENSUS FROM THE YEAR OF 1850/51 IN LEARNING ABOUT THE PAST – EXAMPLE OF THE CITY OF TUZLA

Summary

The paper deals with the characteristics of the city of Dolnja Tuzla (Tuzla-iZir) in the mid-19th century, more precisely in 1850/51. At that time, this city was the center of an administrative unit in the Sanjak of Zvornik, which, according to this census, had the name of Dolnja Tuzla (Tuzla zir).

Until recently, there was no sufficiently detailed information about the characteristics of the city (kasaba) of Dolnja Tuzla in the mid-19th century. Such a detailed insight has been available to us in the still unknown and almost unused data from the official census from 1850/51, which was carried out by the Ottoman administration.

The translation of this census for the city of Dolnja Tuzla and the conducted analysis have given us plenty of information about it, specifically about: the special positioning of the city, the borders with the neighboring settlements and all the official administrative parts or so called the mahalas.

In the above-mentioned cities, we can see various demographic characteristics of Dolnja Tuzla in the middle of the 19th century: the overall demographic situation (the total number of male residents classified into three census categories, Muslims, non-Muslims and Roma), and the detailed population data living in the individual mahalas and the total number of the houses in them.

Keywords: census, population, 19th century, the city of Tuzla, the past.

Nijaz Brbutović
Adnan Tinjić
Arhiv Tuzlanskog kantona

RARITETNI RUKOPISI I KNJIGE ARHIVA TUZLANSKOG KANTONA

Sažetak

Rad se bavi predstavljanjem posebno vrijedne arhivske građe kao i odabranog bibliotečkog fonda Arhiva Tuzlanskog kantona Tuzla. Poseban naglasak stavljen je na Orijentalnu zbirku Arhiva, koja sadrži 28 rukopisa na orijentalnim jezicima (uglavnom osmanskom), a o navedenim rukopisima dati su i najosnovniji podaci. Autori su, navodeći informacije o navedenim rukopisima i drugim rijetkim i značajnim knjigama Arhiva, željeli dodatno podvući značaj istih, te da su ovi rukopisi i raritetne knjige, uz ostalo kulturno blago Arhiva Tuzlanskog kantona, koje od 2009. godine nosi status nacionalnih spomenika kulture, zavrijedili bolji tretman u široj javnosti i više mjesta u naučnim istraživanjima i radovima iz historije, lingvistike i drugih nauka.

Ključne riječi: raritetne knjige, rukopisi, Arhiv Tuzlanskog kantona, Orijentalna zbirka, osmanski jezik, arhivska građa.

Uvod

Arhivi su ustanove koje čuvaju arhivsku građu – od prvih pisanih tragova, preko srednjovjekovnih zapisa u vidu povelja do savremenih, elektronskih dokumenata – kao vrijedno pisano kulturno nasljeđe društva, države i pojedinca. Dokumenti i knjige u arhivima imaju cilj da ostanu sačuvani i budućim naraštajima svjedoče o događajima, procesima i ličnostima iz prošlosti.¹

Potvrda vrijednosti arhivskih fondova i zbirki Arhiva Tuzlanskog kantona je Odluka Državne komisije Bosne i Hercegovine za proglašenje nacionalnih spomenika kulture, od 07. 12. 2009. godine, o proglašenju 34 fonda i zbirke Arhiva TK-a nacionalnim spomenicima kulture u Bosni i Hercegovini. Ovom Odlukom još jednom je potvrđena vrijednost fondova i zbirki Arhiva, ali i dodatna obaveza države i društvene zajednice i Arhiva da ovim fondovima i zbirkama u skladu sa Aneksom 8 okvirnog sporazuma o Bosni i Hercegovini i drugim pozitivnim propisima posveti dodatnu pažnju na planu sigurnosne zaštite i očuvanja istih.

Jedna od najznačajnijih zbirki rukopisa i dokumenata koje Arhiv u Tuzli čuva jeste Orijentalna zbirka, koja je najstarija i jedna od najvrjednijih zbirki ovog Arhiva.

Orijentalna zbirka rukopisa i dokumenata

Orijentalna zbirka Arhiva Tuzlanskog kantona Tuzla nastala je otkupom i poklonima dokumenata od pojedinaca, ustanova i organizacija, te izrađivanjem kopija originalnih dokumenata, koji su se nalazili u Orijentalnom institutu u Sarajevu i Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti. Zbirku čine dokumenti različitog tipa i sadržaja: fermani (sultanske naredbe), berati (dekreti), bujurulđije (vezirske naredbe), defteri (katastarski popisi, protokoli), hudždžeti (sudske presude, odluke), i'lami (sudske odluke, rješenja), murasele (sudski pozivi), ugovori, isprave, privatna i poslovna korespondencija, razne potvrde, priznanice, popisi, spiskovi, štampane knjige.

¹ Izet Šabotić, Nermana Hodžić, Selma Isić, *Vodič kroz arhivske fondove i zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona*, Tuzla 2012, str. 1-2.

Posebno mjesto zauzimaju rukopisi. Sve navedeno od posebne je vrijednosti i značaja za proučavanje prošlosti, jer se pomoću njih može sagledati život i razvoj pojedinih mjesta, ekonomsko-političke prilike, imovinsko-pravni odnosi, kultura, običaji i drugo.² Dokumenti i knjige ove zbirke su sakupljeni, obrađivani i evidentirani, najvećim dijelom, u periodu od 1954. godine do 1972. godine, a mnogi od njih su objavljeni u stručnim publikacijama od strane Šabana Hodžića, istaknutog orijentaliste – arhiviste Arhiva u Tuzli³ i autora niza udžbenika, članaka i rasprava.⁴

Dokumenti su veoma rijetki i datiraju iz malo istraženog perioda, te, nažalost, nisu u potpunosti prevedeni. Nedostatak prevoda za rezultat ima manje korištenje ovih dokumenata i rukopisa. Za najveći broj njih dat je tek kratak sadržaj, a kod nekih nisu identifikovani ni autor, mjesto pa ni godina nastanka. Detaljnijeg rada na prevodima i publikovanju dokumenata nije bilo jer je najveći problem predstavljalo nepoznavanje osmanskog jezika i nedostatak resursa za učenje istog ili pak obrazovan kadar za to, a nije postojao ni interes šire društvene zajednice za navedeno. Postojeće prevode radili su, mahom, Šaban Hodžić i Kemal Nurkić, a u sređivanju Zbirke 1980. godine pomogao je i Orijentalni institut u Sarajevu. Arhiv TK-a zainteresiran je za zapošljavanje osoblja koje

2 Nermana Hodžić, *Orijentalna zbirka Arhiva Tuzlanskog kantona 1563–1936*, analitički inventar, Tuzla 2017, str. 1.

3 Šaban Hodžić rođen je 15. marta 1903. godine u Bokavićima, općina Lukavac. Ruždiju je završio u Tuzli, a Okružnu medresu i Šerijatsku sudsacku školu u Sarajevu. Školovanje je nastavio na Orijentalnom fakultetu "Al-Azhar" u Kairu (Egipat), gdje je diplomirao 1929. godine. Radni angažman započeo kao predavač arapskog jezika u Velikoj medresi u Skoplju a od 1934. do 1937. radio u Državnoj realnoj gimnaziji u Bihaću. Od 1937. do 1945. godine na Višoj Šerijatskoj školi u Sarajevu predavao je arapski jezik. Od 1945. godine živi i radi u Tuzli. Predavao je matematiku i biologiju u Državnoj realnoj gimnaziji, a bavio se istraživanjem, prikupljanjem i prevođenjem građe sa orijentalnih jezika. U Arhiv dolazi 13. jula 1954. godine, gdje radi na prikupljanju, prevođenju i obradi arhivske građe iz osmanskog perioda. Ima veliku zaslugu što Arhiv raspolaže bogatom Orijentalnom zbirkom. Umro je 1980. godine.

4 Izet Šabotić, Sead Selimović, *Biobibliografija zaposlenika Arhiva Tuzla* (po-vodom 60 godina rada 1954 – 2014.), Tuzla 2014, str. 59-60.

vlada osmanskim jezikom i pismom kako bi se dugoročno radilo na prevodima i naučnoj obradi rukopisa i druge dokumentacije.

Naučnoistraživački radovi o periodu osmanske vladavine na ovim prostorima tek u novijem periodu rastu u obimu, te se oslanjaju na građu iz različitih izvora. Veliki broj dokumenata i rukopisa izuzetne i nemjerljive vrijednosti nalazio se u Orijentalnom institutu u Sarajevu, ali je tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu uništen – prilikom granatiranja zgrada Orijentalnog instituta izgorjela je, a zajedno sa njom velika količina historijskih izvora, dokumenata i knjiga. Tom prilikom su uništeni kako originalni dokumenti tako i fotokopije koje su urađene za vrijeme dugogodišnjih istraživanja zaposlenih u Orijentalnom institutu.

Svjesni značaja i osjetljivosti rukopisa i druge slične vrijedne arhivske građe, Arhiv Tuzlanskog kantona proveo je postupak tehničko-tehnološke zaštite, i to digitalizacijom i mikrofilmovanjem, čime su raritetne knjige i rukopisi ove ustanove dodatno i dugoročno zaštićeni. Onima koji žele konsultirati rukopise, na primjer Orijentalne zbirke Arhiva TK-a, dostupne su digitalne kopije, a po potrebi i mikrofilm originalnih dokumenata, koji su sigurno smješteni u depou i ne izlažu se dodatnim oštećenjima do koje bi ih stalno korištenje i izlaganje vanjskim faktorima (svjetlost, vlaga, dodir i dr.) dovelo.

U periodu od 2008. do 2013. godine iz Orijentalne zbirke su prevedeni i objavljeni određeni dijelovi i to: *Tuzlanski, bijeljinski i srebrenički sidžil* (prevela Edina Ustavdić), *Popis Bijeljinskog kadiluka, mulkovna dobra* (preveo Kemal Nurkić), *Defter nekretnina Gradačca iz 1875. godine* (preveo Kemal Nurkić), *Gračanički defter za 1875. godinu* (preveo Kemal Nurkić). Ovo je, dakako, jedan jako mali dio građe, dok većinu tek treba prevesti i objaviti, kako bi bili šire dostupni, kako stručnjacima – historičarima tako i široj javnosti. Upravo je nepoznavanje osmanskog jezika i pisma jedna od glavnih prepreka za veće i plodonosnije korištenje rukopisa ali i druge dokumentacije Orijentalne zbirke.⁵ Nažalost, niti jedan rukopis, koji se čuva u

5 Nermana Hodžić, *Orijentalna zbirka Arhiva Tuzlanskog kantona 1563 –1936, analitički inventar*, Tuzla 2017, str. 3.

Arhivu Tuzlanskog kantona, a pisan je na osmanskom jeziku, nije u potpunosti preveden na bosanski jezik. To je nešto čemu, svakako, treba posvetiti ozbiljnu pažnju u budućnosti, i upoznavanje stručne i šire javnosti sa postojanjem ovih rukopisa i njihovom svjedočenju o našoj historiji jedan je od koraka u tom pravcu.

Rukopisi Orijentalne zbirke Arhiva TK-a

Rukopisi predstavljaju djela iz raznih naučnih disciplina, a najviše dogmatskih i šerijatskopravnih. To su komentari na neka vjerska djela, pravila za pravilno učenje *Kur'ana*, dove za učenje u raznim prilikama, djela u kome se iznose lijepa svojstva Muhameda a. s., arapska sintaksa, knjiga o šerijatskom pravu, zbirka šerijatskopravnih rješenja (uređenje društvenog života muslimana), djelo koje govori o propisima islamskog vjerovanja, djelo koje govori na temu smrti iz perspektive islama, zbirka uzoraka administrativnih sastava, pravila o abdestu, namazu i dr. Neki rukopisi su i kaligrafski dotjerani. Nažalost, za mnoge nije poznat autor ili prepisivač.⁶

Arhiv trenutno čuva 28 rukopisa orijentalne provenijencije (rukopisi na osmansko-turskom, arapskom i perzijskom jeziku), koji su, mahom, dio Orijentalne zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona. To su sljedeći rukopisi:

1. Rukopis komentara arapskog oblikoslovnog djela *El-Merak*. Nije navedeno ime pisca, ni mjesto gdje je djelo pisano, ali na kraju rukopisa utisnut je jako lijep muhur (pečat) u kome arapskim pismom piše da je knjigu uvakufio Salih Nijazija, sin Muhameda Fejzulaha, poznat pod prezimenom Ćoralić. Knjiga je datirana u 1620. godinu, odnosno 1030. po H. a ima 328 stranica.
2. Rukopis *Numunci-inša-a* (sadrži uzorke pisanja različitih sastava, predstavki i sudskih isprava na osmanskom jeziku). Nastao je 1809. godine (1288. po H.). Nije pomenuto ime pisca

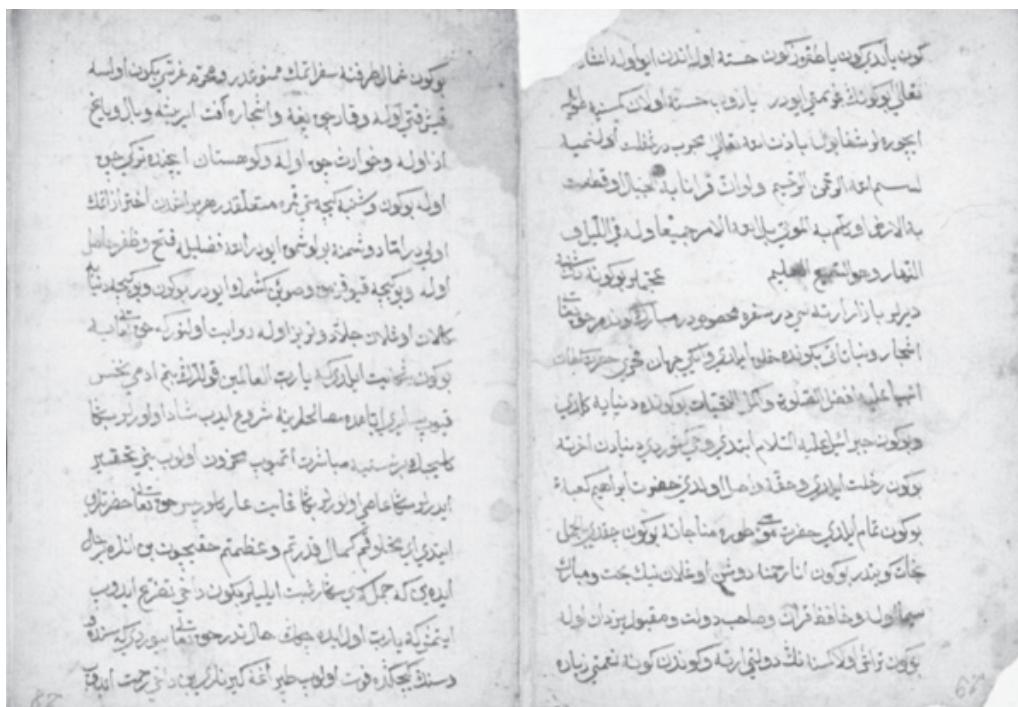
⁶ Nermana Hodžić, *Orijentalna zbirka Arhiva Tuzlanskog kantona 1563 –1936, analitički inventar*, Tuzla 2017, str. 85.

niti mjesto pisanja. Rukopis je pronađen u Poljicu, danas u Općini Lukavac. Ima 99 stranica.

3. Rukopis *Šemaila* (djela u kome se iznose lijepa svojstva Poslaničnika Muhameda, a. s.). Rukopis je kaligrafski dotjeran, dvije stranice rukopisa su posebno ukrašene raznim šarama i zlatnim rubom, a ostale stranice su oivičene crvenim mastilom. Rukopis broji 282 stranice. Vlasnik ovog djela bio je bugurdelenški (valjevski) kadija, Beograđanin Mustafa Muhibija Hadžimehmedović, čiji su potomci kasnije živjeli u Vidovicama kod Brčkog. Kao beogradski muhadžir i brčanski kadija, Mustafa Muhibija je uvakufio ovu knjigu 1871. godine.
4. Rukopis teološkog djela *Akadi-Nesefi sa komentarom* iz 1624. godine. Prepisivač je neki Alija, a mjesto pisanja nije poznato. Rukopis sadrži 206 stranica.
5. Rukopis *Džezerije* (pravila za ispravno učenje *Kur'ana*) pisan je 1702. godine (1114. po H.), a nije navedeno ime prepisivača niti mjesto pisanja. Na prvoj stranici stoji napomena da je djelo uvakufio Mustafa-ef. Vilović 1891. godine. Ima 64 stranice.
6. Rukopis raznih dova za učenje u različitim prilikama, a kao autor istog navodi se Mustafa, sin Ahmeda Mujezinovića.
7. Knjiga o fikhu (šerijatskom pravu, odnosno odredbama, dužnostima i obavezama muslimana). Nije datirana i sadrži 57 strana.
8. Rukopis djela *Juz hadisi, juz hikaje (Sto hadisa, sto priča)* iz 1652. godine. Napisao ga je Alija, sin Husejnov, a mjesto pisanja nije navedeno. Knjigu je uvakufio Mustafa-ef. Vilović 1891. godine.
9. Rukopis arapske sintakse, pisan 1748. godine (1161. po H.). Prepisivač je neki Alija, a mjesto pisanja nije navedeno. Rukopis broji 120 stranica.
10. Necjelovit osmansko-bosanski rječnik iz 1856. godine, pisan arapskim pismom. Ime pisca nije navedeno. Zanimljiv je zbog toga što daje uvid u način pisanja naših riječi arapskim pismom.

11. Rukopis *Zbirka fetvi* (šerijatsko-pravnih rješenja) iz poglavljaja koja se odnose na uređenje društvenog života muslimana. Ima 124 stranice, a nepoznat je datum nastanka.
12. Rukopis zbirke pod nazivom *Madžmu'a*, koja predstavlja specifičnu vrstu orijentalnih rukopisa i sadrži mnogo podataka iz različitih oblasti življenja, kao i mnogo preporuka i savjeta iz svih naučnih oblasti. Uz ovo djelo ima i dodatak – manja brošura od 26 stranica (uz 158 strana glavnog dijela). Djelo potiče iz 1747. godine (1160. po H.).

Ilustracija 1. Rukopis zbirke pod nazivom *Madžmu'a* (OZ -12).

13. Rukopis tumačenja šerijatskih propisa sa detaljima o propisima vezanim za imetak, vjenčanje i drugo. Nije datiran, 118 stranica.
14. Rukopis djela *Akaid* (nauka o propisima u kojima se razrađuju osnovi islamskog vjerovanja, islamska dogmatika). Djelo

je nastalo 1798. godine (1213. po H.), a autor je Muhamed El-Berkevi. Ima 321 stranicu.

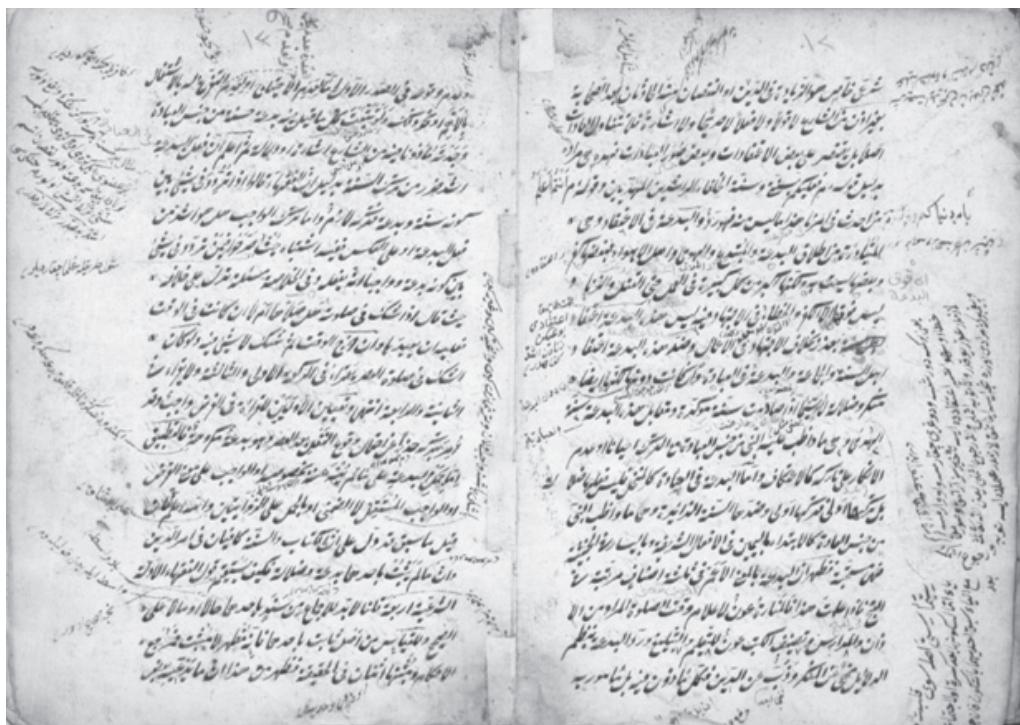
15. Rukopis djela koje govori o smrti iz perspektive islamske vjere. Datiran u 1582. godinu (992. po H.), ima 161 stranu.

Ilustracija 2. Rukopis djela koje govori o smrti iz perspektive islamske vjere (OZ – 15).

16. Zbirka uzoraka pisanja administrativnih sastava sa dodatkom rječnika arapskih i perzijskih riječi koje se upotrebljavaju u sastavima. Zbirku je napisao Aleksa Stefanović. Po red stvarnih prepisa nekih dokumenata kao uzoraka, Aleksa u pisanju osmanskih riječi nije izbjegao pogrešan način izgovora, koji je očigledno imao (tako u tekstu nailazimo na primjere poput riječi *haledžajim*, a trebalo bi *aledžajim* i slično). Rukopis zbirke ima svega 52 stranice, a nastao je 1838. godine.

17. Rukopis vjerskog moralnog djela *Tarikati muhammedija*, koji je pisan ta'likom, a sadrži razne vrijedne bilješke kao npr. Osvajanje Jedrena (Hadrijanopolja) 684. po H.; rat na Peloponezu 1127. po H.; rat sa Rusima 1123. po H. i tako dalje. Primjedbe je pisao neki Alija Sakotija. Među ostalima, jedna bilješka glasi: "Moj brat Mula Ahmed sa 15 drugova, moj brat Mula Halil sa 48 drugova i moj otac H. Salih efendija sa 68 drugova borave u Vidinu". Rukopis broji 282 stranice, a nastao je 1572. godine (986. po H.).

Ilustracija 3. Rukopis vjerskog moralnog djela *Tarikati muhammedija* (OZ - 17).

18. Rukopis koji sadrži pravila o abdestu i namazu. Knjigu je, nažalost, zahvatio požar, ali sam tekst nije oštećen i čitljiv je. Nastala je 1723. godine (1136. po H.), a sadrži 309 stranica.

19. Djelimično sačuvan (necjelovit) rukopis sa propisima o namazu. Potiče iz 1646. godine (1056. po H.), a ima 186 strana.
20. Rukopis djela *Menasiki-hadž*, koji je pisan kaligrafiski. Prva strana je ukrašena zlatnim ramom i šarama, a u cijeloj knjizi tekst je oivičen zlatnim ramom. Ima 208 stranica, a nastao je 1788. godine (1203. po H.).

Ilustracija 4. Rukopis djela *Menasiki-hadž* (OZ - 20).

21. Necjelovit rukopis komentara na vjersko djelo, a napisao ga je Ibrahim, sin Muhameda El-Halebija. Nije poznat datum nastanka, a ima 184 stranice.
22. *Sudski hudždžet* iz 1872. godine (1289. po H.) kojim se Perečić Muhamed, sin hadži Saliha, postavlja za staratelja malodobne djece Sejfulaha Ahmeda, sina hadži Saliha, iz Donje Tuzle.

23. Rukopis članova Medžlisa Livna upućena odjelu vanjskih poslova Bosanskog vilajeta iz 1866. godine (1289. po H.).
24. Potvrde o objavljenom vjenčanju Derviše, kćeri Osmana i Mehmeda, sina hadži Saliha, iz 1853. godine (1270. po H.).
25. Popis ostavine iz 1871. godine (1288. po H.), napravljen iza umrlog Perečića Ahmeda-Sejfulaha, sina hadži Saliha iz Done Tuzle, a koji su doseljenici iz Užica.
26. Stari rukopis neke “ljekarke”, koji se odnosi na liječenje bolesti pomoću zapisa. Rukopis je nađen u Čeliću, a ime “ljekarke” kao ni datum nastanka rukopisa nisu navedeni.
27. Rukopis arapsko-osmanskog rječnika *Antari*, pisan ta'likom i kaligrafski. Rječnik je pronađen na tuzlanskom području, ima oko 800 stranica i potiče iz 1563. godine (971. po H.). Najstariji je rukopis koji se čuva u Arhivu Tuzlanskog kantona.
28. Rukopis na osmanskom jeziku pod nazivom *Šerihul lekaje* (skup pravnih normi u islamu), koji je pisan negdje u periodu 1800-1850. godine. Arhivu Tuzlanskog kantona ga je predao Fikret Jahić Vršanin iz Tuzle.

Sem rukopisa orijentalne provenijencije, Arhiv čuva i značajne deftere⁷, kao i štampane knjige, koje su dio raritetne kolekcije biblioteke Arhiva. Radi se o rijetkim knjigama gdje se često, posred štampanog teksta, mogu naći komentari ili pečati osoba koje su ih posjedivali ili čitali i izučavali. Između ostalog, među ovim

7 Defteri su katastarski popisi vođeni u Osmanskom carstvu, a sadrže podatke o selima, domaćinstvima i broju ukućana (odrasli muškarci i udovci) kao i etničkim grupama na prostoru Carstva. Sve zvanične knjige osmanske administracije i računovodstva, svi zapisnici i protokoli, kao i pojedinačni akti, koji imaju karakter nekog popisa, spiska ili obračuna nazivaju se defterima. Zbog šireg značenja riječi defter, različite vrste deftera, terminu su dodavane riječi koje su precizirale o kojem se tipu radi, te su osmanske katastarske knjige nosile naziv Tapu defterleri (popisne knjige). Defteri predstavljaju važan segment izvirne građe za proučavanje društva, ekonomije, topografije, demografskog stanja i drugih oblasti za vrijeme Osmanskog carstva.

knjigama su: *Carinski tarifni pravilnik osmanske države*, *Knjiga o izučavanju matematike*, *Ilmihal* (udžbenik za osnovna znanja iz islamske vjeroukule), *Gramatika osmanskog jezika za osnovnu školu*, priručnik iz 1876. godine u kome su opisane obaveze djece, *Prva početnica - bosanska elifnica* iz 1885. godine (1302. po H.), koju je izradio H. Ibrahim Smajić iz Seljublja kod Tuzle, ali štampana je u Istanbulu, *Historija islama*, rječnici, zbirke pripovjedaka, brošure i drugo.

Uz navedene rukopise i knjige, Arhiv raspolaže i rukopisima matičnih knjiga rođenih i umrlih, te matičnim knjigama vjenčanih, i to sve tri konfesije u Bosni i Hercegovini, odnosno tuzlanskoj regiji. Svakako treba izdvojiti knjige (registre) vjenčanih, koji su dio fonda Vakufsko-mearifskog povjerenstva Tuzla, a preuzete su od Medžlisa Islamske zajednice Tuzla. Arhiv čuva ove knjige za period od 1919. do 1946. godine. Matične knjige rođenih preuzete od IVZ Tuzla obuhvataju period od 1929. do 1944. godine.

Arhiv, također, čuva i pravoslavne matične knjige rođenih, umrlih i vjenčanih za period (1879-2002), i to za naselja Cviljevina, Koller, Kovačevi Selo, Potraš i Požarnica. Zanimljiva je po starosti ali i rukopisnoj vrijednosti i matična knjiga vjenčanih katoličke tuzlanske parohije (Parochia Solinarum), vođena za period (1809-1871), pisana na latinskom jeziku. Puni naziv joj je: *Librum hunc, in quo notantur conjuncti in Matrimonium, Parochia Solinarum, Legalem esse, testor, Ego Fr. Angelus Franich Vice - Segretarium Eptis 1809-1871. godine.*

Ostale raritetne knjige biblioteke Arhiva TK

Sama biblioteka Arhiva Tuzlanskog kantona u Tuzli je započela sa radom od samog osnivanja Arhiva. Na početku je funkcionirala samo za potrebe uposlenika Arhiva, ali je ubrzo bila otvorena i za građanstvo. Radi se o specijaliziranoj biblioteci zatvorenog tipa u kojoj se knjige mogu koristiti, ali ne i izdavati na korištenje van Arhiva.

Bibliotečki fond čini, prevashodno, stručna literatura (knjige i periodika), prije svega, iz arhivistike i historije, a potom i iz drugih naučnih disciplina – naročito iz oblasti humanističkih i društvenih nauka.

Nabavka bibliotečkih jedinica je uglavnom vršena kupovinom, potom poklonima, razmjjenom i otkupom. Nakon 55 godina konstantnog priliva knjiga i periodike, biblioteka Arhiva posjeduje preko 15.000 bibliotečkih jedinica, inventarisanih i klasificiranih po UDK sistemu. Radi lakšeg korištenja vrši se računarska obrada podataka u skladu sa bibliotečkim standardima.

Najveći broj knjiga je iz oblasti historije (opće i nacionalne), zatim iz pomoćnih historijskih nauka (arheologije, etnologije, paleografije, diplomatike, lingvistike, onomastike, heraldike, sfragistike i dr.). Radi se o enciklopedijama rječnicima, leksikonima, studijama i monografijama, štampanih latinicom, cirilicom, arebicom i drugim pismima, a na bosanskom, srpskom, hrvatskom, slovenačkom, njemačkom, francuskom, engleskom, ruskom, arapskom, osman-sko-turskom i drugim jezicima. Među njima je i obilje rijetkih knjiga, a koje su, nakon ratnog stradanja bosanskohercegovačkog knjižnog fonda, posebno dobine na značaju. Većinu fonda knjiga historiografske naravi čine izdanja nastala iza Drugog svjetskog rata na prostoru Bosne i Hercegovine, ali i cijele SFR Jugoslavije. Među njima su i zbirke objavljene građe za potrebe historiografije iz bosanskohercegovačkih i drugih jugoslovenskih arhiva.

Značajan dio bibliotečkog fonda čini periodika. Arhiv raspolaze sa preko 150 naslova. U njenoj strukturi najznačajniji su historijski i arhivistički (i drugi) časopisi i listovi, kao i druge periodične publikacije, te službeni listovi (od austrougarskog perioda do danas) i druga službena glasila organa vlasti. Arhiv posjeduje i štampu, od druge polovine 19. stoljeća do danas, koja je lokalnog, regionalnog i državnog karaktera i značaja.

Bibliotečkim fondom se permanentno koriste istraživači, te stručni radnici Arhiva, kao referentnom literaturom za svoje stručne i istraživačke zadatke. Biblioteku, posebno od 1993. godine, koristi veliki broj učenika i studenata.

Biblioteka Arhiva Tuzlanskog kantona posjeduje 105 raritetnih knjiga i 67 različitih naslova iz periodike. Isto su dio arhivske dokumentacije i knjižnog fonda koji je proglašen nacionalnim spomenicima kulture Bosne i Hercegovine.

Među raritetnom periodikom Arhiv čuva izdanja časopisa i listova kao što su *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* (1881-1911), *Viestnik hrvatskoga arkeološkoga društva* (1882-1886), *Radovi Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti* (1872-1878), *Vjesnik Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga Zemaljskog arhiva* (1900-1925), *Sarajevski list* (1885-1918), *Školski vijesnik* (1894-1909), *Nada* (1895-1903), *Behar* (1900-1911), *Bosanska vila* (1912-1914), *Pravda* (1922-1925) i mnoge druge.

Od preko 100 štampanih publikacija, koje nisu na orijentalnim jezicima, Arhiv čuva vrijedne i rijetke primjerke knjiga među kojima izdvajamo samo nekoliko:

1. Dogodjaji svieta po Dan. Emiru Bogdanichu, Dio I, štampanu u Beču kod Josipa Baumeistera, izdatu 1792. godine.
2. Renner Heinrich, Durch Bosnien und die Herzegovina, Kreuz und quer (Ernst Vonsen), Berlin 1897.
3. Živković Grigorije, Istorija hršćanske crkve za školsku mlađež, Štamparija Nikole Pisenbergera, Donja Tuzla 1897.
4. Meyers Konversations-Lexicon (enciklopedije na njemačkom jeziku, štampane goticom), 1890-1910.
5. Pavičić, Tresić A., Poleti oko Biokova, tisak i naklada N. Pissenbergera i J. Schurmachera, komand. Društva, Donja Tuzla, 1902.
6. Mladenović, Paskal-Zelinjac, Iz prošlosti bosanske, Istorija Bosne i Hercegovine do pada kraljevstva 1463. godine, Sarajevo 1907.
7. Novaković Stojan, Nanovija balkanska kriza i srpsko pitanje, beleške, razmišljanja i razgovori i politički članci iz 1908-1909, Štamparija Štampe St. M. Ibkovića i komp, Beograd 1910.
8. Isaac Par J., Petite Histoire Contemporaine 1789-1912, Librairie Hachette et Cie, Paris 1912.
9. Patscha dr. Karlo, Bosna i Hercegovina u rimsко doba, predavanje Karla Patscha, autorizovani prevod Nikole Vidakovića, Knjižara J. Studničke i dr., Sarajevo 1912.
10. Bašagić Safvet beg, Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1912.

11. Proračun uprave zemalja Bosne i Hercegovine za godinu 1913. sa obrazloženjima, Bosansko-hercegovačka zemaljska štamparija, Sarajevo 1912.
12. Vakufsko-mearifski saborski odbor u Sarajevu, Proračuni vakuфа Bosne i Hercegovine, Samostalni vakufi, Vakufska centralna zaklada za godinu 1913, Štamparija naroda, Sarajevo 1913.

Naravno, količina čuvanog arhivskog i knjižnog fonda u Arhivu Tuzlanskog kantona nije velika iz perspektive velikih svjetskih ustanova srodnog tipa.

Osmanski arhiv u Republici Turskoj čuva oko 300.000 različitih vrsta deftera, te oko 150 miliona različitih dokumenata. U Bugarskom arhivu Nacionalne biblioteke Kiril i Metodij postoji preko milion i po dokumenata ovog tipa. Orijentalna zborka Hrvatske akademije nauka i znanosti također čuva 2.100 kodeksa rukopisa. Državni arhiv u Dubrovniku čuva više od 15.000 dokumenata koji datiraju od 14. do 19. stoljeća kada se raspala Dubrovačka Republika.

Posebno treba voditi računa o rukopisima i građi biblioteke Orijentalnog instituta u Sarajevu, Historijskog arhiva Sarajevo, Arhiva Bosne i Hercegovine, Gazi-Husrev begove biblioteke i dr. Dodatno, mnogi franjevački manastiri širom zemlje, također, posjeduju dokumente iz osmanskog perioda, među kojima su Franjevački samostan u Mostaru, u Fojnici, Samostan Gorica i u Livnu.

Iako relativno skromna sa količinom rukopisnih i drugih djela u odnosu na velike biblioteke u našoj i susjednim zemljama, knjižni fond, te posebno rukopisi Arhiva Tuzlanskog kantona imaju značaj i mjesto u izučavanju historije, posebno historije na lokalnom i regionalnom nivou, te historije pojedinih ličnosti i porodica. Stoga, može i treba poslužiti kao polazna tačka svim istraživačima historije i srodnih nauka, te onima koje interesira kulturno blago i nasljeđe naše zemlje. Promoviranje kulturnog blaga koje se nalazi u arhivima i bibliotekama Bosne i Hercegovine za rezultat može imati samo veće korištenje i poznavanje istog, što u konačnici treba biti cilj.

Zaključak

Rukopisi i raritetne knjige koje čuva Arhiv Tuzlanskog kantona proglašene su nacionalnim spomenicima Bosne i Hercegovine, što jasno govori o univerzalnom značaju i vrijednosti istih. I pored nastojanja arhivista u Arhivu da rukopise, ne samo zaštite na odgovarajući tehničko-tehnološki način (digitalizacija, mikrofilmovanje) i omoguće što široj javnosti pristup istima, smatramo da se rukopisi i raritetne knjige u Arhivu još uvijek nedovoljno koriste za istraživanja i druge naučne svrhe. Glavna prepreka jeste nepoznavanje orientalnih jezika na kojima su rukopisi pisani; na rješavanju ove problematike potreban je veći angažman, kako arhiva tako i osnivača, a u cilju promocije i boljeg poznавanja našeg kulturnog nasljeđa i blaga.

Literatura

1. Hodžić, Nermana, *Orijentalna zbirka Arhiva Tuzlanskog kantona 1563–1936*, analitički inventar, Tuzla, 2017.
2. Šabotić, Izet; Selimović, Sead, *Biobibliografija zaposlenika Arhiva Tuzla (povodom 60 godina rada 1954–2014)*, Tuzla, 2014.
3. Šabotić, Izet; Hodžić, Nermana; Isić, Selma, *Vodič kroz arhivske fondove i zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona*, Tuzla, 2012.

Nijaz Brbutović
Adnan Tinjić
Public Institution Tuzla Canton Archive

RARE MANUSCRIPTS AND BOOKS IN THE TUZLA CANTON ARCHIVE

Summary

The paper deals with the presentation of extremely valuable archival material as well as the selected library fund of the Tuzla Canton Archives in Tuzla. A special emphasis is placed on the Oriental Collection that are kept in the Archive and contains 28 manuscripts written in Oriental languages (mostly Ottoman Turkish), and the very basic information is provided about the above-mentioned manuscripts. The authors, citing information on the mentioned manuscripts and other rare and significant books of the Archives, have wanted to emphasize the importance of these manuscripts, and that these manuscripts and rare books, along with other cultural treasures of the Tuzla Canton Archive, which since 2009 has had the status of national cultural monuments, deserve a better treatment in the general public as well as more attention in scientific research and works about history, linguistics and other fields of studies.

Keywords: rare books, manuscripts, Tuzla Canton Archive, Oriental Collection, Ottoman Turkish language, archival material.

Mr. sci. Admir Muratović
JU Specijalna biblioteka "Behram-beg" u Tuzli

RARITETNE KNJIGE I RUKOPISI U BIBLIOTECI "BEHRAM-BEG" U TUZLI

Sažetak

Pored knjiga koje se odnose na savremenu produkciju, u Biblioteci "Behram-beg" se čuva 78 rukopisa i nekoliko stotina starih knjiga po kojima je Biblioteka i prepoznatljiva. U fokusu rada bit će upravo ovi sadržaji Biblioteke koje čine njeno neprocjenjivo blago. Vidjet ćemo kako su dolazile i na koji način se čuvaju stare knjige i rukopisi i ko su, na koncu, njihovi korisnici. Osim toga, u radu ćemo prikazati 20 starih knjiga i rukopisa koji čine najizrazitije predstavnike raritenih sadržaja Biblioteke "Behram-beg".

Ključne riječi: biblioteka, orijentalna zbirka, rariteti, rukopisi, stare knjige, čuvanje, korištenje.

1. Uvod

Osnivanje Biblioteke rezultat je dugogodišnje želje grupe entuzijasta iz našega grada da se od fonda knjiga i arhivske građe, koji je naslijeden od Behram-begove medrese i drugih islamskih institucija, koje su ranije postojale u Tuzli, a koji su se nalazili u posjedu Odbora Islamske vjerske zajednice Tuzla (današnji Medžlis), formira biblioteka. Prvobitno je bilo zamišljeno da to bude islamska biblioteka. Inicijativnu grupu, koja je 30. januara 1992. godine održala i svoj prvi sastanak, činili su: Hasan-ef. Spahić, predsjednik Odbora Islamske vjerske zajednice Tuzla, Besim-ef. Čanić, sekretar i zamjenik muftije tuzlanskog, profesor Ahmet Mešić, profesor Enver Mulahalilović, prof. dr. Ahmed Kasumović, Enisa Žunić, direktorka Narodne i univerzitetske biblioteke "Derviš Sušić" Tuzla i Mirsada Suljić, službenica Islamske vjerske zajednice Tuzla. Veliki doprinos osnivanju i radu Biblioteke dali su današnji reisu-l-ulema Husein-ef. Kavazović (tada je obnašao funkciju tuzlanskog muftije) i tuzlanski muftija Vahid-ef. Fazlović (tada je obnašao funkciju direktora Behram-begove medrese u Tuzli).

Biblioteka je počela s radom 3. juna 1993. godine kada je djelovala u sklopu Medžlisa Islamske zajednice Tuzla. Nakon izvjesnog vremena, Biblioteka je postala samostalna institucija, a od 2005. godine prelazi u novu zgradu gdje i sada djeluje na adresi Solni trg, br. 6.¹

Javna ustanova Specijalna biblioteka "Behram-beg" u Tuzli namijenjena je obrazovanju, informisanju i zadovoljavanju kulturnih i naučnih potreba građana iz oblasti islamistike, kulturne tradicije građana Bosne i Hercegovine i ostalih naučnih disciplina. Biblioteka u Tuzli jedna je od dvije biblioteke koje djeluju pod krovom Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, pored čuvene Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu, i jedna je od dvije biblioteke javnog karaktera u našem gradu, pored Narodne i univerzitetske biblioteke "Derviš Sušić". I s jednom i s drugom bibliotekom

¹ Mirsada Suljić, *Islamska biblioteka „Behram-beg” u Tuzli*, Bosniaca, god. 16, br. 16, Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2011.

Biblioteka “Behram-beg” ima izuzetno dobru saradnju. Osnivači su joj Sabor Islamske zajednice u BiH i Skupština Tuzlanskog kantona.

Ono što Javnu ustanovu Specijalna biblioteka “Behram-beg” u Tuzli čini posebnom u odnosu na ostale biblioteke u našem gradu jeste veliki broj knjiga na orijentalnim jezicima: osmanskom, turskom, arapskom i perzijskom. Među njima su i stare knjige i 78 rukopisa na orijentalnim jezicima, koji čine posebno bogatstvo Biblioteke; neki od njih su stari i više od 350 godina (*Đulistan Šejha Sadija Širazija*, prepisan oko 1668. godine).

Kada je u pitanju Zbirka na orijentalnim jezicima, najveći broj je knjiga napisan na arapskom jeziku, gdje je islamistika najviše zastupljena: Kur'an, tefsir, hadis, fikh, akaid, povijest islama, islamska filozofija, tesavuf, ali su prisutna i djela iz leksikografije, logike, književnosti, historije, itd. Treba naglasiti da postoji jako veliki broj časopisa i novina na orijentalnim jezicima u kojima imamo uvid u prošlost orijentalnog prostora. Veći je broj naučnih časopisa i novina koji donose teme iz svakodnevnog života. Biblioteka trenutno ima preko 20.000 knjiga s tenedencijom rapidnog rasta. Među njima je veliki broj lektira za osnovne i za srednje škole.

2. Raritetne knjige

Pored knjiga koje se odnose na savremenu produkciju u Biblioteci “Behram-beg” ima dosta rukopisa i starih knjiga po kojima je Biblioteka u naučnim i akademskim krugovima prepoznatljiva. Kao što smo napomenuli, Biblioteka ima 78 rukopisa i nekoliko stotina starih knjiga. Postoje dvije inventarne knjige, kada govorimo o orijentalnoj zbirci, u kojima imamo podatke o knjigama – kako su došle, kako se čuvaju, ko je bio vlasnik prije Biblioteke, i sl.

Oblasti kojima pripadaju stare knjige su: Kur'an, akaid, vaz, filozofija, osmansko pravo, arapski jezik, turski jezik, perzijski jezik, historija, islamska vjeronomaka, beletristika, itd.

Veliki broj knjiga je došao u Biblioteku preko forme poklona (vakufa) ili su otkupljene od njihovih vlasnika. Među darivaocima (vakifima) knjiga istakao se profesor Omer Nakičević koji je za potrebe

Biblioteke uvakufio 2454 monografske i 1868 serijskih publikacija (ukupno: 4322) od čega je na koncu protekle godine formiran legat.

Najveći problem u Biblioteci jeste smještaj i čuvanje građe, pogotovo one po kojoj smo prepoznatljivi; rukopisa i starih knjiga. Ono što s ponosom ističemo jeste da su knjige dobro očuvane, u jako dobrom su stanju, ali, sigurno je, da vrijeme "nagriza" sve a pogotovo staru knjigu, pergamenu, i sl. Stoga, naš plan u budućem periodu jeste bolji i adekvatniji smještaj građe. U vezi s tim poduzeli smo korake da u saradnji s Orijentalnim institutom u Sarajevu naredne godine rukopise sačuvamo od dalje dezintegracije i ostavimo ih u amanet narednim generacijama i vijekovima napravivši katalog tih rukopisa, koji predstavljaju najvredniji dio naše građe i ono po čemu Biblioteka ima specijalne namjene. Ono što nam predstavlja zadovoljstvo, kada govorimo o boljem čuvanju i smještaju građe, jeste činjenica da su rukopisi mikrofilmovani i digitalizirani.

U nastavku rada predstaviti ćemo vam jedan dio tih raritetnih sadržaja. Zasigurno, ovo je jedan od najvrednijih dijelova iz naše građe, ali ne i jedini. Stoga, nekom drugom prilikom govorit ćemo i o drugim, itekako bitnim knjigama i rukopisima.

2.1. Najvredniji dio Biblioteke

1. *Đulistan* (1078/1668), rukopis: Abū ‘Abd Allāh Mušrif al-Dīn ibn Muṣliḥ al-Širāzī (1213-1292)

Đulistan Šejha Sadija Širazija prozno je djelo protkano stihovima. Spada u poučna, didaktička djela. To je zbornik kratkih priča (hikaja) i pjesničkih aforizama u kojima se rimovana proza prepliće sa stihovima koz koje Šejh Sadi, na jedan veoma zanimljiv, privlačan i slikovit način, nastoji dati savjete moralne ili čisto praktične naravi. Zbog svoje univerzalnosti, sveobuhvatnosti, iskonske čovjekove mudrosti koja se u njemu nalazi, *Đulistan* je čitaocu uvijek aktuelan, pa i dan-danas. U njemu se može naći odgovor na neka pitanja koja je čovjek sebi postavljao odvajkada, a odgovore na njih traži (tražit će) dokle je i ljudskoga roda: zašto sam stvoren, zašto postojim, smisao mog postojanja, itd.

Đulistan, u doslovnom značenju, znači *ružičnjak*, i kao takav svakome ko ga posjeti nudi barem po jednu ružu; u njemu svako može naći ponešto za sebe.

Puno ime Šejha Sadija je Ebu Abdulla Mušrifuddin ibn Muslih Eš-Širazi (Abū ‘Abd Allāh Mušrif al-Dīn ibn Muṣliḥ al-Šīrāzī) (1213-1292). Djelo je napisano na perzijskom jeziku. S perzijskog na bosanski jezik preveo ga je Salih Trako.²

Biblioteka “Behram-beg” posjeduje primjerak *Đulistana* koji je prepisan oko 1668. godine i kao takav predstavlja jedan od najstarijih rukopisa koje posjeduje ova biblioteka. Broj stranica rukopisa je 412, jezik je perzijski, pismo je arapsko (prilagođeno fonološkom sistemu perzijskog jezika), tvrdog poveza, formata 21x14 cm.

2. *Đulistan* (1279/1862), knjiga: Abū ‘Abd Allāh Mušrif al-Dīn ibn Muṣliḥ al-Šīrāzī (1213-1292)

Biblioteka posjeduje primjerak *Đulistana* i u obliku knjige koji je štampan u Istanbulu 1862. godine. Knjiga je tvrdog poveza, formata 23,5x14,5 cm i sadrži 231 stranicu.

3. *Bustan* (1288/1872), knjiga: Abū ‘Abd Allāh Mušrif al-Dīn ibn Muṣliḥ al-Šīrāzī (1213-1292)

Bustan je napisan u stihu. Sastoji se od priča koje prigodno ilustruju standardne vrline preporučene muslimanima (pravda, plenitost, skromnost, zadovoljstvo) i razmišljanja o ponašanju derviša i njihovim ekstatičkim običajima.³ Broj stranica knjige je 158, jezik je perzijski, pismo je arapsko (prilagođeno fonološkom sistemu perzijskog jezika), tvrdog poveza, formata 22,5x16 cm.

2 Šejh Sadi Širazi, *Đulistan*, prijevod s perzijskog, bilješke i objašnjenja: Salih Trako, El-Kalem, Sarajevo, 1989.

3 Sadi Širazi, Fondacija Mulla Sadra u Bosni i Hercegovini, www.mullasadra.ba, 2018, (dostupno 15. 01. 2019.).

4. *Divan* (1290/1874), knjiga: Haće Šams al-Dīn Muḥammad ibn Muḥammad Ḥafiz al-Šīrāzī (1325-1389)

Haće Šams al-Dīn Muḥammad ibn Muḥammad Ḥafiz al-Šīrāzī (1325-1389) najveći je lirski pjesnik na perzijskom jeziku. Rodom je iz Širaza u kojem je proveo skoro čitav svoj život. Hafizov *Divan* jedno je od najznačajnijih djela perzijske književnosti. Ovo remek-djelo, zajedno s *Kur'anom* i *Mesnevijom* čuvenoga Rumija najčešće se nalazi u kućama Iranaca. Ova zbirka pjesama sadrži oko 500 gazela; pjesničke vrste koju je doveo do savršenstva. Njegovi se gazeli i dan-danas smatraju nenadmašnim primjerima ljubavne lirike u svim orijentalnim književnostima, a također su izvršili utjecaj na mnoge klasike evropske književnosti, a posebno na velikog Goethea, čiji je *Zapadno-istočni divan* svojevrsni *hommage* najvećem liriku Istoka.

Biblioteka "Behram-beg" u Tuzli posjeduje primjerak *Divana* iz 1874. godine (1290. godina po Hidžri) u izdanju Štamparije Hadži Izeta Ali Bega. Jezik knjige je perzijski, pismo je arapsko (prilagođeno fonološkom sistemu perzijskog jezika), a povez je tvrdi, formata 23x15 cm. Sadrži 259 stranica.

Divan Hafiza Širazija mnogo puta je prepisivan, odnosno štampan. Osim toga, prevođen je na mnoge svjetske jezike. Najistaknutiji izučavatelj *Divana* na bosanskom jeziku je, svakako, Ahmed Sudi Bosnevi čiji su komentari *Divana*, ali i Rumijeve *Mesnevije* te *Bustana i Đulistana* Šejha Sadija Širazija i danas veoma cijenjeni tekstovi u Iranu.

"(...) Postojao je utemeljeni strah da će zbog složenosti i više-značnosti Hafizovog jezika čitalac steći tek površni doživljaj njegove poezije. U Hafizovim stihovima opetovano se spominju vino, krčma, djevojke i tjelesni užici tako da na prvi pogled Hafiz može ostaviti dojam čovjeka koji je odbacivao Šerijat i vjerska načela i bio posve okrenut hedonizmu, dok je, ustvari, Hafiz bio ponajviše daleko od ovakvih prigovora. On je u svojoj poeziji posve utopljen u najsuptilnije gnostičko iskustvo, a spomenutim simbolima i metaforama koristio se zato što jednostavno nije bilo drugog načina da

izrazi i pojasni svoj odnos sa Jedinim Stvoriteljem i pokuša dočarati nepojmljivu Ljepotu Božiju. Potpuno zagnjuren u duhovno iskušto i opijen osvijedočenjem u Ljepotu Božiju, neizbjegno je morao govoriti jezikom vina i pjanstva (...).”

(Riječ izdavača prijevoda Divana na bosanski jezik: prof. dr. Muhammadjavad Pirmoradi: 2009).

I pored Ahmeda Sudija u povijesti Bosne i Hercegovine bilo je onih koji su iščitavli i izučavali Hafizov *Divan*, ali nije bilo onih koji su se usudili i prevoditi ga, zbog mnoštva vrlo složenih perzijskih riječi i sintagmi, ali i velikoga broja polisemičnih leksema koje su predstavljale problem i nativnim govornicima perzijskoga jezika. Prvi koji se odlučio na takav poduhvat je rahmetli Bećir Džaka, koji je radio kao profesor perzijskoga jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Ovo velelepno izdanje prijevoda Hafizovog *Divana* na bosanski jezik također se nalazi na policama Biblioteke “Behram-beg”.⁴

5. *Ihya' 'ulūm al-dīn* 4 (1278/1861), knjiga: Abu Ḥāmid Muḥammad ibn Muḥammad ibn Aḥmad al-Gazālī al-Ṭūsī (1058-1111)

Ihya' 'ulūm al-dīn djelo je čuvenog islamskog mislioca El-Gazalija (al-Gazālī) koje se smatra jednim od najčitanijih djela iz oblasti islamistike, općenito. U prijevodu znači oživljavanje (obnavljanje, preporod) islamskih nauka. Biblioteka posjeduje nekoliko tomova ovoga izuzetno važnog djela; jedan od njih je tom broj 4 iz 1861. godine.⁵ Jezik knjige je arapski, pismo je arapsko, a povez je tvrdi/kožni, formata 32x22cm. Sadrži 571 stranicu.

4 Hafiz Širazi, *Divan*, s perzijskog jezika preveo: Bećir Džaka, Naučno istraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2009.

5 Ebu Hamid Muhammed El-Gazali, *Ihya ulumid-din; Oživljavanje vjerskih nauka*, I-III, preveo na bosanski: Kemal Šehbajraktarević, Connectum, Sarajevo, 2004-2005.

6. *Kitāb al-Šifā'* (1158/1724), rukopis: Abū al-Faḍl ‘Iyād ibn ‘Amr ibn Mūsā ibn ‘Iyād Muḥammad ibn ‘Abd Allāh al-Yahṣubī al-Sabtī (1083-1149)

Koliku revnost muslimani pokazuju u izučavanju života Božjega Poslanika govori činjenica da su razvili posebnu naučnu disciplinu *‘Ilmu al-Shamail al-Muhammadiyya* unutar koje izučavaju i najmanje segmente njegovoga života: njegove postupke, riječi, obrede, moralne osobine, fizičke osobine, itd. Napisano je mnoštvo djela koja tretiraju životopis Božjega Poslanika. Jedno od takvih je i djelo *Kitāb al-Šifā'* (al-Šifa' bi ta‘rif huqūq al-Muṣṭafā) koje je napisao Qādī ‘Iyād ibn Mūsā (1083-1149). Puno autorovo ime je Abū al-Faḍl ‘Iyād ibn ‘Amr ibn Mūsā ibn ‘Iyād Muḥammad ibn ‘Abd Allāh al-Yahṣubī al-Sabtī. Qādī ‘Iyād ibn Mūsā bio je učenjak, kadija, historičar, biograf; jedan od onih koji su bili dobrano upućeni u nauke svoga vremena. Rođen je u Ceuti (Sebti) a umro je u Marakešu.

Njegovo potomstvo se veže za jedno od jemenskih plemena. Preci su mu se preselili u grad Basta u Andaluziji, u blizini Granade, a zatim u grad Fes u Maroku. Oko 373/893. godine napuštaju Fes i sele se u grad Ceuta (Sebta). Njegova porodica postala je poznata u Sebti (Ceuti) po pobožnosti, dobročinstvu, i sl. U jednoj takvoj atmoseferi u ovome gradu rodio se Iyad ('Iyād). Odrasato je u njemu, obrazovao, učio pred svojim učiteljima. Vremenom je postao kadija u Sebti (Ceuti) a zatim u Granadi.

Al-Šifā' bi ta‘rif huqūq al-Muṣṭafā je knjiga koja tretira sve segmente života vjerovjesnika Muhammeda, a. s. Smatra se jednom od najboljih knjiga koja obrađuje ovu tematiku. A neki učenjaci o njoj su kazali: „Da nije al-Šifa (da ne postoji ova knjiga), ne bismo upoznali ni Mustafu (Poslanika, a. s.).”⁶ Neki učenjaci u Mauritaniji uobičavaju čitati ovu knjigu u mjesecu rebiu-l evvelu na različitim svojim skupovima.

Djelo je napisano u 12. stoljeću (6. st. po Hidžri). Mnogo puta je prepisivano, a zatim i štampano i prevedeno je na mnogo svjetskih jezika.⁷

6 <https://alkindi.idea-cairo.org/work/view/3390>, (dostupno 15. 01. 2019.).

7 <https://islamqa.info/ar/answers/>, (dostupno 15. 01. 2019.).

Biblioteka “Behram-beg” u Tuzli posjeduje primjerak rukopisa ovoga djela koji je nastao početkom 18. stoljeća, odnosno u drugoj polovici 12. stoljeća po Hidžri (1724/1158). Prepisivač djela je Ɖiyā’ al-Dīn ibn Ḥalil ibn Qāsim al-Mahdī Muḥammad al-Ḩanafī.

Jezik rukopisa je arapski, pismo je arapsko (ta’lik), a povez je kožni, formata 21x14 cm. Sadrži 258 stranica.

7. *Rūh al-Bayān* 1 (1285/1868), knjiga: Ismā‘īl Ḥaqqī al-Bursawī (1653-1725)

Rūh al-Bayān – djelo iz oblasti tefsira – predstavnik je sufiskog tumačenja Kur’ana. Ovakvom pristupu egzegezi Kur’ana karakterističan je pokušaj zalaženja u dubine kur’anskog teksta te izvođenje nekog dodatnog, dubinskog značenja teksta na osnovu neke aluzije. Među sljedbenicima ovakvoga pristupa razumijevanja Kur’ana vlada mišljenje da kur’anski tekst, njegov svaki dio, osim vanjskog (zahir) ima i svoje dubinsko (batil) značenje. Biblioteka posjeduje nekoliko tomova ovoga tefsira; jedan od njih je tom broj 1 iz 1868. godine.⁸ Jezik knjige je arapski, pismo je arapsko, a povez je tvrdi/kožni, formata 33x23,5 cm. Sadrži 979 stranica.

8. Al-nasab al-ṣarīf, Plemenita loza Božijega poslanika

Muhammeda, a. s., (1031/1621): Maḥfūz ibn Muḥammad al-Gulšānī, prijevod na bosanski jezik (1418/1998): Enes Karić

U Biblioteci “Behram-beg” u Tuzli nalazi se reprint izdanje veoma vrijednog rukopisa na arapskom jeziku, te njegov prijevod na bosanski jezik – *Plemenita loza Božijega poslanika Muhammeda, a. s.* Rukopis daje informacije o genealogiji, pretposlaničkom i poslaničkom životu Božijega Poslanika, te njegovo smrti, kao i mnogim drugim detaljima vezanim za pretke, rodbinu, žene, potomstvo i za misiju pečata svih poslanika, Muhammeda, a. s. Rukopis završava detaljnim opisom kabura Poslanika, a. s., a ispod njega stoji podatak da je “pisanje ovog časnog rodoslovlja dovršeno 8. muharrema

⁸ Hadis Kurtović, *Vrste tefsira*, Akos, 2013, <https://akos.ba/>, (dostupno 15. 01. 2019.).

blagoslovljenoga 1031. godine (23. XI 1621. godine)". Napisao ga je „... najnemoćniji Allahov rob, derviš Mahfuz sin Muhammeda Gulšani ...". Rukopis je na bosanski jezik preveo prof. dr. Enes Karić 1998. godine. Pri tome je priredio i kraći pogовор u kojem daje znatne informacije o ovom rukopisu koji se "u naučnim knjigama smatra rukopisnim unikatnim remek-djelom".⁹ Reprint izdanje rukopisa, formata 30x21 cm, tvrdog/kožnog poveza, našoj biblioteci uz posvetu poklonio je rahmetli Adil Zulfikarpašić, osnivač Bošnjačkog instituta u Cirihu koji je i izdavač Rukopisa.

9. *Fiqh al-‘ibādāt* (1336/1918 i 1360/1941), knjiga: Muhamed Seid Serdarević (1882-1918)

Fiqh al-‘ibādāt dugo vremena je predstavljao najobimnije i najmeritornije djelo iz oblasti ‘ibādāta; obredoslovlja (namaz, zekat, post i hadž). Napisao ga je rahmetli Muhamed Seid Serdarević, bošnjački alim, rodom iz Zenice.

Prvo izdanje ove dragocjene knjige koje je priređeno na arebici ugledalo je svjetlo dana 1918. godine; iste godine u kojoj je Serdarević preselio na Vječni svijet. Serdarevićev Fikh objavljen je još dva puta na arebici. Posljednji put to je bilo 1941. godine. Mnogi su mišljenja da je upravo ova knjiga i posljednja koja je štampana na latinici (Jahić i dr. 2000: 53). Pedeset godina nakon prvog izdanja (1968), odnosno nakon autorovog preseljenja na Ahiret, štampano je i četvrto izdanje ove knjige, ali ovaj put na latinici, u izdanju Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ – Sarajevo.

Ova knjiga značajna je i po tome što predstavlja prvu knjigu iz oblasti fikha na našem jeziku. Serdarević je svoja djela ispisivao izuzetno brzo, kao da je slutio da će rano otići s ovoga svijeta. Te je tako i svoj fikh, prema nekim kazivanjima, napisao za samo 60 dana.¹⁰

9 Mahfūz ibn Muḥammad Al-Gulshānī, (1621): *Al-nasab al-ṣārif*, prijevod na bosanski jezik: Enes Karić, *Plemenita loza Božjega poslanika Muhammeda, a.s.*, Bošnjački institut Zürich, Zürich, 1998.

10 Muhamed Seid Serdarević, *Fikh-ul-ibadat* (Propisi o osnovnim islamskim dužnostima), Vrhovno islamsko starješinstvo u SFRJ Sarajevo, Sarajevo, 1968.

10. *Mali ilmihal* (1931/1938/1944), knjiga: Sulejman Mursel

Mali ilmihal Sulejmmana Mursela iz 1944. godine, kao četvрto izdaje Vakufskog ravnateljstva u Sarajevu, također se čuva na policama Biblioteke "Behram-beg". Pisan je arebicom a bio je namijenjen učenicima u mektebu i u osnovnim školama. Autor u njemu nudi osnovna znanja iz područja akaida, fikha, ahlaka, povijesti islama, zatim nudi nekoliko poučnih priča i pobožnih pjesama. U literaturi koja tretira alhamijado tekstove navodi se da je *Fiqh al- 'ibādāt* (1941) Muhameda Seida Serdarevića posljednja knjiga štampana arebicom (Jahić i dr. 2000: 53). Međutim, naše istraživanje pokazalo je da je upravo *Mali ilmihal* a ne *Fiqh al- 'ibādāt* posljednja knjiga koja je 1944. godine štampana arebičnim pismom.

11. *Muqaddima al-farāid*, rukopis: nepoznat autor/prepisivač

Muqaddima al-farāid je tekst ispisan rukom u svesci nepoznato-ga datuma. Sadržaj sveske je na svojevrsan način podijeljen u dva dijela. U prvom dijelu daju se određene informacije o nasljednom pravu u islamu, a drugom dijelu date su informacije vezane za islamske i imanske šarte, Božije attribute, Božija imena i uvjete za namaz. S obzirom da se radi o svesci koja je po obliku, izgledu, karakteru papira dosta slična današnjim sveskama, zaključujemo da nastajanje ovoga rukopisa ne seže daleko u prošlost. U rukopisu je korišten i arapski i bosanski jezik, a pismo je arebično.

12. *Arapsko-bosanski rječnik*, rukopis: nepoznat autor/prepisivač

Arapsko-bosanski rječnik, pisan je arapskim i arebičnim pismom, nepoznatog je autora/prepisivača i godine nastajanja. Pisan je u svesci koja je uvezana kožnom koricom neke druge knjige na cirilici. Procjenjujemo da sadržaj rječnika i njegove korice ne datiraju iz istog perioda.

13. XXII džuz Kur'ana, rukopis: nepoznat prepisivač

Prepisivač i godina prepisa rukopisa nisu poznati. Tekst je pisani na pergamentu a iz samog rukopisa saznajemo da isti predstavlja vakuf Muharrema Osmana al-Balbušija (Muḥarram ‘Uṭmān al-Balbūšī) i njegove djece.

14. *Multaqā al-abḥur* (1092/1681), rukopis: Ibrāhīm ibn Muḥammad ibn Ibrāhīm al-Ḥalabī (1461-1549)

Multaqā al-abḥur djelo je iz islamske jurisprudencije a u prijevodu znači *Stjecište mora*. Autor djela je čuveni alim iz Turske Ibrāhīm ibn Muḥammad ibn Ibrāhīm al-Ḥalabī (Ibrāhīm b. Muhammed b. Ibrāhīm el-Halebī). Biblioteka posjeduje rukopis ovoga nadasve vrijednog djela iz 1681. godine. Rukopis predstavlja ostavštinu biblioteke Behram-begove medrese iz ranijih perioda.

15. *Al-muhtār li al-fatwā* (1235/1819), rukopis: ‘Abd Allah ibn Mawdūd al-Mawsili (1203-1284)

Al-muhtār li al-fatwā djelo je iračkog muhaddisa, lингvističara, mufessira, fekiha, hanefijskog usmjerjenja, koje se koristilo kao udžbenik za izučavanje fikha u osmanlijskim medresama, pa tako i u medresama u Bosni. Biblioteka posjeduje rukopis ovoga djela iz 1819. godine. I ovo djelo predstavlja ostavštinu nekadašnje biblioteke Behram-begove medrese.¹¹

16. *Šarḥ Bargiwi/Birgiwi, Şerh-i Bergivi* (1266/1849), knjiga: Ahmed bin Mehmed Emin Kadızade

Risale-i Bergivi/Birgivi ili samo *Bergivija* djelo je o akaidu i ibadetu koje je sastavio Muhammed b. Pir Ali Bergili (Bargiwi/Birgiwi)/Muhammad b. Pīr ‘Alī al-Birgiwī (al-Birgilī) (u. 981/1573) iz Birge u Maloj Aziji. Postoji nekoliko komentara na ovo djelo. Čuveni komentar je onaj koji je dao ‘Ali al-Şadrī al-Qonawī u 17. st. Biblioteka “Behram-beg” posjeduje nekoliko

¹¹ Abdullah ibn Mevdud El-Mevsili, *El-Muhtar li-l-fetva*, Prijevod na bosanski: Jusuf Džafić, Behram-begova medresa u Tuzli i Planjax Tešanj, Tešanj, 2017.

komentara na ovo djelo; jedan od njih je komentar iz 1849. godine koji je sačinio Ahmed bin Mehmed Emin Kadizade; sadrži 279 stranica.¹²

17. *Kitāb al-nikāh* (1334/1915), knjiga: Sejfullah Proho (1859-1932)

Sejfullah Proho je veliki bošnjački alim, rodom iz Konjica. Ubraja se među posljednje bošnjačke pisce na orijentalnim jezicima. Govorio je i pisao na tri jezika: bosanskom, arapskom i turskom jeziku. Napisao je mnoštvo djela na arapskom jeziku. Četiri takva djeła su štampana, a ostala su ostala u rukopisu. Biblioteka "Behram-beg" posjeduje primjerak Prohinog djela na arapskom jeziku *Kitāb al-nikāh* (Knjiga o braku) iz 1915. godine. Knjiga sadrži 228 stranica.¹³

18. *Al-'Awāmil* (1296/1878 i 1321/1903), knjiga: 'Abd al-Qāhir ibn 'Abd al-Raḥmān ibn Muḥammad Al-Ğurğānī (1009-1078)

Al-'Awāmil djelo je iz oblasti gramatike (naḥw; sintaksa) arapskog jezika koje spada u fundamentalna djela nekada korištena za izučavanje arapskog jezika u Bosni. Autor je 'Abd al-Qāhir ibn 'Abd al-Raḥmān ibn Muḥammad Al-Ğurğānī. U Biblioteci "Behram-beg" nalazi se pet primjeraka ove gramatike; prema našim istraživanjima najstariji primjerak je iz 1878, a najmlađi iz 1903. godine.¹⁴

19. *Al-Kāfiya* (1296/1878 i 1321/1903), knjiga: 'Uṭman ibn 'Umar ibn al-Ḥāḡib (1174-1249)

Čuveni gramatičar i fekih 'Uṭman ibn 'Umar ibn al-Ḥāḡib autor je gramatike arapskog jezika *al-Kāfiya* koja je u prošlosti bila toliko

12 Azra Kasumović-Gadžo, *Vasijjetname na osmanskom jeziku*, Anal Gazi Huserev-begove biblioteke, Knjiga XXV-XXVI, 2006/2007, Sarajevo, 2007.

13 Sejfullah-efendija Proho, <https://www.medzlis-konjic.com/>, (dostupno 15. 01. 2019.).

14 Fehim Nametak i Salih Trako, *Katalog arapskih, perzijskih, turskih i bosanskih rukopisa iz Zbirke Bošnjačkog instituta*, Svezak I, Bošnjački institut Zürich, Zürich, 1997.

korištena i komentirana da ne postoji gotovo nijedno islamsko područje a da na policama njihovih biblioteka nema ove gramatike. I Biblioteka “Behram-beg” posjeduje 6 primjeraka ove gramatike; najstariji primjerak je iz 1878, a najmlađi iz 1903. godine.¹⁵

**20. *Iżhār li al-asrār fī al-naḥw* (1309/1891 i 1321/1903),
knjiga: Muhammed b. Pir Ali Bergili (*Muhammad b. Pīr
‘Alī al-Birgiwī (al-Birgili)* (u. 981/1573))**

Iżhār li al-asrār fī al-naḥw djelo je iz arapske gramatike (sintaksa), koje je napisao Muhammed b. Pir Ali Bergili (Bargiwī/Birgiwī). U Biblioteci se čuvaju 4 primjerka ovoga djela koji predstavljaju ostavštinu nekadašnje biblioteke Behram-begove medrese. Najstariji primjerak je iz 1891, a najmlađi iz 1903. godine.¹⁶

3. Zaključak

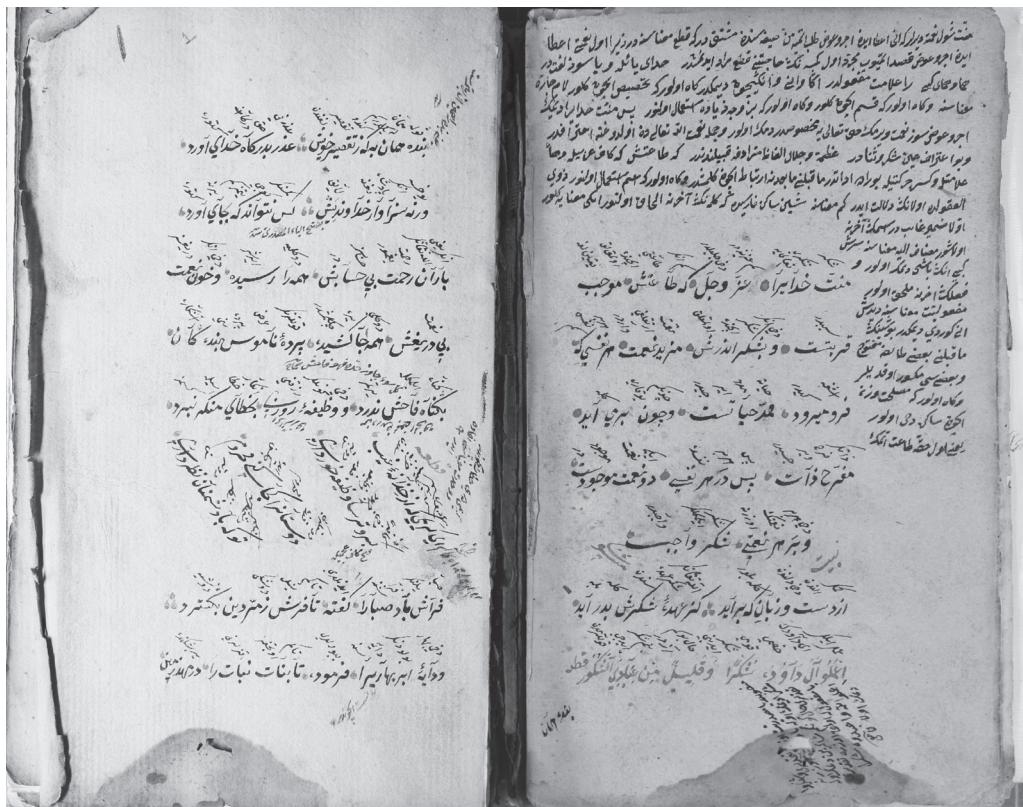
Uzimajući u obzir cjelokupni kontekst koji je prethodio Biblioteci, možemo kazati sljedeće: i pored rata i stradanja bilo je onih ljudi i entuzijasta koji su mislili na budućnost pa su osnivanjem ove biblioteke doprinijeli da se kultura i naša tradicija u najtežim vremenima očuva. Svejdoci smo mnogih paljevina naših kulturnih (i ne samo kulturnih) institucija u prethodnom ratu pa je osnivanje ove institucije u ratu dobilo na najvišem mogućem značaju.

Vidjeli smo da se knjižni fond Biblioteke naslanja na poklone kako institucija tako i porodičnih biblioteka, ali i otkupom istih. Sigurno da najvredniji dio čine rukopisi i stare knjige – neke od njih smo u ovome radu obradili i predstavili ih široj javnosti. Drugim riječima, ovaj rad predstavlja i pokazuje veliki interes da se knjižni fond Biblioteke, najvredniji, opiše, katalogizira i stavi na dispoziciju svima onima koji imaju potrebu za takvom građom.

15 Dževad, Gološ, *Književno stvaralaštvo Alija Fehmija Džabića*, 2015, <http://minber.ba/>, (dostupno 15. 01. 2019.).

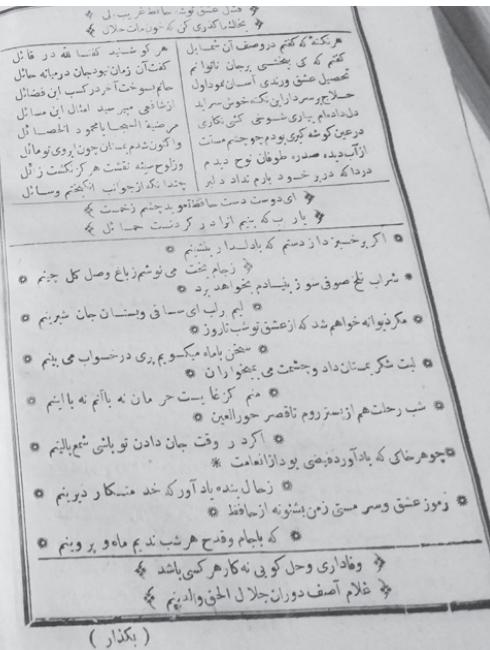
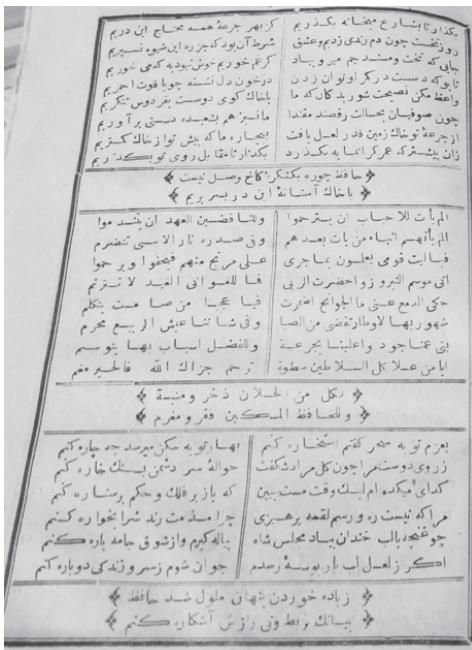
16 Fehim Nametak i Salih Trako, *Katalog arapskih, perzijskih, turskih i bosanskih rukopisa iz Zbirke Bošnjačkog instituta*, Svezak I, Bošnjački institut Zürich, Zürich, 1997.

Prilozi

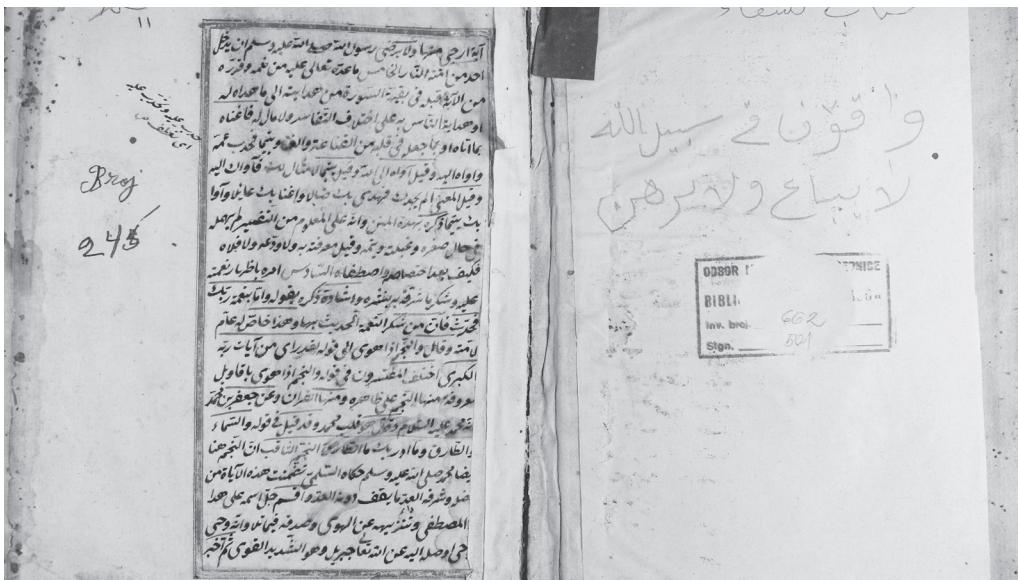

Prilog 1. Šayh Sa‘dī al-Širāzī, Dulistan, godina prijepisa: 1078/1668,
inv. broj: 531/700/504-28.

MEDUNARODNI NAUČNI SKUP

Prilog 2. Hāfiẓ al-Širāzī, Divan, godina izdanja: 1290/1874, inv. broj: 545/728/802.

Prilog 3. Qādi ‘Iyād ibn Mūsā, Kitāb al-Šifā, godina nastajanja rukopisa: 1158/1724, inv. broj: 502/671/501-30.

Izvori

1. Inventarna knjiga Biblioteke br. I za knjige / rukopise na orientalnim jezicima;
2. Knjige / rukopisi predstavljeni u radu.

Literatura

1. Al-Gulšānī, Maḥfūz ibn Muḥammad (1621): *Al-nasab al-ṣarīf*, prijevod na bosanski jezik: Enes Karić, *Plemenita loza Božijega poslaničika Muhammeda*, a. s., Bošnjački institut Zürich, Zürich, 1988.
2. Babović, Dželila i Mašić, Madžida, *Katalog arapskih, turskih i bosanskih rukopisa Muzeja Hercegovine Mostar*, Muzej Hercegovine Mostar i Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2017.
3. Dobrača, Kasim, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa, Svezak prvi*, Al-Furqan; Fondacija za islamsko naslijeđe London i Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, London – Sarajevo, 2000.
4. Dobrača, Kasim, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa, Svezak drugi*, Al-Furqan; Fondacija za islamsko naslijeđe London i Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, London – Sarajevo, 2000.
5. El-Gazali, Ebu Hamid Muhammed, *Iḥyā ulumid-din; Oživljavanje vjerskih nauka*, I-III, preveo na bosanski: Kemal Šehbajrak-tarević, Connectum, Sarajevo, 2004-2005.
6. El-Mevsili, Abdullah ibn Mevdud, *El-Muhtar li-l-fetva*, Prijevod na bosanski: Jusuf Džafić, Behram-begova medresa u Tuzli i Planjax Tešanj, Tešanj, 2017.
7. Fajić, Zejnil, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa, Svezak treći*, El-Kalem, Sarajevo, 1991.
8. Fajić, Zejnil, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa, Svezak peti*, Al-Furqan; Fondacija za islamsko naslijeđe London i Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, London – Sarajevo, 1999.

9. Gazić, Lejla, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Orijentalni institut u Sarajevu, Al-Furkan, Fondacija za islamsko naslijede, London-Sarajevo, 2009.
10. Gološ, Dževad, *Književno stvaralaštvo Alija Fehmija Džabića*, 2015, <http://minber.ba/>, (dostupno 15. 01. 2019.).
11. Hodžić, Nermana, *Orijentalna zbirka Arhiva Tuzlanskog kantona 1563-1936; analitički inventar*, Arhiv Tuzlanskog kantona, Tuzla, 2017.
12. Jahić, Mustafa, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa, Svezak šesti*, Al-Furqan; Fondacija za islamsko naslijede London i Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, London – Sarajevo, 1999.
13. Jahić, Mustafa, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa, Svezak osmi*, Al-Furqan; Fondacija za islamsko naslijede London i Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, London – Sarajevo, 2000.
14. Jahić, Dževad i dr., *Gramatika bosanskog jezika*, Dom štampe, Zenica, 2000.
15. Kasumović-Gadžo, Azra, *Vasijjetname na osmanskom jeziku*, Anal Gazi Husrev-begove biblioteke, Knjiga XXV-XXVI, 2006/2007, Sarajevo, 2007.
16. Kurtović, Hadis, *Vrste tefsira*, Akos, 2013, <https://akos.ba/>, (dostupno 15. 02. 2015.).
17. Nametak, Fehim i Trako, Salih, *Katalog arapskih, perzijskih, turskih i bosanskih rukopisa iz Zbirke Bošnjačkog instituta*, Svezak I, Bošnjački institut Zürich, Zürich, 1997.
18. Nametak, Fehim, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa, Svezak četvrti*, Al-Furqan; Fondacija za islamsko naslijede London i Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, London – Sarajevo, 1998.
19. Popara, Haso i Fajić, Zejnil, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa, Svezak sedmi*, Al-Furqan; Fondacija za islamsko naslijede London i Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, London – Sarajevo, 2000.

20. Serdarević, Muhamed Seid, *Fikh-ul-ibadat* (Propisi o osnovnim islaskim dužnostima), Vrhovno islamsko starješinstvo u SFRJ Sarajevo, Sarajevo, 1968.
21. Sadi Širazi, Fondacija Mulla Sadra u Bosni i Hercegovini, 2018, www.mullasadra.ba, (dostupno 15. 01. 2019.).
22. Sejfullah-efendija Proho, <https://www.medzlis-konjic.com/>, (dostupno 15. 01. 2019.).
23. Suljić, Mirsada, *Islamska biblioteka „Behram-beg” u Tuzli*, Bosniaca, god. 16, br.16, Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2011.
24. Širazi, Šejh Sadi, *Đulistan*, prijevod s perzijskog, bilješke i objašnjenja: Salih Trako, El-Kalem, Sarajevo, 1989.
25. Širazi, Hafiz, *Divan*, s perzijskog jezika preveo: Bećir Džaka, Naučno istraživački institut “Ibn Sina”, Sarajevo, 2009.
26. Trako, Salih i Gazić, Lejla, *Katalog rukopisa Orijentalnog instituta - lijepa književnost*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1997.
27. <https://alkindi.ideo-cairo.org/work/view/3390>, (dostupno 15. 01. 2019.).
28. <https://islamqa.info/ar/answers/>, (dostupno 15. 01. 2019.).

Mr. sci. Admir Muratović
Public Institution Special Library "Behram-beg" in Tuzla

RARE BOOKS AND MANUSCRIPTS IN "BEHRAM-BEG" LIBRARY IN TUZLA

Summary

In addition to the books related to contemporary production, there are 78 manuscripts and several hundred old books that are kept in the Behram-beg Library, which make it recognizable. The focus of this paper will be these manuscripts and books at the library that represent its priceless treasure. We will see how they were obtained and how old books and manuscripts are stored, as well as who are their users in the end. In addition, we will present 20 old books and manuscripts that make up the most prominent representatives of the rare old books and manuscripts of the "Behram-beg" Library.

Keywords: library, oriental collection, rarities, manuscripts, old books, storage, use.

SADRŽAJ

RIJEČ UREDNIKA	5
BIBLIOTEKA BEHRAM-BEG U TUZLI – RIZNICA ZNANJA I KULTURE – SVJEDOK NAŠE DUHOVNOSTI	7
<i>Dr. sci. Šefko Sulejmanović</i>	
STARI RJEĆNICI U KNJIŽNOM FONDU BIBLIOTEKE “BEHRAM-BEG”	11
<i>Elijah Rebronja i dr. sci. Mensur Zukorlić</i>	
STARE I RIJETKE RUKOPISNE KNJIGE – GDJE SU I KOLIKO UČIMO I KORISTIMO STOLJETNO KNJIŽNO BLAGO SA PROSTORA NOVOG PAZARA I SANDŽAKA	41
<i>Dr. sci. Dželila Babović</i>	
RUKOPISNE ZBIRKE KAO PRVORAZREDAN IZVOR ZA PROUČAVANJE INTELEKTUALNE I KULTURNЕ POVIJESTI BOSNE I HERCEGOVINE	49
<i>Sabina Babajić</i>	
KULTURNO-HISTORIJSKA I NAUČNA VRIJEDNOST STARIH I RIJETKIH KNJIGA NA PRIMJERU ZAVIČAJNE ZBIRKE NUB “DERVIŠ SUŠIĆ” TUZLA	65

MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP

<i>Dr. sci. Amira Turbić-Hadžagić</i>	
KRAJIŠNIČKA PISMA: NAŠA VIŠESTOLJETNA BAŠTINA S POSEBNIM OBZIROM NA ANTROPONIMIJU	83
<i>Mr. sci. Osman Lavić</i>	
RUKOPISI TUZLANSKE REGIJE U GAZI HUSREV-BEGOVOJ BIBLIOTECI	99
<i>Mr. sci. Almina Alagić</i>	
RUKOPISNA ZBIRKA U JU OPĆA BIBLIOTEKA TEŠANJ	113
<i>Mr. sci. Muamera Smajić</i>	
SPECIJALNE ZBIRKE NACIONALNE I UNIVERZITETSKE BIBLIOTEKE BIH – POVEĆANJE PRISTUPA ZBIRKAMA	123
<i>Dr. sci. Kemal Bašić</i>	
PRILOG HISTORIJI PREPISIVAČKE DJELATNOSTI U ZVORNIČKOM SANDŽAKU U XVII STOLJEĆU	139
<i>Mr. sci. Kemal Nurkić</i>	
ZNAČAJ KORIŠTENJA POPISA STANOVNIŠTVA IZ 1850/51. GODINE ZA POZNAVANJE PROŠLOSTI – PRIMJER GRAD TUZLA	157
<i>Nijaz Brbutović i Adnan Tinjić</i>	
RARитетни RUKOPISI I KNJIGE ARHIVA TUZLANSKOG KANTONA	173
<i>Mr. sci. Admir Muratović</i>	
RARитетне KNJIGE I RUKOPISI U BIBLIOTECI “BEHRAM-BEG” U TUZLI	191